

PG
1203
B58
n.s.
V. 7

INSTITUT ZA SRPSKOHRVATSKI JEZIK
BIBLIOTEKA JUŽNOSLOVENSKEG FILOLOGA
Nova serija, knj. 7

Urednik
MILKA IVIĆ

Dr IVAN KLAJN

O FUNKCIJI I PRIRODI ZAMENICA

BEOGRAD
1985.

INSTITUT ZA SRPSKOHRVATSKI JEZIK
BIBLIOTEKA JUŽNOSLOVENSKOG FILOLOGA
Nova serija, knj. 7

Urednik
akademik Milka Ivić

Dr IVAN KLAJN

O FUNKCIJI I PRIRODI ZAMENICA

BEOGRAD
1985.

Recenzenti
akademik Irena Grickat
prof. dr Ranko Bugarski

Štampanje knjige finansirala je Republička zajednica nauke Srbije

Tiraž: 500 primeraka

Izdaje: Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, Knez-Mihailova 35/I

Štampa: RO „MINERVA”, OOUR Štamparija, Subotica

S A D R Ž A J

Predgovor	V
1. Neuspeh transformacione gramatike	1
2. Zamenjuju li zamenice?	12
3. Zamenice u odnosu na druge vrste reči	20
4. Definicije zamenica	29
5. Deiksa i anafora	40
6. Odnos zamenice i antecedenta	56
7. Između endofore i egzofore	84
8. Egzofora	91
9. Pokazne i druge zamenice	102
<i>Summary: On the Function and Nature of Pronouns</i>	124
Bibliografija	129

PREDGOVOR

„Nema kraja sastavljanju mnogih knjiga, i mnogo čitanje umor je tijelu”, zaključio je pre ko zna koliko stoleća autor „Knjige propovjednikove” (IX, 12). Šta li bi tek rekao da je mogao da prisustvuje današnjoj eksploziji naučne literature! Više ni najsvesniji lingvista, makar i imao materijalne uslove za to, ne može da prati *sve* što se objavljuje čak ni u okviru njegove uže specijalnosti: ako bi to činio, ne bi mu ostalo vremena da išta sam napiše. Od naših kolega u prirodnim naukama još poodavno smo slušali da su prinudeni na svesno dupliranje istraživanja. „Verovatno je ovo već neko uradio u Japanu, Kanadi ili Brazilu”, čuje se među njima, „ali umesto da tražim u kojem je od hiljada časopisa to objavljeno i kada, lakše mi je da sâm izvedem isti eksperiment. . .” Sada je takvo dupliranje sve običnije i u lingvistici, gde za olakšavajuću okolnost ima barem princip „Si duo faciunt idem, non est idem”.

Lingvistika, uz to, ima i jedno svoje specifično dvojstvo, s obzirom na činjenicu da se u Sovjetskom Savezu paralelno, „iznova” obrađuju sve grane teorijske i primenjene nauke o jeziku. Sovjetski lingvisti prate (u granicama mogućnog) ono što se objavljuje na Zapadu, ali nastoje, već i iz praktičnih i pedagoških razloga, da stvore nezavisan korpus studija i priručnika na ruskom jeziku, bez obzira na to da li je neka oblast već „pokrivena” literaturom iz drugih zemalja. Posledica je da se gotovo za svaku lingvističku temu mogu sastaviti dve paralelne bibliografije, i u praksi često tako i biva: romanisti i germanisti služe se literaturom na zapadnim jezicima (ponajviše na engleskom), a slavisti mogu, ukoliko žele, sve to naći u i delima sovjetskih autora (uz nemali doprinos lingvista iz Čehoslovačke i Poljske). Zahtevati od nekog istraživača da u jednakoj meri prati i „istočnu” i „zapadnu” literaturu ne samo što bi prevazilazilo ljudske mogućnosti, nego bi značilo nepotrebno udvajanje posla. U ovoj knjizi uglavnom smo se služili literaturom na engleskom i na romanskim jezicima, dok je iz sovjetske literature uzeto samo nekoliko najznačajnijih studija. Što se tiče primera, oni preuzeti od drugih autora ostavljeni su na izvornom jeziku (najčešće engleskom); originalni primeri dati su na srpskohrvatskom gde god je to bilo moguće, tj. gde god nije reč o specifičnostima drugih jezika. (Ponegde je srpskohrvatski primer preveden na jedan ili dva druga jezika, da bi se istakli određeni paralelizmi.) Nismo uopšte težili ka jednakoj zastupljenosti svih evropskih je-

zika, budući da većina primera, bilo na kom jeziku da su dati, ilustruje pojave karakteristične za zamenice u svim tim jezicima.

Kada je autor ovih redova pre petnaestak godina odlučio da se posveti ispitivanju zamenica, na to ga je navelo u prvom redu zapažanje da je ova vrsta reči sasvim zanemarena u postojećoj literaturi, naročito u poređenju s glagolima. U pojedinim granama lingvistike stanje se ni do danas nije izmenilo: na XVI međunarodnom kongresu romanista, na primer, u Palma de Majorcki 1980, od preko dvesta učesnika samo su dvojica (dole potpisani i još jedan kanadski lingvista) imali referate o zamenicama. Na polju opšte lingvistike, međutim, upravo je krajem šezdesetih godina naglo oživelo interesovanje za zamenice, u okvirima transformaciono-generativne gramatike. Tokom sledeće decenije objavljen je ogroman broj radova (istina članaka, a ne knjiga) o pronominalizaciji i srodnim pitanjima. Znatan deo tih radova bio je efemerne vrednosti (o čemu vidi iscrpnije u prvoj glavi ove knjige), i dogadalo se da poneka „teorija” opstane samo kroz dva ili tri broja određenog časopisa, da bi bila oborena ponekad od istog onog koji ju je i izneo. Ipak, i samo to smenjivanje teorija i hipoteza, pothranjivano sve češćim pozajmljivanjem metoda iz logike i filozofije (tzv. „vezane varijable”), doprinosilo je stalnoj živoj aktivnosti na ovom polju.

Za konačnu ocenu tog perioda danas je još rano, ali se može s pouzdanjem zaključiti da ni transformaciona gramatika sa svojim raznim novijim varijetetima i izdancima, ni primena logičkih i matematičkih metoda, nisu uspele da pruže bitno nova saznanja o prirodi zamenica. Njihov nesumnjivi značaj ipak je u tome što su postavile niz suštinskih pitanja, što su ukazale na celu jednu oblast gramatike — sintaksu zamenica — koja je, da nije bilo teško shvatljive nezainteresovanosti i tradicionalne i strukturalne lingvistike za ovu vrstu reči, mogla biti utemeljena i razrađena ceo jedan vek ranije.

Ova knjiga je pokušaj da se, posle svih lutanja, izučavanje zamenica vrati pod okrilje lingvistike, bez izleta u filozofiju i druge nauke, ali i bez robovanja nekoj posebnoj lingvističkoj „školi” ili „pravcu”. Neispunjena obećanja tokom poslednjih četvrt veka dovoljno su jasno pokazala da je slaba korist od prepričavanja poznatih činjenica novim simbolima i formulama, i da još nema takvog „metoda” (mada su transformacionalisti tom cilju prišli ozbiljnije nego drugi) koji bi uspeo da odgovori na osnovno pitanje, „kako jezik funkcioniše”. Manje je uočena jedna druga zabluda: ona po kojoj su sve gramatičke činjenice, sva „faktografija” već prikupljene u prošlom ili u prvoj polovini ovog veka, pa je sada ostalo jedino da se pređe na velike sinteze ili na interpretaciju tih podataka novim tehnikama. Nastavnici stranih jezika dobro znaju koliko ima elementarnih sintaktičkih činjenica koje se pisci gramatika, sve do najnovijeg doba, naprosto nisu setili da pomenuti; generativisti, upoređujući „gramatične” i „negramatične” rečenice, pokazali su da mi ponekad ne znamo ni najosnovnije stvari o mehanizmu jezika kojima govorimo; i u ovoj knjizi skrenućemo pažnju na mnoge „sitnice” u vezi sa zamenicama koje treba najpre uočiti, pa tek onda interpretirati.

Videno iz takve perspektive, i ono maločas pomenuto obilje literature iz sedamdesetih godina dobija skromnije razmere. U šumi jezičke građe,

dosadašnji autori nisu delovali kao složna ekipa drvoseča koja polako ali sigurno krči teren. Pre bi se mogli uporediti sa izletnicima koji su se prošetalili kroz šumu, odlomili poneku granu, ponegde napravili manju čistinu, ali je svuda okolo ostao gustiš. Bilo je ponavljanja, o ponekim pitanjima (obično onima koja više interesuju filozofe nego lingviste) raspravljalo se nadugačko i naširoko, a u isto vreme druge, podjednako važne oblasti ostale su gotovo netaknute. Otuda spisak literature na kraju ove knjige predstavlja relativno strogu selekciju ukupnog materijala koji je pročitano. Naveli smo samo one knjige i članke koji su pomenuti u tekstu ili iz kojih je citirano, makar to bio i samo jedan koristan podatak. Cilj nam je bio da „svedemo račune” dosadašnjih istraživanja, da iz njih izvučemo ono najbitnije, pre svega time što ćemo ukazati na podudarne ili slične zaključke autora koji su radili svaki za sebe, odvojeni različitim metodima, sredinama, terminologijama, pa i različitim vremenom u kome su živeli. Takvo „svođenje računa”, naravno, samo je preduslov da bi se omogućio celovit pogled na današnje stanje zameničke problematike i da bi se jasnije videlo šta još ostaje da se ispita, otkrije i razjasni. Povezivanje prošlosti s budućnošću, priprema terena za dalja istraživanja ujedno su i najviši realni domet jednog ovakvog rada, bez ambicija da se pruže odgovori i rešenja za sva vremena, jer — „nema kraja sastavljanju mnogih knjiga. . .”

*

U pripremanju ove knjige od presudnog značaja je bio studijski boravak u SAD, na čemu autor zahvaljuje Jugoslovensko-američkoj komisiji za kulturnu razmenu. Istovremeno želi da izrazi zahvalnost kolegama Nikoli Kremzeru i Andreju Tarasjevu, koji su mu pomogli u prevođenju primera na nemački odnosno ruski jezik.

1. NEUSPEH TRANSFORMACIONE GRAMATIKE

1.1. Kada se, pre nešto više od četvrt veka, pojavila transformaciono-generativna gramatika (TG), moglo je izgledati da će zamenice biti jedno od najširih i najpouzdanijih polja njene primene. Zaista, gotovo da nema očiglednijeg primera transformacije nego kad se umesto imenice u rečenici javi anaforička zamenica, tako reći „postajući” od imenice: „*Vojnik* radi ono što *vojniku* naredi” → „*Vojnik* radi ono što *mu* naredi”. Isto bi se moglo reći i za mnoge slučajeve upotrebe relativnih, prisvojnih i drugih zamenica.

Pa ipak, od samog početka javile su se suštinske teškoće. Chomsky je u svojim „Aspektima” (1965, 145 i dalje) već isticao kao više puta zapaženu činjenicu da bi se u rečenici kao *John hurt John* dve identične imenice morale razlikovati po referenciji, tj. odnositi se na dva razna čoveka po imenu John: otuda se ne može od iste takve dubinske strukture izvoditi i rečenica s povratnom zamenicom, *John hurt himself*. Predložio je stoga da se, „by a general convention”, svaka NP (imenička sintagma) u dubinskoj strukturi obeleži „referencijalnim indeksom” koji bi pokazao da li se odnose na iste ili različite pojmove. Takvo obeležavanje će potom naići na široku primenu među pristalicama interpretacije zamenica kao „vezanih varijabli”, pozajmljene iz logike. Drugi će, opet, potražiti rešenje u „interpretivnim” pravilima (Dougherty, 1969), po kojima su zamenice prisutne kao takve već u dubinskoj strukturi, a tek naknadno, u okviru „semantičke interpretacije”, određuje se koje su od njih anaforičke i koji su im antecedenti.

Još ozbiljniji udarac dotadašnjim teorijama predstavljalo je otkriće tzv. „Bach-Petersovog paradoksa”, koji se može ilustrovati i tako jednostavnim primerima kao što je Karttunenov (1969) „The man who loved his wife kissed her”: ovde *her* = „his wife”, ali *his* = „of the man who loved *his* wife”, i tako u beskonačnost, bez mogućnosti da se dođe do dubinske strukture koja ne bi sadržala zamenicu *his*. Time je i sam pojam pronominalizacije, dotle nezaobilazan u svim transformacionalističkim ispitivanjima zamenica, doveden u pitanje, i mnogi su prihvatili zaključak E. Bacha: „There is no such thing as pronominalization” (Bach 1970). Čak i oni koji nisu bili spremni da žrtvuju pronominalizaciju u celini složili su se da se ona više ne može koncipirati grubo, mehanički, kao u ranim TG radovima, gde je jedini uslov bila strukturna jednakost dveju imeničkih sintagmi: od dveju identičnih sintagmi u dubinskoj strukturi, jedna se pretvara

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

u zamenicu (pronominalizuje), druga ostaje nepromenjena. Protiv takve primitivne koncepcije nedvosmisleno su govorili primeri kao „After John talked to Mary, they left the room” (v. Lasnik 1976. 11), gde zamenica *they* „pronominalizuje” sintagmu *John and Mary*, ali takve sintagme nema u prethodnom tekstu. U skladu s opštim tokovima razvoja TG teorije, umesto formalne jednakosti sada je kao uslov uzimana semantička veza — *koreferencija*, i o njenoj prirodi i o kriterijumima za njeno uspostavljanje sve češće se raspravljalo tokom sedamdesetih godina, pod neizbežnim uticajem filozofa i logičara kao što su Quine, Geach, Montague i drugi.

1.1.1. I kada je moglo izgledati da je bar to pitanje rešeno i da nema povratka na staro, pojavila se rečenica o „platnom čeku”, jedna od najčešće citiranih u čitavoj literaturi o zamenicama: „The man who gave *his paycheck* to his wife was wiser than the man who gave *it* to his mistress” (Karttunen 1969). Tu je jasno da koreferencije nema (reč je o dva čoveka i dve razne plate), pa bi se upotreba zamenice *it* morala objasniti na klasičan način, čisto strukturnom jednakošću: *it = his paycheck*. Istina, predloženo je bezbroj drugih objašnjenja, uz pomoć indeksa, varijabli, pojmova kao što su „pronoun of laziness”, „codesignation”, „discourse deixis” i sl., ali ni sami autori nisu bili mnogo zadovoljni njima, budući da su zaobilazna i neubedljiva u poređenju s jednostavnošću tradicionalnog tumačenja. Rečenica o „paycheck”-u ne može se tretirati ni kao neki usamljeni izuzetak, jer je u literaturi kasnije navedeno još dosta analognih primera (vidi ovde 5.4). Iz svega toga sledilo bi da se, čak i u okviru anaforičkih zamenica, moraju priznati dva principa njihove upotrebe: nekad na osnovu koreferencije, nekad na osnovu obličke jednakosti. Ako se tome doda činjenica da su sve dosad pomenute teorije tiču samo anaforičkih zamenica, dok za neanaforičke (npr. „ja”, „ti”) TG može jedino da pretpostavi da se kao takve već nalaze u dubinskoj strukturi — neizbežan je zaključak da o prirodi zamenica i načinu njihovog delovanja transformaciona gramatika nije uspeła da izgradi nikakvu jedinstvenu teoriju, nikakav novi odgovor koji bi suštinski obogatio naše poznavanje te vrste reči.

1.2. S druge strane, ako i nisu uspeali da dođu ni do kakvog opšteg zaključka, transformacionalistima se mora priznati da su prikupili ogroman broj pojedinačnih podataka o upotrebi zamenica. Koliko su takvi podaci nedostajali, najbolje ćemo se uveriti ako pogledamo neku tradicionalnu gramatiku bilo kog evropskog jezika. Zamenice su do krajnosti gramatikalizovana vrsta reči, zaostaju za glagolima po promenljivosti oblika ali ne i po složenosti morfosintaktičkih funkcija; tradicionalni gramatičari, međutim, kao da toga uopšte nisu bili svesni. Čak i u velikim, naučnim gramatikama, poglavlje o zamenicama obično je veoma oskudno i svodi se na klasifikaciju, opis fleksije i nabranjanje oblika. Pojmovi kao što su referencija, anafora, deiksa, supstitucija, antecedent, mada su postojali još davno pre nastanka moderne lingvistike, u gramatikama se gotovo i ne pominju. Svaka opširnija, pogotovu istorijska gramatika ima poglavlje o sintaksi glagola, a retko kad nalazimo išta što bi se moglo nazvati sintaksom zamenica — iako je ova druga još

potrebnija, jer se, za razliku od prve, ne može obraditi u okviru sintakse rečenice.

Transformacionalisti su u okviru studija o „pronominalizaciji” prvi počeli da se bave dotad zanemarenim pitanjima kao što su određenost i neodređenost zamenica, uslovi za koreferenciju, jednakost referencije nasuprot jednakosti značenja, katafora („backward pronominalization”), obim antecedenta (samo imenica ili cela NP?), anaforička upotreba pokaznih zamenica, referencija neodređenih zamenica (kvantifikatora) i mnogo šta drugo. Nesumnjiva je njihova zasluga što su ukazali na postojanje tih problema i potrebu njihovog rešavanja.

1.2.1. Na žalost, do sigurnih odgovora i rezultata gotovo se nigde nije došlo, što priznaju i sami autori. Tako reći opšta karakteristika TG studija o zamenicama jeste da se završavaju priznanjima nemoći, izrazima nedoumice, napomenom da se na postavljena pitanja nije mogao naći odgovor. Evo nekoliko tipičnih citata iz tih radova: „Though grammarians tend to make ready use of the category pronoun. . . the problem of explicating the notion precisely. . . is presently unsolved” (Wasow 1979); „we are so far from being able to attack these questions intelligently that it is not even clear what would constitute a possible answer” (Jackendoff 1972, 386); „it is impossible at this moment to draw general conclusions from our discussion of pronominalization processes, let alone to formulate sufficiently general and simple rules” (Van Dijk 1972, 74); „at present it is not clear how these problems should be handled, but it is evident that they will remain with us no matter what the fate of pronominalization is as a syntactic rule” (Karttunen 1971); „English tolerates discrepancies between formal and referential identity of certain sorts in certain environments, not easily describable at all. . . Some of these discrepancies are not accounted for so far within any known framework” (Stockwell-Schachter-Partee, 1973, 182); „I could discover no apparent condition which holds for all adjective clauses. . .” (Morrisroe 1969); „there are a few examples that seem to conflict with this analysis. . . for reasons that I do not understand. . .” (Chomsky, 1965, 147); „I have no solution to this problem. . .” (Partee 1970); itd. Pesimistički zaključak, u ovim studijama, može se očekivati sa istom takvom neizbežnošću kao smrt glavnog junaka u klasičnoj tragediji. „My conclusions must perforce be not very conclusive. . .”, priznaje Lakoff (1974): „the rules that correctly predict the spatial uses of *this* and *that* should somehow also serve to account for their discourse and emotional uses. How this is to be done remains mysterious. And that’s an understatement.” Članak tenninga (1978) završava se rečima: „I have tried to build at least the crude beginnings of a theory. . . I am more confident that the problems this attempt has revealed are important problems. . . than that the solutions suggested here correct.” Posle punih šezdeset strana velikog formata, sa bezbroj primera, taipoteza, improvizovanih pravila, Postal (1970) izjavljuje: „I do not wish to give even the slightest suggestion that this account is either adequate or anything like complete. There are many problems and apparently inconsistent facts. In particular, the correlation of modal constraints with Di-

rect Discourse constraints. . . is not complete, for reasons I do not understand.”

Ovakve izjave svedoče o intelektualnom poštenju naučnika generativističke škole. Odgojeni pod okriljem matematike i drugih egzaktnih disciplina, oni ne pokušavaju — kao što je prečesto bivalo među lingvistima ranijih generacija — da nedostatak novih otkrića zamaskiraju obiljem zvučnih fraza. Ako autor ne zna odgovor na postavljeno pitanje, on to sasvim otvoreno i kaže. Pa ipak, i sa iskrenošću može se otići predaleko. Mnogi transformacionalistički radovi deluju kao zapisi s nevezanih diskusija u lingvističkom klubu, gde je „važno učestvovati”, makar se i ne došlo ni do kakvih rešenja ili zaključaka. Ako nas autor uverava, kao Postal u malopredašnjem citatu, da „ne želi da pruži ni najmanji nagoveštaj da je ovo tumačenje adekvatno ili makar i približno kompletno”, onda se moramo upitati zašto ga je uopšte objavio. Ne bi li bilo bolje da je sa istraživanjima nastavio dok ne dođe do rezultata koji bi barem njega samog „makar približno” zadovoljili?

Naravno, ni od jednog naučnog rada se ne očekuje da na sva pitanja odgovori sa stoprocentnom sigurnošću, i neizbežno je da rešavanje jednih problema otkriva nove. Ali ovde nije reč o tome. Navedeni autori, kao što smo videli, nisu sigurni da mogu da reše osnovni problem svoga rada, niti da dokažu sopstvene hipoteze. Teško je stoga oteti se iskušenju da sud koji daje Fauconnier (1974, 65) o teorijama iz prvobitnog perioda proširimo na celo TG učenje o zamenicama: „Il est clair que les problèmes posés ne sont pas dus simplement à des analyses imparfaites ou insuffisantes, mais plutôt à une déficience fondamentale de la théorie elle-même.”

1.3. Jasno je da ove neuspehe na polju zamenica treba posmatrati u okviru opštih nedostataka TG gramatike, zapaženih u delima njenih kritičara kao što su Robinson (1975) ili Moore i Carling (1982). To su suštinski nedostaci, koji ostaju isti bilo da je reč o „ranom Chomskom”, o „kasnijem Chomskom” ili o bilo kojoj od raznih dopuna i revizija koje su tokom poslednjih godina izveli Postal, Katz, Fillmore i drugi bliži i dalji sledbenici prvobitne teorije. Prvi i najozbiljniji nedostatak jeste proizvoljnost navodnih dubinskih struktura i na njima zasnovanih derivacija, koje se ne mogu ni proveriti ni dokazati. Možda je preterao R. A. Hall Jr. kad je u jednom polemičkom članku opisao transformacije kao „pencil-and-paper game”, ali je neosporno u pravu Robinson (op. cit., 33) kad primećuje da „TG grammar. . . has no rules for applying the rules. . . There is no rule beyond the sense made, i. e. one's pre-existent sense of language, for whether to apply a transformation at all”. Mada zasnovana na matematičkom načinu rasuđivanja¹, TG nije nikada uspela da stvori ni najuže jezgro aksioma i proverenih teorema, koje bi se zatim, postavljanjem i dokazivanjem pojedinih hipoteza, postepeno proširivalo na dotle neispitane oblasti. Još jednom, kao i ranije sa strukturalizmom, propao je pokušaj da se lingvistika pretvori u egzaktnu nauku. Jackendoff (1972), na primer, u svojoj knjizi daje preko stotinu „pravila” pod manje ili više neobičnim nazivima kao „Gapping”, „Sluicing”, „Have-be raising”, „Wh-preposing”, „Tough-movement”, „Do-support”, „Pied Piping Convention”, itd. itd. Neka od tih „pravila”

mogu se naći i kod drugih autora, pod istim ili drukčijim nazivom, ali nema ni jednog jedinog za koje bi se moglo tvrditi da je dobro poznato i ugrađeno u TG teoriju kao njen bitan sastavni deo.

Tipičan postupak, kakav srećemo i u većini radova o zamenicama, izgleda ovako: autor B je slučajno naišao na rečenicu koja se ne može izvesti iz dubinske strukture dotadašnjim postupkom, predloženim u delu autora A. Pošto joj priključi još desetak sličnih primera (naravno izmišljenih, pravljениh po istom kalupu, pokatkad ne menjajući ništa osim leksičkog materijala), on predlaže novo *ad hoc* pravilo, koje je u stanju da objasni nastanak i tih novih rečenica, ali za čiju tačnost nemamo inače nikakvih garancija. Razume se da će se najdalje za godinu dana javiti autor C, sa novim *ad hoc* primerom, koji se ne može „generisati” po metodu autora B, i radi koga se predlaže opet novo *ad hoc* pravilo — i tako do beskonačnosti. Budući da niko ne zna niti pretenduje da zna šta je zapravo dubinska struktura — postoji li možda negde u podsvesti govornog lica, ili je čisto teorijska konstrukcija — nema načina da se ispravnost pravila dokaže ili opovrgne.

1.3.1. Kao pojedina pravila, tako se menjaju i čitave teorije o zamenicama, i nijedna ne biva trajno prihvaćena. Moglo bi se reći da su najstabilnije „interpretivne” teorije, ali samo zato što one ništa i ne donose što ne bi odvajkada bilo poznato. U transformacionoj gramatici Jacobsa i Rosenbauma (1968), na primer, objašnjava se da su zamenice imeničke sintagme koje u dubinskoj strukturi imaju obeležje „+ PRO” (= Pronoun), da zamenice prvog lica imaju i obeležje „+ I”, drugoga „+ II”, trećega „+ III”, zamenica *he* „+ masculine”, *she* „+ feminine” i tako dalje (str. 92—93)! Drugim rečima, celokupan opis ličnih zamenica, kakav se može naći u svakoj školskoj gramatici, prenet je u dubinsku strukturu, označen skraćenicama i okićen plusevima — ali kakva je onda korist od dubinske strukture? U mnogim slučajevima čini se da je nova lingvistička škola napravila veliki krug samo da bi se vratila na polaznu tačku. Tako Postal (1966) iznosi iznenađujuću pretpostavku da su lične zamenice u stvari neka vrsta određenih članova, s obzirom na sličnost konstrukcija kao *we boys* i *the boys*; isto, s još većom odlučnošću, tvrde Jacobs i Rosenbaum (1968, 94): „In surface structures, pronouns must be articles. . . personal pronouns cannot be preceded by articles because they themselves are articles”. Više od jedne decenije kasnije, Rigger (1980) dokazuje da je takva analiza neodrživa, jer u spojivima tipa *we boys* prva reč nije „determiner” nego „nominal”, dok je *boys* apozicija — kao što je još pre mnogo decenija tvrdio Jespersen. Langackerovo (1969) pravilo „Command” ili tačnije „Precede-and-Command” prihvatili su gotovo svi kasniji generativci kao objašnjenje za pojavu zamenica u glavnim odnosno zavisnim rečenicama, s tim što su ga doterivali i upotpunjavali da bi moglo da obuhvati i razne još neobjašnjene primere. Bílý (1981), međutim, zaključuje da to pravilo „simply does not work” (str. 4—5), a podjednako je kritičan i prema metodu „vezanih varijabli”, za koje kaže da su „not very well suited as instruments for the description of ‘pronominalization’”. U desetinama i desetinama radova govorilo se o „refleksivizaciji”, tj. o izvođenju engleskih povratnih zamenica (*myself* itd.)

iz imeničkih sintagmi identičnih sa subjektom. Otkako su otkrivene teškoće sa strukturama tipa *John hurt John* (gore, 1.1), tražena su razna druga objašnjenja za povratne zamenice, da bi najzad učenik Chomskog Helke, u knjizi posvećenoj isključivo tom problemu (1979), zaključio da refleksivizacije nema, nego da se povratne zamenice u dubinskoj strukturi javljaju kao "possesives with the head noun *self*": prostije rečeno, *myself* je postalo od *my self*, *yourself* od *your self*, itd., što je mogao da mu kaže ne samo svaki etimolog, nego i bilo koji laik s minimalnim poznavanjem engleskog jezika!

1.4. Još jedna upadljiva crta na kojoj su mnogi zamerili transformacionalistima jeste njihova nezainteresovanost za stvarnu upotrebu jezika, na koji ne gledaju kao na govor ili na pisanje, već kao na apstraktni semiotički sistem. Nije sada bitno utvrđivati koliko je za to kriva opšta matematička atmosfera u kojoj je poniklo učenje Chomskog, a koliko je posredi opravdana reakcija na ranije preuveličavanje važnosti „korpusa”. Što se ovog drugog tiče, svakako su pozitivan uticaj izvršili transformacionalisti insistirajući da se lingvistika odvoji od beskorisne pseudofilologije. U strukturalističkoj eposi, držeći se korpusa kao tobože jedinog sredstva koje garantuje objektivnost, lingvisti su tonuli u masi pojedinačnih činjenica, u objašnjavanju stilskih i drugih anomalija, a pri tom gubili iz vida mnogo osnovnije i važnije probleme. Chomsky je sasvim tačno uvideo da za nauku nije korisna puka „deskripcija” napisanog ili izgovorenog teksta, nego da treba utvrditi kako taj tekst nastaje, kojim se zakonomu povinuje. U tom cilju trebalo je ispitati ne samo postojeće korpuse, nego uporediti moguće rečenice sa nemogućnim (negramatičnim), da bi se objasnilo zašto su nemoguće. Opravdan je bio i zahtev da kao kriterijum za razlikovanje jednih od drugih posluži „kompetencija” u maternjem jeziku, budući da ona i jeste predmet ispitivanja u TG.

Fri tom se, međutim, otišlo u drugu krajnost. Kako kaže Robinson (1975, 56), "Chomsky's reaction against the observation of corpora has been taken to the point of refusing to study actual uses of language at all". Ne samo kod Chomskog, nego ni kod drugih autora TG pravca, ne može se naći ni jedan jedini citat iz književnosti, iz štampe, sa radija, s televizije, iz svakodnevnog razgovora. *Mogućnost* da lingvista sam stvara primere za analizu, na osnovu svog jezičkog osećanja, shvaćena je kao *obaveza*. Svi su primeri izmišljeni, i otuda mnogo neubedljiviji i manje reprezentativni nego oni iz stvarne upotrebe. Jedna od najčešće pominjanih rečenica u transformacionalističkim diskusijama jeste Karttunenova "The pilot who shot at it hit the Mig that chased him". Ona bi se mogla iskoristiti kao primer izuzetno lošeg stila, ili nehotećne aliteracije, ili reda reči koji ne odgovara redosledu ispričanih događaja. Ne može se, međutim, zamisliti urednik ili pisac koji bi takvu rečenicu bez izmene pustio u štampu, a još manje čovek koji bi je upotrebio u govoru. McCawley (1970) operiše s rečenicom koju mu je predložio S. Kuno: "A boy who saw her kissed a girl who knew him"; verovatno inspirisan njime, Van Dijk (1972, 62 i dalje) daje čitav niz varijacija kao što su "The girl who fell in love with the boy who insulted her kissed him", "The boy who insulted the girl who fell in love with him was kissed

by her", itd., za koje sam priznaje da su "rather awkward, if not of questionable grammaticalness". Nisu ništa bolji ni neki francuski primeri Fauconniera (1980), kao "Il n'y a pas parmi nous un homme tel que cet homme pense que cet homme est génial" (str. 359) ili „Lequel de mes amis est-ce-que la femme qu'il aimait a trahi?" (str. 426).

Naše zamerke ovakvim primerima nipošto nisu normativnog karaktera. Nije reč o nekim oblicima koji se sa zvaničnog stanovišta osuđuju, a u praksi se upotrebljavaju jer odgovaraju potrebama izražavanja: naprotiv, ovo su glomazne i teško razumljive rečenice koje niko ne bi ni pomislio da upotrebi osim lingviste koji ih je konstruisao kao „primere”. Ali takvim primerima ne može se dokazati ništa o stvarnom jeziku. Čak i tako proste rečenice kao što su omiljeni primeri Chomskog, "The old men come" i "The man hit the ball", koje upravo preteranom jednostavnošću odaju svoje veštačko poreklo, zaslužuju zajedljivi komentar koji im posvećuje Robinson (1975, 37): "J. R. Firth somewhere observes that linguists habitually work with examples that would only be uttered by idiots".

Zamenice, kao što su dosad već istakli mnogi lingvisti (posebno Benveniste i Lyons), vezane su za komunikaciju, za situaciju govora više nego ma koja druga vrsta reči. Zbog toga je kod njih posebno štetno kad se izgubi iz vida da ljudi ne govore zato da bi proizveli „sintaktičke strukture”, nego da bi jedan drugome nešto saopštili, i to tako da sagovorniku bude jasno ne samo *šta* su mu rekli, nego i *zašto* su mu to rekli. Ovo drugo ostaje misterija kod primera kao što je maločas citirani, „Jedan mladić koji ju je video poljubio je jednu devojkicu koja ga je poznavala”, sintaktički ispravan ali u suštini besmislen, jer se ne može zamisliti nikakav usmeni ni pismeni kontekst u kome bi takvo „saopštenje” imalo i najmanju svrhu. Na žalost, kao što konstatuju Moore i Carling (1982, 3), transformacionalisti su pomerili težište svog interesovanja sa prirode jezika na formu lingvističke teorije, posmatrajući jezik kao nešto nezavisno od ljudi koji se njime služe ("an entity separable from its users", *ibid.*, 45).

„Pronominalizacija” se prikazuje tako kao da neki slepi mehanizam pretvara imenicu u zamenicu, a ne da o tome odlučuje govorno lice na osnovu svog jezičkog osećanja. Stockwell, Schachter i Partee (1973, 181), recimo, navode rečenicu "The man came in, but the man left 5 minutes later", "Everyone likes the new novel, but no one has read the new novel", kao primere za identične i nužno koreferentne imeničke sintagme. Ničim se ne objašnjava zašto bi ih iko izrekao u tom obliku, umesto u mnogo običnijem "The man came in, but he. . ." i ". . . but no one has read it".

1.4.1. Ova sklonost ka veštačkim, iskonstruisanim primerima još se pogoršala kad su transformacionalisti počeli da preuzimaju metode filozofa kao što su Peirce, Quine, Geach ili Montague. Logička analiza zamenica (prvenstveno neodređenih, posmatranih kao „kvantifikatori”) u osnovi je nešto sasvim drugo od lingvističke; ali opšta tendencija filozofije XX veka bila je u smeru sve većeg interesovanja za probleme jezika, dok su se transformacionalisti, kao što je već rečeno, udaljili od jezika i okrenuli ka apstraktnoj jezičkoj teoriji, tako da su se s filozofima sreli na pola puta, u oblasti referencije

i koreferencije. Posledica je bila izvesno kvantitativno osiromašenje jezičke građe. Nasuprot prosečnom TG članku, gde se na svakoj strani navodi po pola tuceta (makar i *ad hoc*) primera, poneki noviji autori su skloni da celu raspravu usredsrede na jednu jedinu tipičnu rečenicu, kao što to čine filozofi (npr. Geach sa svojim primerom "Every man who owns a donkey beats it"). Događalo se čak da se TG analiza ne obavlja na normalnim engleskim rečenicama, nego na formulama iz metajezika logičarâ, kao "It is not the case that John said. . ." (umesto: "John didn't say. . .") ili "Every man such that he loves a woman. . ." (umesto: "Every man who loves. . ."). To su, srećom, usamljeni primeri, ali i oni svedoče o predominantnoj orijentaciji TG lingvistike, od koje sve manje možemo očekivati da reši probleme kakvi se postavljaju pred gramatičara engleskog ili ma kog drugog stvarnog jezika.

1.5. Sve iole ozbiljne naučne gramatike pojedinih jezika objavljene poslednjih decenija (onakve kakve su nam potrebne u univerzitetskoj nastavi, ili za utvrđivanje podataka o jeziku koji nam nije maternji) služe se eklektičkom mešavinom metoda. Krajem šezdesetih godina bilo je iluzija da se može napisati „čista TG” gramatika, ali takvi pokušaji (na primer za italijanski Costabile 1967 i Saltarelli 1970) pokazali su se kao potpuno promašeni. Uglavnom su se svodili na to da se najelementarnije činjenice iz sintakse prikazuju kao transformacije, označe nekom nasumce odabranom skraćenicom i nacrtaju u vidu „drveta”. Kasnije je važnost notacije i simbola svedena na pravu meru, grafička sredstva sve više su zamenjivana opisnim, ali formalistička krutost TG metodologije nije mogla biti ublažena. Javilo se, zapravo, jedno čudno dvojstvo. Kao „heuristički” instrument, u otkrivanju novih činjenica na razmeđu sintakse, semantike i leksike, TG je bila mnogo gipkija, preciznija i osetljivija nego tradicionalna gramatika sa svojim stereotipnim, čisto spoljašnjim opisom jezičke građe. Kada je, međutim, zapažene pojave trebalo analizirati i objasniti, ista ta TG pokazala se kruća i formalnija i od školske gramatike i od strukturalizma. U Prokrustov krevet njenih „pravila” živa, većito promenljiva jezička realnost naprosto nije mogla da uđe.

Zato Bílý (1978, 101) govori o "formalized rules of. . . American generative grammar. . . which, however, have not succeeded in describing any language satisfactorily", dok jedan od najuglednijih španskih lingvista, Alarcos Llorach (1970, 10), mada izražava divljenje prema rigoroznim mentalnim konstrukcijama TG gramatike, primećuje da one ne donose ništa što nije već bilo poznato i dodaje: ". . . pensamos que la presentación matemática (o cuasi-matemática) de los hechos lingüísticos no aporta un mayor rigor a nuestra ciencia".

1.5.1. Štaviše, robovanje „rigoroznim” shemama može imati za posledicu ne samo da se pomoću novih znakova prikazuju već davno poznate stvari, nego i da se činjenice lažno predstavljaju. Najbolji primer za to pruža nam tretman anafore u transformacionalističkim studijama. I malobrojni ispitivači anafore pre pojave TG, i predstavnici tekst-lingvistike u najnovije vreme, dobro su znali da se anaforička veza prostire preko granica rečenice.

Gotovo je suvišno dokazivati da odnos između imenice i zamenice u primeru „*Gosti odlaze jer im je dosadno*” ostaje potpuno isti ako od jedne rečenice načinimo dve („*Gosti odlaze. Dosadno im je*”), pa čak i ako ih izgovaraju dve različite osobe (A: „*Zašto gosti odlaze?*” B: „*Zato što im je dosadno*”). Transformacionaliste je, međutim, njihova teorija primoravala da uvek ispituju samo izolovane rečenice, istrgnute iz konteksta, i stoga su morali da zatvaraju oči pred ovom očiglednom činjenicom. Tako Dougherty (1969, 488), rezimirajući stavove većine svojih kolega u to vreme, tvrdi da će u rečenici „*The boy knew what he wanted*” zamenica *he* imati „anaphoric interpretation” ako se odnosi na imenicu *boy*, a „non-anaphoric interpretation” ako se ne odnosi na nju — iako je savršeno jasno da će se i u tom slučaju, podjednako anaforički, odnositi na neku imenicu iz prethodnog teksta. Slično tome, Jacobs i Rosenbaum (1968, 217) izvode primer „*Superman said that he would leave*” iz „*Superman said that Superman would leave*” ukoliko je takav smisao rečenice; ako pak Superman govori o nekom drugom, onda se po njima zamenica *he* nalazi već u dubinskoj strukturi, jer tobože nije anaforična! Naravno, ni na pamet im ne pada da se upitaju odakle je rečenica uzeta i šta joj je moglo prethoditi u tekstu.

Noviji autori već su svesni da nema smisla negirati anaforu koja je do te mere očigledna, ali ne znaju kako da je uklope u pretesne okvire svoje teorije. Cooper (1979), recimo, ne poriče da u primeru „*This year the president is a Republican. Next year he will be a Democrat*” postoji anaforička veza između *the president* i *he*, ali, kaže, „we are left with a syntactic problem”, pošto je posredi „a different sentence of the discourse. It is not clear how the standard theory of transformations should be extended to encompass such rules. . .” (str. 74—75). U još većoj nedoumici je Jansen (1980), koji govori o anaforički vezanim imenicama kao u primeru „*The book is precious because the binding is well made*”. Njemu je savršeno jasno da isti anaforički odnos postoji i u primeru sa dve rečenice, „*The book is precious. The reason is that the binding is well made*”, pa ipak kategorički kaže: „. . . a transformational derivation of *the binding* from either *its binding* or *the binding of the book* is now obviously precluded because of the impossibility to delete material under identity with material that is not in the same sentence” (str. 68—69). Na tome se stvar završava: nikakvo drugo rešenje se ne nudi, jer ga u okvirima TG i ne može biti.

Tek će tekst-lingvistika (nazvana i „analiza diskursa”, „hipersintaksa” itd.) uspeti da obori ove predrasude; a kad to bude učinila, pokazaće se da za njih zapravo nije bilo razloga, jer većina „tekst-gramatičara” dejstvuje još potpuno u okvirima TG metoda i načina mišljenja. Takav je Van Dijk (1972), koji na početku svoje knjige zamera generativnoj gramatici što je bila „essentially a sentence grammar”, što „no projection — or other combinatory rules — were provided for the syntactico-semantic description of ordered pairs, triples, . . . , *n*-tuples of sentences”, eli se potom služi dubinskim strukturama, pravilima, pronominalizacijom, itd., kao bilo koji ortodokсни čomskijanac. Ono isto što su raniji transformacionalisti radili u okviru jedne rečenice, on radi sa dve, tri ili više kontekstualno povezanih rečenica, kao da uopšte nije svestan kakve strašne tabue time krši.

To je i razumljivo, uostalom, ako imamo u vidu da tekst-lingvistika nije nikakav novi pronalazak. Još su stari školski gramatičari dobro znali da za pojave kao što su konkordancija, upotreba glagolskih vremena, direktni i indirektni govor, itd. objašnjenje treba tražiti u okviru teksta a ne u okviru rečenice. Strukturalista Fries (1952, 37, 241 i dalje) pre više od tri decenije jasno je uočio ono što je nazvao "sequence signals" i "response utterances", a što će u novije vreme razraditi istraživači „kohezije“, na prvom mestu Halliday i Hasan (1976). Hockett (1966), govoreći o antecedentu, naglašavao je da on može biti u prethodnoj, u sledećoj rečenici ili u rečenici koju izgovara druga osoba (str. 254). Lockwood je 1969. godine izneo svoj pojam „pronoun concord domain“, objašnjavajući da se takav domen može protezati preko mnogo rečenica. Ukratko, potrebna znanja sve vreme su bila tu, ali je transformaciona gramatika zatvarala oči pred njima, za ljubav dogme (nasleđene od Bloomfielda) po kojoj u jeziku nema krupnije jedinice nego što je rečenica. Dokle god u jednoj naučnoj disciplini vlada takav dogmatizam, osnovni i najhitniji problem nije da se dođe do novih saznanja, nego da se raskinu okovi i ograničenja koja je ona sama sebi postavila.

1.6. U ovom sumarnom pregledu nismo, naravno, pokušali da dajemo nikakvu opštu ocenu TG gramatike, nego samo da ukažemo na neke od najvažnijih uzroka zbog kojih ni ona — uprkos optimističkim počecima — nije uspela da odgovori na vekovno pitanje o tome šta su zamenice i kako deluju u sklopu jezika. Ipak vredi primetiti da svi pomenuti nedostaci (pa i neki koje ovde nismo pominjali, kao što su preterane idealizacije: v. o tome Moore-Carling 1982, 61 i *passim*) potiču iz jednog zajedničkog izvorišta, koje bismo mogli okarakterisati kao odvajanje jezičke teorije od jezika, njenog jedinog razloga za postojanje. Potpuno odbacivanje tekstova i stvarnih iskaza za ljubav izmišljenih primera; izolovane rečenice umesto rečenica u kontekstu; *ad hoc* pravila, od kojih se traži samo da „generišu“ datu površinsku strukturu od date dubinske, a da pri tom niko i ne tvrdi da je to istinit prikaz onoga što se zbiva u jezičkom procesu; stalno smenjivanje pravila i hipoteza, bez mogućnosti da se ijedna od njih proveriti empirijski, ili makar nekim drugim teorijskim postupkom nezavisnim od prvog; proizvoljno mešanje filozofskih metoda s lingvističkim; potreba da se neke očigledne činjenice ignorišu, jer u usvojenom gramatičkom modelu „nema mesta“ za njih. — sve su to nužne posledice i manifestacije jedne teorije koja je sama sebi cilj.

Za razliku od strukturalizma, koji je — može se slobodno reći — umro naprasnom smrću čim se pojavila TG, ova druga nikada nije formalno odbacena, nego se razgranala i rasplinula u nizu delimičnih reformi prvobitne teorije. U isto vreme, razvile su se bar tri nove discipline — tekst-lingvistika, pragmatika, sociolingvistika — kojima je zajedničko to što se iz apstraktnih visina čiste „strukture“ vraćaju ka jeziku kao proizvodu čoveka i ljudskog društva. Kako sada stvari stoje, verovatno je da se u dogledno vreme neće pojaviti nikakva nova „škola“ koja bi mogla onako univerzalno da zavlada celokupnom lingvistikom kako su to za izvesno vreme činili najpre strukturalizam, a potom učenje Chomskog. Umesto toga, budući istraživači biće manje-više prinuđeni da izgrade jednu novu, eklektičku metodologiju u

kojoj će objediniti pozitivna dostignuća svih „škola” dvadesetog veka — dakle i transformacione gramatike — a u isti mah ponovo otkrivati, kako se već i poslednjih godina sve češće čini, nezasluzeno zaboravljena saznanja tradicionalne lingvistike od Humboldta do Jespersena¹. Naravno, ni ta ni ma koja druga metodologija ne pruža garancije da će biti rešeni tako složeni problemi kao što su oni vezani za zamenice. Ali „otvoriti sva vrata” bez sumnje je bolje rešenje nego se vezati za ortodoksni sistem analize koji svojom rigoroznošću, u krajnjoj liniji, sputava istraživačku misao i onemogućava sticanje novih saznanja. To je možda i najznačajnije iskustvo koje možemo izvući iz neuspeha transformacione gramatike.

¹ "A transformational grammar", piše Max Black, citiran u knjizi Carling-Moore 1982, 107, "can be regarded as a piece of mathematics... Chomsky's main premisses... look to me like mathematical ones, having the form: such-and-such will just suffice to generate such-and-such a class of sentences (abstract structures, suggested by utterances that competent speakers would certify as 'correct'). Yet Chomsky ends with *psychological* and *epistemological* conclusions". Dodajmo da je iz matem. atike uzet i sam pojam i termin „generisanja” i „generativnog”.

² Ne mislimo ovde na „otkrivanje” kartezijanske lingvistike, starogrčkih gramatičara, srednjovekovnih logičara itd., koje je u izvesnoj meri izraz pomodarstva, i koje se — ma gde stavljali granicu između naučne i prednaučne ere u lingvistici — ipak tiče filozofije jezika, a ne lingvistike kako je danas shvatamo. Reč je, međutim, o ljudima kao što su Schuchardt, Brugmann, Windisch, Paul, Whitney, Bréal, Meillet, Menéndez Pidal i mnogi drugi. Na stranicama njihovih obimnih dela mogu se naći mnogi teorijski zaključci koji bi i danas bili dragoceni za istraživače, ali su pali u zaborav jer je celokupna lingvistika toga vremena proglašena za „pozitivističku” i isključivo dijahronijsku. Lingvistika uopšte pati od nedostatka kontinuiteta u prenošenju znanja, tako da se mnoge već utvrđene stvari moraju ponovo „otkrivati”. Osnivači svakog novog pravca skloni su da se ponašaju kao da pre njih uopšte nije bilo nauke u jeziku, ili bar da obezvrede period koji im je neposredno prethodio.

2. ZAMENJUJU LI ZAMENICE?

2.1. U transformacionalističkoj literaturi nije uobičajeno da se termini definišu. Obično se sve prikazuje „na delu”, primerima, bilo grafički ili opisno. Ipak, da su se upitali šta znači *pronominalizacija*, termin koji su oni uveli i popularisali, transformacionalisti bi verovatno morali zaključiti da je on samo sinonim za — *zmenu*, supstituciju pomoću zamenica. To je svakako i jedan od razloga što je teorija o pronominalizaciji, kao što smo napomenuli u 1.1, morala biti manje ili više napuštena.

Kaže se obično da, od dve identične ili koreferentne imeničke sintagme u dubinskoj strukturi, jedna „pronominalizuje” drugu, tako da se ova u površinskoj strukturi pojavljuje kao zamenica. Budući da imenička sintagma, ukoliko već nije zamenica, može biti samo imenica ili poimeničena reč (s dodacima ili bez njih), ovaj transformacionalistički opis u stvari je ekvivalentan onome koji nalazimo u školskim gramatikama: „Zamenica zamenjuje imenicu, da bi se izbeglo ponavljanje”.

2.2. Definicija zamenice kao reči koja zamenjuje imenicu ogleda se u samom njenom nazivu, u latinskom *pronomem* (koje je nastalo prevođenjem grčkog *antōnymía*) i u odgovarajućim terminima u savremenim evropskim jezicima. Kao tipično za taj klasični školski pristup može se uzeti objašnjenje iz gramatike Brabeca, Hraste i Živkovića (1966, 94): „Zamjenice su riječi koje zamjenjuju imenice, pridjeve i brojeve. . . Npr. . . Učenik je dobio zadatak, *on* (= učenik) *ga* (= zadatak) je izradio. Riječi *on*, *ga* (*njega*) zamjenjuju riječi 'učenik', 'zadatak', i zato su *on*, *ga* zamjenice”.

Takvo shvatanje postojalo je još od vremena starih grčkih gramatičara (v. o tome Harweg 1968, 18) i prenosilo se s generacije na generaciju daka. Prema onome što pišu Alonso i Henríquez (1944, 223), prvi put ga je osporio Wilhelm von Humboldt, a potom (doduše ne eksplicitno) i klasik španske gramatike Andrés Bello. U naše vreme, ipak, najautoritativniji glas protiv koncepcije o zamenjivanju bio je Jespersenov u *Philosophy of Grammar*. Služeći se samo najočiglednijim i najneospornijim argumentima, danski lingvista je tu istakao (str. 82) da zamenice kao *nobody* ili *who* ništa ne zamenjuju, a da to ne čini ni lična zamenica prvog lica jednine: "It is very unnatural", kaže on, "to say that 'I see you' stands instead of 'Otto Jespersen sees Mary Brown', on the contrary most people will say that in *Bellum Gallicum* the writer uses the word *Caesar* instead of 'I'. . . And grammatically

it is very important that 'I' is the first person, and the name is in the third. . .". Dve godine kasnije, uočavajući razliku u distribuciji između imenica i zamenica, F. Brunot u svom „La pensée et la langue” takođe je odbacio pojam zamenjivanja u korist pojma „zastupanja” (*représentation*), o kome ćemo još govoriti niže: „On ne peut pas dire que le pronom remplace le nom, il le représente” (str. 173). Još pre njih i nezavisno od njih, italijanski gramatičar Pier Gabriele Goidanich — koji će, na žalost, ostati bez uticaja i u sopstvenoj zemlji — osmelio se na odbaci neadekvatnu školsku definiciju zasnovanu na supstituciji i da umesto toga istakne deiktičku prirodu zamenica: „. . . Ma la definizione che voi potreste darmi dei Pronomi: 'I Pronomi sono parole che fanno le veci dei nomi', non è esatta. E ve lo dimostro subito. Nelle frasi *Dammi questo libro o cotesto libro o quel libro, Questo Cotesto Quello* non stanno in vece di nessun nome, ma *indicano, accennano* l'uno o l'altro fra più libri. . . o se dico: *Sono stato io, non tu*, non voglio adoperare *io, tu* in sostituzione di un nome, non voglio dire: *Sono stato Pietro non Paolo*, ma solo voglio *indicare, accennare* di noi due chi è stato o non è stato” (Goidanich 1919, 20).

2.2.1. U odnosu na davno ukorenjenu školsku tradiciju, ovo će još dosta vremena biti glasovi usamljenika. Zadivljujući izuzetak predstavljali su samo gramatičari španskog jezika. Još u XVI veku, humanista Francisco Sánchez de las Brozas, „el Brocense”, ukazivao je na autonomiju zamenica (v. o tome Olza 1973, 197—200). U gramatikama španske Akademije, još 1928. godine namesto dotadašnje tradicionalne definicije („Pronombre es una parte de la oración que se emplea en vez del nombre, y con frecuencia para evitar la repetición de éste”) uneta je nova, semantička, koja ne pominje supstituciju: „*Pronombre* es la parte de la oración que designa una persona o cosa sin nombrarla”. José Roca Pons, citiran kod Lamíquiza (1967/2), ironično se pita da li oni gramatičari koji još definišu zamenicu na stari način zamišljaju da kad on kaže „yo”, to predstavlja zamenu za njegovo ime i oba prezimena. Barrenechea (1962, 243—247) navodi sedam specifičnih argumenata protiv supstitucije; slično postupa i Olza (1973, 101—102), koji posebno kritikuje shvatanje o zamenici kao o sredstvu da se izbegne ponavljanje: nijedna vrsta reči, kaže on, ne ponavlja se tako često kao zamenica. (Ta je ideja postojala već kod Bella: „. . . el que habla de sí mismo dirá cien veces yo. . . ¿ cuál es entonces la repetición que se trata de evitar?” — Bello 1972, 365.) Alonso i Henríquez (1944, 223) kažu da je predstava o zamenici kao supstituentu imenice danas jednoglasno odbačena („rechazada por unanimidad”); sasvim slično izražava se i Alarcos Llorach (1970, 143).

2.3. Ipak, previše bismo pojednostavili stvari ako bismo koncepciju zamenica kao supstituenata proglasili za puku zabludu školskih gramatičara koju je vreme pregazilo.

Godine 1933, u svom čuvenom delu „Language”, Bloomfield je sve zamenice podveo pod etiketu „substitutes” i obradio ih u poglavlju o zamenjivanju. Uprkos onome što su Jespersen i Brunot pre njega, a još desetine

drugih kasnije, rekli o nesupstituentnosti zamenica prvog i drugog lica, prvi i glavni Bloomfieldov primer za "substitute" jeste engleska zamenica *I*. Odrečne zamenice (*none, nobody* itd.) njemu su „negative substitutes”, upitne "interrogative substitutes" i tako dalje. Ne samo, dakle, da nije posumnjao u tradicionalnu definiciju zamenica, nego ju je još i uopštio, uzimajući termin "substitute" umesto termina "pronoun". (Upotrebljava i ovaj drugi, ali retko, jer zamenice po pravilu opisuje zajedno sa priloškim i drugim supstituentima.) Toliki je bio uticaj knjige "Language", takva je inače svežina i ubedljivost Bloomfieldovih novih i rigoroznih pogleda na jezik, da nije čudo što su mnogi lingvisti u narednom periodu prihvatili i ovo poglavlje kao suštu istinu. Pri tom im je izmaklo iz vida da autor nigde ne objašnjava i ne opravdava svoju upotrebu termina *substitute*, a neke definicije upadljivo se razilaze s tim terminom (npr.: "interrogative substitutes prompt the hearer to supply either the species or the identification of the individual" [str. 260]: opis potpuno tačan, ali u kome nema ni reči o zamenivanju!).

2.3.1. Otuda je već Hockett našao za potrebno da ga koriguje. Povodom Bloomfieldove upotrebe zamenice prvog lica kao primera, on primećuje: "Bloomfield's term 'replace' is unfortunate: it does not imply that the 'replaced' phrase might occur instead of *I*, but only that *I* in the given situation denotes exactly what the... noun... 'replaced' would denote if it *were* used" (Hockett 1966, 247). U stvari, Bloomfieldovo gledanje na supstituciju bilo je čisto kategorijalno: nazvati „zamenama” imenica i takve zamenice kao što su *who* ili *nobody* ima smisla samo utoliko što se i one javljaju u istoj sintaktičkoj funkciji (subjekt, objekt itd.) kao imenice. Čak i ako se prihvati takvo tumačenje, ostaje pitanje zašto bismo smatrali da zamenica zamenjuje imenicu, a ne obrnuto (kao u primeru „Caesar” ← „ja” pomenutom kod Jespersena), ili zašto nisu obe ravnopravne.

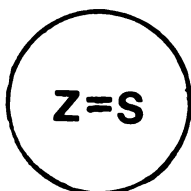
Uz određene rezerve, Hockett i drugi američki strukturalisti ipak su ostali manje-više pri Bloomfieldovoj koncepciji zamenica, oslobođenoj najgrubljih preterivanja. Drugde, naprotiv, ona je dovedena do apsurdna. Bloomfield je, naime, mada samo uzgred (str. 259—260), napomenuo da pored zamenica postoje i priloški supstituenti, kao *here, there, then, so*; kasniji američki i engleski lingvisti dodali su i tome i *yes* i *no* kao "sentence-substitutes", pomoćne glagole kao *do, will, have*, a lične glagolske nastavke (npr. u lat. *am-o, ama-s* itd.) i Bloomfield i Hockett tretirali su kao vezane supstituentne, "bound substitutes". (V. Strang 1970, 115, Hockett 1966, 259, Quirk-Greenbaum 1973, 22). Bilo je, dakle, jasno da zamenice, čak i ako ih sve smatramo supstituentima, nipošto nisu jedini supstituenti, pa je u okviru šireg pojma "substitutes" kod svih ovih autora za njih zadržan tradicionalni termin "pronouns". Neki dalji epigoni strukturalizma, naprotiv, zaključili su da se ova dva termina mogu izjednačiti, odnosno da umesto o zamenicama treba ubuduće isključivo govoriti o „supstituentima” — možda zato što to „modernije” zvuči! Tako u Francuskoj Dubois (1965, str. 91, 99) govori o „substituts (dans la terminologie traditionnelle: pronoms et adjectifs pronominaux)” i tvrdi: „La substitution est la fonction fondamentale de la classe des pronoms

et des adjectifs dits pronominaux; c'est elle qui a leur fait donner l'appellation générique de *substituts*". U Italiji, Lo Cascio (1970) upotrebljava izraz *pronomi* samo na početku knjige i to redovno pod znacima navoda, a potom ga napušta za ljubav izraza *sostituenti*; približno isto se postupa i u gramatici Altieri Biagi-Heilmann (1977, 305—312).

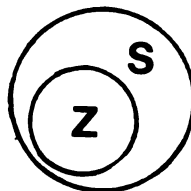
Ovakve promašene terminološke reforme prvenstveno su bile izazvane željom da se izbegne etimološko tumačenje izraza *pronom*, *pronomie* itd. (lat. *pro-nomen*, „umesto imenice”), jer je uočeno da zamenice ne zamenjuju samo imenice nego i reči drugih vrsta, sintagme i rečenice. Ali tu je onda rešenje trebalo tražiti u drukčijoj definiciji tradicionalnog termina, a ne u upotrebi izraza *substitut* odn. *sostituente*, koja dovodi do dve sasvim pogrešne implikacije: da su sve zamenice supstituenti i da nema drugih supstituenata osim zamenica. Ironija sudbine je htela da ovu navodnu modernizaciju terminologije pokušaju zakasneli strukturalisti u vreme kad je transformaciona gramatika već bila u punom jeku. A transformacionalisti, kao što je već rečeno, jedno vreme su priznavali supstituciju pod imenom pronominalizacije, ali za pojam supstituenata u njihovoj teoriji nije bilo nikakve potrebe, i zamenice se kod njih označavaju isključivo uobičajenim terminom *pronoun* (ili, na malo apstraktnijem nivou, skraćenicom „Pro”).

2.4. Bloomfieldu i njegovim sledbenicima treba ipak priznati zaslugu što su uočili postojanje supstitucije kao opšte jezičke pojave. Tradicionalna gramatika nije ništa govorila o priloškim supstituentima, i pored očitog paralelizma s pokaznim i drugim zamenicama (*ovde: tu: onde — ovaj: taj: onaj*, itd.), koji je često propraćen i paralelizmom oblika (*ovako: tako: onako — ovakav: takav: onakav*, itd.); slični primeri postoje u latinskom, v. Pinchon 1972, 8—9). Mora se, međutim, postaviti pitanje odnosa između zamenica i supstituenata uopšte. Da se te dve kategorije ne smeju izjednačavati, savršeno je jasno. Ali jesu li zamenice podvrsta supstituenata, kako ispada po blumfeldovskoj koncepciji; ili među njima, kao i među priložima, treba razlikovati supstituentne od nesupstituentnih; ili bi, možda, supstituciju trebalo potpuno odbaciti kao kriterijum u definiciji zamenica? Imamo, dakle, da biramo između četiri modela, od kojih samo za prvi sigurno znamo da je netačan. Grafički predstavljeno, ako su „Z” zamenice a „S” supstituenti: (v. crtež na sledećoj strani)

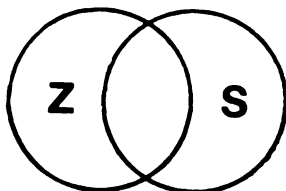
Prvi model je onaj koji nalazimo kod maločas pomenutih francuskih i italijanskih strukturalista, a takođe, mada s drukčijom terminologijom, i u tradicionalnoj školskoj gramatici; po njemu su zamenice i supstituenti jedno isto, što je očigledno pogrešno. Drugi model je Bloomfieldov. Treći, po kome je supstitucija osobina samo *nekih* a ne svih zamenica, mogao bi se tražiti kod Bühlera, koji piše da zamenice „vertreten die Nomina” ali „durchaus nicht alle” (Bühler 1934, 120), ili kod Benvenistea, koji zahteva da se strogo razlikuju „substituts abrégatifs” kao što su *il*, *le*, *cela* i „indicateurs de personne” kao što su zamenice prvog i drugog lica (Benveniste 1956, 37). Na istu takvu razliku između zamenice trećeg lica, koja je najčešće supstituent, i zamenica „ja” odnosno „ti”, koje ništa ne zamenjuju, ukazuju Coseriu (1980, 19) i švedski hispanista Rosengren (1974, 27). Ne razgraničavajući jedne od drugih, Voljfova govori o deiktičkoj i anaforičkoj

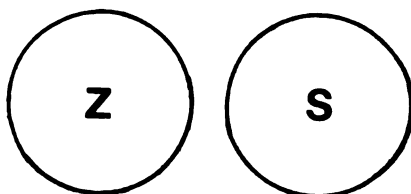
(I)

(II)

(III)

(IV)

upotrebi zamenica, a potom napominje da one „в то же время... выполняют роль субститутов, слов-заместителей” (Vol’f 1974, 195). Srymes (1968, 18—20) daje ”replacer” kao jednu od triju funkcija zamenica, dok su druge dve ”shifter” i ”indicator”; donekle sličnu podelu (*indicateurs, représentants, ni indicateurs ni représentants*) ima i Pinchon (1972, 6—7). Vidi 4.4.

Nije manji broj ni autora koji su sa supstitucijom potpuno raskrstili. Takvi su gotovo svi Španci i Južnoamerikanci koje smo pomenuli u odeljku 2.2.1; od novijih autora takav je Postal (1969: ”The idea that a form like *she* in *she dances well* is a ’replacement’ or ’substitute’ for some other noun. . . seems to me completely without basis”); Lasnik (1976), koji citira istu ovu Postalovu misao; Dik (1968), koji se izjašnjava za Jespersenovu koncepciju zamenica a protiv Bloomfieldove, i dodaje: ”Pronouns should not be regarded as ’substitutes’ for nouns or nominals, but as elements which have their own place in the grammatical systems”; uz izvesne nijanse, tu bismo mogli svrstati i Lyonsa, koji kaže: ”. . . to say that pronouns deputize syntactically and semantically for nouns and that this is their primary, or basic, function is seriously misleading” (Lyons 1977, 636—637).

2.5. Model (II) teško bi se mogao braniti, jer primera za nesupstituentne zamenice ima napretek. Najvažniji su oni koje srećemo na samom početku poglavlja o zamenicama u bilo kojoj gramatici, to jest lične (a samim tim i prisvojne) zamenice prvog i drugog lica jednine. Od već pomenutog Jespersenovog primera sa ”I see you” pa do tako skorašnjih autora kao što je Swiggers (1980, 173: ”*I am speaking* for example is not a pronominalisation

of *Pierre Swiggers is speaking* or *The second speaker of this colloquium is speaking*; on the contrary, the *I* in *I am speaking* is the basic medium of my reference"), velika većina lingvista se slaže da se „ja” i „ti” ne mogu smatrati supstituentima¹. Sasvim su usamljeni oni koji, kao Dubois (1965, 104) pokušavaju da dokažu suprotno, navodeći primer telefonskog razgovora, gde često nije dovoljno reći „ja” nego se treba predstaviti sa „Ovde (taj i taj)”: po njemu, „la nécessité de revenir à des segments plus longs met en relief le rôle réel de substitution des segments *je/moi*”. Takvi argumenti mogli bi da važe za teoriju informacije, ali ne i za gramatiku. U normalnim uslovima komunikacije, govornik i sagovornik su definisani samim tim svojim ulogama: svaka dopunska identifikacija može služiti jedino vanjezičkim cjevima. „Predstavljanje” ili „upoznavanje” ne spada u neophodne elemente iskaza, jer imamo dosta primera uspešne komunikacije bez identifikacije govornika i sagovornika — od književnog teksta pisanog u prvom licu pa do razgovora prilikom slučajnih susreta na ulici, u parku, autobusu i slično.

Autonomnost zamenica 1. i 2. lica pokazuje se i formalno time što samo one, a ne imenice, mogu biti subjekti glagola odgovarajućeg lica². Čak i ako zaobiđemo tu očiglednu morfološku činjenicu, semantički bi bilo besmisleno tvrditi da, na primer, rečenica „Ko ste *vi*?” predstavlja zamenu za „Ko je osoba kojoj se obraćam?”, „Ko je osoba preda mnom?” ili nešto slično.

U istoj rečenici, zamenica *ko* pruža nam još jedan primer nesupstituentne zamenice, jer se nikakva imenica ne bi mogla upotrebiti na njenom mestu a da rečenica potpuno ne promeni modalitet i smisao. To važi za sve upitne zamenice, kao i za sve odrečne: primeri kao „*Ko* je došao?”, „*Niko* nije došao” ne bi se mogli iskazati uz upotrebu bilo kakve druge imeničke sintagme. (Naravno, ništa se ne rešava time ako bismo rekli da *ko* zamenjuje „koji čovek” a *niko* „nijedan čovek” i slično, jer su *koji*, *nijedan* takođe zamenice.) Još dva argumenta protiv supstituentnosti zamenica izneta su, prema onome što piše Barrenechea (1962, 243; v. i Olza, 101) još u spisima humanista XVI veka: apozitivna upotreba uz imenicu, kao u „*Ego*, Caesar”, „Došao je i *on*, Marko”, i upotreba pokazne zamenice za ukazivanje na nepoznati predmet: „Šta je *ovo*?” i sl. Sasvim je jasno da se „on, Marko” ne može tumačiti kao zamena za *, „Marko, Marko”, kao i da je smisao rečenica tipa „Šta je *ovo*?” upravo u tome što govornik ne zna nikakvu imenicu kojom bi označio dotični predmet.

(Još jednom, bilo bi besmisleno tvrditi da „ovo” zamenjuje „predmet koji pokazujem prstom” ili nešto tome slično. Pošto se takav izraz ne upotrebljava nikad u običnoj komunikaciji, a uvek i u svim jezicima upotrebljava se pokazna zamenica, ne može ova druga biti zamena za onaj prvi. I u jeziku i van njega, tvrdnja da je neki element B zamena za element A podrazumeva da se pod normalnim okolnostima upotrebljava A, a samo pod izuzetnim B, što ovde nije slučaj.)

Za zamenice u ulozi „prividnog subjekta”, kao u engleskom, francuskom i nemačkom („*It's raining*”, „*Il pleut*”, „*Il est deux heures*”, „*Es war einmal ein Mann*” itd.) očigledno je da ništa ne zamenjuju. Najzad, tu su i primeri sa neodređenim zamenicama kao antecedentima, kojima su se

naročito mnogo bavili logičari: tumačeći u njima anaforične zamenice kao supstituente, došli bismo do rečenica koje se ili ne podudaraju po značenju, ili su negramatične. Tako „*Svaka žena je srećna kad je muž obasipa poklonima*” očitno ne znači „*Svaka žena je srećna kad muž obasipa svaku ženu poklonima*”; „*Neko bi hteo sve da uzme za sebe*” ne može se interpretirati kao „*Neko bi hteo sve da uzme za nekoga*”, a „*Ako sam ikoga uvredio, zamolite ga da mi oprost*” ne može ni u srpskohrvatskom ni u drugim jezicima dobiti oblik „*Ako sam ikoga uvredio, zamolite *ikoga da mi oprost*”.

2.6. Kako smo već napomenuli u 2.2, Brunot (1926) je umesto pojma zamenjivanja uveo pojam zastupanja, s terminima *représentation*, *représentant*, *représenter* umesto *substitution*, *substitut*, *remplacer*. Na žalost, nije ga bliže objasnio i nije dao druge argumente osim toga što zamenica, za razliku od imenice, obično ne može da primi modifikatore: *homme vieux*, ali ne **lui vieux* (str. 173). Isti termin usvaja i Bally (1944), koji ga tumači čisto etimološki kao „*re-présenter*”: imenica-antecedent „*prezentira*” neki pojam, a zamenica ga „*ponovo prezentira*” (str. 85; v. i 86—88). Pinchon (1972), mada na samom početku svoje studije (str. 2) govori o „*substituts*”, inače kroz ceo tekst upotrebljava termine *représentants* i *représentation*³.

Za ovu inovaciju nesumnjivo ima opravdanja. Svi se autori slažu da je zamenjivanje izazvano potrebama jezičke ekonomije (da se izbegne ponavljanje predugačkih sintagmi), a zastupanje je po svojoj prirodi još ekonomičnije nego zamenjivanje. Da upotrebimo jednu vanjezičku metaforu: ako fabrika satova u Ženevi želi da prodaje svoje proizvode u Londonu, ona bi mogla u tom gradu da otvori časovničarsku radionicu kao „*zamenu*” za fabriku, ali će joj se sigurno više isplatiti — a i rezultati će biti bolji — ako pošalje *zastupnika* koji će u njeno ime sklapati ugovore. Poslati porudžbinu nesumnjivo je lakše nego organizovati proizvodnju na dva mesta. Takvom posredničkom, zastupničkom funkcijom može se objasniti i dejstvo zamenica koje tradicionalno nazivamo supstituentima. Neke od maločas navedenih teškoća tada iščezavaju. U primeru „*John hurt himself*”, videli smo već, povratna zamenica ne može se objasniti kao zamena ili pronominalizacija ponovljene imenice *John*, ali se može tvrditi da ona konkretnog Johna iz subjekta „*zastupa*” na mestu objekta. Isto je i sa neodređenim zamenicama: ma kako tumačili složeni problem značenja zamenica kao što su *svaki* ili *ikoji*, koje u sebi sjedinjuju pluralnost i singularnost, nesumnjivo je da u rečenici „*Svaka žena je srećna kad je muž obasipa poklonima*” zamenica je zastupa antecedent, dakle označava isto ono biće ili bića koja su prethodno označena sintagmom *svaka žena*. Čak bi se i u rečenicama tipa „*Šta je ovo?*” moglo možda tvrditi (istina, uzimajući pojam zastupanja veoma slobodno, i svakako ne u Ballyjevom smislu „*ponovnog predstavljanja*”) da i upitna i pokazna zamenica zastupaju imeničku sintagmu koja će se pojaviti u odgovoru na postavljeno pitanje.

S obzirom na sve to, „*représentation*” je svakako bolji termin i pojam bliži objektivnoj stvarnosti nego „*substitution*”. Ipak se njime u krajnjoj liniji ništa bitno ne menja, jer ostali navedeni argumenti protiv zamenjivanja

važe jednako i protiv zastupanja. Zamenice prvog i drugog lica jednine ništa ne „zastupaju”, ne čine to ni negativne zamenice, ni neutralne tipa „*Il pleut*”; u apoziciji („on, Marko”) kao što je besmisleno zamenjivati imenicu koja je ionako prisutna, tako nema potrebe ni da se ona zastupa. Otuda, mada bi se i lingvistima izvan francuskog područja moglo preporučiti da umesto o zamenjivanju govore o zastupanju, time se supstitucija ne može „spasti” kao opšte svojstvo zamenica.

2.6.1. Navedeni argumenti (2.2, 2.5, 2.6) više su nego dovoljni da zaključimo da je Bloomfieldov model (br. II u našoj shemi) neadekvatan, pa možemo definitivno da ga se odrekemo. Ostaje nam izbor između modela III (samo neke zamenice su supstituenti) i modela IV (supstituenti i zamenice su dve odvojene jezičke kategorije). Mada ćemo se na tu dilemu opširnije vratiti u četvrtom poglavlju, možemo napomenuti već sada da prednost dajemo modelu IV, ali ne zato što bismo negirali postojanje izvesnog broja zamenica-supstituenata, nego samo zato što se pokazuje da je ekonomičnija, jednostavnija i pouzdanija ona definicija koja osobinu zamenjivanja ne smatra relevantnom. Prema tome, na pitanje postavljeno u naslovu ove glave mora se dati uslovan odgovor: zamenice zamenjuju (zastupaju), ali ne sve, niti je zamenjivanje njihovo bitno svojstvo. Uz to, kao što ćemo videti u sledećem poglavlju (3.3 — 3.3.2), ima dosta slučajeva kada se može s razlogom tvrditi da imenica zamenjuje zamenicu.

¹ Za zamenice 1. i 2. lica množine to ne važi u potpunosti, jer one ponekad mogu biti i supstituenti: „Ja i Marko uzećemo šta *nam* treba” = šta treba *meni i Marku*.

² Izuzetno, i imenica može biti subjekat 1. i 2. lica množine u ponekim jezicima kao što su slovenački i španski: „Slovenci smo preobčutljivi”, „Los españoles somos demasiado sensibles”. U velikoj većini drugih jezika takva imenica može doći samo u apoziciji uz zamenicu, npr. „Mi Srbi smo preosetljivi”, „Noi italiani siamo troppo sensibili” itd.

³ Zanimljivo je primetiti da je termine *representar* i *representación*, govoreći o zamenicama, još sredinom prošlog veka upotrebljavao Andrés Bello (v. Bello 1972, str. 95, 371 i drugde). Kod Jespersena (1924, 25) nalazimo „... *it* represents the following infinitive construction or clause”, a kod Bühlera (1934) u više mahova *vertreten* (tako i u citatu datom ovde, 2.4).

3. ZAMENICE U ODNOSU NA DRUGE VRSTE REČI

3.1. Vrste reči, „partes orationis”, održale su se tako reći neizmenjene od gramatičara starog veka pa do danas. U izvesnom smislu to je svakako potvrda njihove opravdanosti. Tokom više od dve hiljade godina, nijedna od tradicionalnih devet ili deset vrsta nije odbačena, niti je iko uspeo da im trajno pridoda neku novu.

Istina, nasleđena podela je u novije vreme bezbroj puta bila podvrgnuta opravdanim kritikama. Istaknuto je da joj nedostaje doslednost kriterijuma, jer se zasniva delom na značenju, delom na sintaktičkoj funkciji, na morfološkim osobinama, a ponekad i na drugim manje važnim obeležjima. U našem veku skrenuta je pažnja na postojanje opštijih kategorija kao što su determinanti (*determiners*), indeksičke reči, partikule, „gramatičke” i „leksičke” reči itd. Ipak, sve su to šire podele koje se ukrštaju sa vrstama reči, a ne mogu ih istisnuti ni zameniti.

Potpuni neuspeh pretrpeo je pokušaj Friesa (1952) da uvede nove vrste zasnovane isključivo na distribuciji — četiri „klase” (u suštini jednake tradicionalnim imenicama, glagolima, pridevima i priložima) i petnaest „grupa” funkcionalnih reči. Hockett (1958), mada u osnovi pripadnik iste škole, dao je sasvim drukčiju podelu, zadovoljavajući se time da primeti da u engleskom, pored klasičnih imenica (N), prideva (A) i glagola (V), postoje reči s dvostrukom sintaktičkom funkcijom (NV, AV, NA) pa i trostrukom (NAV); sve ostale reči strpao je u opštu kategoriju „particles” (str. 226—227), dok za zamenice, po sopstvenom priznanju, nije našao mesta: „pronouns cannot conveniently be assigned to any of the classes N, NA, NV and so on” (str. 260). I ne ulazeći u inherentnu vrednost ovih podela (koja sigurno nije velika, budući da ih niko od kasnijih autora nije preuzeo), treba zapaziti da su njihovi tvorci počinili jednu nesumnjivu metodološku grešku: prevideli su da su za svaku širu upotrebu u nauci neophodni *termini*, a ne skraćenice i šifre kao što su „Class 3”, „Group F”, „NA” i slično. Danas gotovo svi lingvisti ponovo govore o imenicama, glagolima, priložima, članovima i tako dalje: kraj svih svojih dobro poznatih mana, ti izrazi daleko su jasniji od bilo kakvih brojeva ili simbola, a uz to omogućavaju građenje mnogobrojnih izvedenica kao što su „imenički”, „poimeničeni”, „glagolska imenica”, „deverbal”, „adverbijal” itd. itd.

3.1.1. „I have discovered that traditional grammatical categories are usually very useful ones”, prostodušno piše Wasow u radu objavljenom

1979. godine. Posle toliko nesuđenih reformi i efemernih obnova, danas uglavnom vlada saglasnost da su tradicionalne vrste reči zasnovane na dubokoj jezičkoj intuiciji koja ih čini nezamenljivima. Nema nade da će podela ikada postati doslednija, bazirana samo na jednoj vrsti kriterijuma; ali kakva god bila, moramo je prihvatiti. Izuzev glagola, koji bi se — pa i oni ne sasvim — mogli definisati isključivo na osnovu funkcije u rečenici (predikat), ostale vrste reči kombinuju u sebi čitav splet sintaktičkih, morfoloških i semantičkih osobina, tako da su veoma šarolike i nejedinstvene. Granice među njima (kao i granice u lingvistici uopšte) prilično su neodređene, čemu doprinose mnogobrojni slučajevi dvojne pripadnosti: glagolske imenice, glagolski pridevi, glagolski prilozi, različit status brojeva u pojedinim jezicima, prilozi koji su ujedno i veznici, poimeničene reči i tako dalje. Sve to ipak nije razlog da poričemo njihovo objektivno postojanje. Kao što je neki lingvista primetio, to što se ne može odrediti tačna granica između noći i dana ipak ne znači da nije moguće razlikovati noć od dana. Mnoge pojave koje je gotovo nemoguće definisati (uzmimo samo klasični leksikografski primer, „vreme”) ipak su stalni predmet razmišljanja, razgovora, pa i naučnog ispitivanja.

3.2. Sve ovo važi i za zamenice. Kao nijedna druga vrsta reči, one izmiču jedinstvenoj, jasnoj i sažetoj definiciji. To je još pre dva i po veka osetio francuski gramatičar Buffier, citiran kod Pinchonove (1972, 4): „Depuis le tems qu'on parle du Pronom, on n'est point parvenu à le bien conoître: comme si sa nature était un de ces secrets impénétrables, qu'il n'est jamais permis d'aprofondir”. U naše vreme, Crymes (1968, 15) napominje: „Pronouns are accessbile to more than one description. . . The pronoun has a reputation for intractability to systematic classification”; Harweg (1968, 17) kaže: „Die traditionelle Klasse der Pronomina [ist] zu heterogen. . . als dass ein *einheitliches* Kriterium sie erfassen konnte” (potom ovaj autor na više mesta upotrebljava, pod znacima navoda, termin „neue Pronomina”, ali ga nigde jasno ne definiše), a Vinogradov, citiran kod Isačenka (1976, 354): „Местоимения. . . в современном русском языке лишены не только грамматического, но и лексико-семантического единства”. Slične napomene o heterogenosti i neodređenosti klase zamenica daju Majtinskaja (1969, 29), Moignet (1965, 9), Wasow (1979, 200—201) i drugi. Pa ipak, gotovo niko ne predlaže da se zamenice kao vrsta reči ukinu. Tačnije, o takvoj mogućnosti razmišljaju samo pojedini španski lingvisti koji bi hteli zamenice da uvrste među imenice odnosno prideve (o čemu v. niže, 4.2). Svi ostali zaključuju da zamenice, ma koliko raznovrsne, osobene, teško opisive, *postoje* kao kategorija, da se ništa ne bi dobilo njihovim izbacivanjem iz gramatike ili pokušajem da se „razbiju” na nekoliko drugih vrsta reči. „Faut-il donc maintenir la catégorie pronominale, ou la dépecer?” pita se Moignet, *l. cit.*, i odgovara: „Il faut y regarder à deux fois avant de récuser un sentiment linguistique bien établi”.

3.2.1. Štaviše, većina autora se slaže i u tome da ne vredi menjati tradicionalni termin. Izrazi kao srpskohrvatsko *zamenica* ili nemačko (starije)

*Fürwort*¹ vezuju se za pojam supstitucije, iako, kao što smo utvrdili u prethodnom poglavlju, sve zamenice nipošto nisu supstituenti; latinsko *pronomem*, njegovi zapadnoevropski refleksi i rusko *мечтѡуменѡе* još su nepogodniji u tom pogledu, jer prikazuju zamenicu isključivo kao supstituent imenice (ili „imena” u starijem smislu, tj. imenice i prideva). Pa ipak, bilo bi nemoguće smisliti neki drugi termin koji bi sam po sebi izrazio mnogostrukou prirodu zamenice i sve njene različite funkcije. Zbog toga i autori koji su potpuno odbacili školsku definiciju zamenice kao supstituenta ipak svesno ostaju pri uobičajenom terminu: "The term 'pronoun' is now so well entrenched. . . that it would be futile to attempt to dispense with it" (Lyons, 1977 637); „. . . nos mantenemos dentro de la terminología tradicional, que no se debe cambiar sin sólidas razones" (Olza 1973, 97).

Sušтина je u tome što barem lingvisti ne bi smeli da upadaju u čestu grešku onih koji *značenje termina* izjednačavaju s njegovom *etimologijom*, odnosno *naziv s definicijom*. Kao što veoma umesno primećuju Halliday i Hasan (1976, 45) povodom termina *person*, koji se upotrebljava (u smislu gramatičkog lica) i kad je reč o predmetima, "most grammatical terms have fuzzy edges; they express the central or typical meaning of the category in question, and are justified by being in this way simple and easy to remember. . . The technical term itself is not part of any linguistic theory; it is simply an 'address' for easy recovery". Mi se verovatno nećemo složiti da je zamenjivanje „centralno ili tipično značenje” kategorije zamenica; no bez obzira na to, termin *zamenica*, *pronoun*, *мечтѡуменѡе* itd. može nedvosmisleno da posluži kao „adresa za lako pronalaženje”, da pokaže na šta se misli, pod uslovom da ga ne tumačimo etimološki. Jednu od mnogobrojnih analogija pružaju termini za prilog: sh. *prilog* bi po svom sastavu moglo označavati bilo kakvu reč koja se „prilaže” uz drugu, dakle i pridev, član itd.; *adverb*, opet, doslovno „uz glagol”, preusko je u tom smislu što prilog može modifikovati ne samo glagol (*verbum*) nego i pridev, drugi prilog ili celu rečenicu. Uprkos tome (i uprkos činjenici da su i prilozima „svažtarska” kategorija s raznolikim članstvom i mutnim granicama), nije nam poznato da se neki gramatičar žalio na termin *prilog* ili *adverb* i predlagao njegovu zamenu drukčijim nazivom.

3.3. Dok su se pojedini autori, kao što smo maločas videli, pitali da li zamenice zaista postoje, mnogi drugi, naprotiv, smatraju da one spadaju među najosnovnije i najiskonskije vrste reči. Takvo gledanje obično se kombinuje s na izgled paradoksalnom tvrdnjom da nisu zamenice te koje zamenjuju imenice, nego obratno. I u lingvističkoj literaturi više puta je citirana Quineova tvrdnja, zasnovana na logičkim argumentima: "Pronouns are the basic media of reference; nouns might better have been named propronouns" (Quine 1971, 13). To nije neko novo otkriće. Još je Sánchez de las Brozas, u šesnaestom veku, tvrdio da „ime” (tj. imenicu ili pridev) „upotrebljavamo namesto zamenice” (v. Olza 1973, 197—200). Krajem prošlog stoleća, Bréal (1899, 206) je pisao: „L'espèce de mot qui a dû se distinguer d'abord de toutes les autres, c'est, selon nous, le pronom. Je crois cette catégorie plus primitive que celle du substantif, parce qu'elle

demande moins d'invention, parce qu'elle est plus instinctive, plus facilement commentée par le geste. On ne doit donc pas se laisser induire en erreur par cette dénomination de 'pronom' (*pro nomine*) . . . Les pronoms sont, au contraire, à ce que je vois, la partie la plus antique du langage. Comment le *moi* aurait-il jamais manqué d'une expression pour se désigner?"² Ubrzo posle toga slična gledišta izneo je i uticajni američki filozof i semantičar Ch. S. Peirce. Kako kaže Crymes (1968, 21), "Peirce even suggests. . . that since pronouns indicate objects directly and nouns do not, it is the noun that is the imperfect substitute of the pronoun instead of the other way around". Među transformacionalistima, McCawley (1970, 176) kaže da "pronominalization consists not of replacing repetitions of a noun phrase by pronouns but rather of determining which occurrence of an index will have the corresponding noun phrase substituted for it". I opet je, dakle, imenica zamena (*substitute*) ako ne baš za zamenicu, a ono za apstraktni indeks koji ovu predstavlja u dubinskoj strukturi: "those occurrences of indices for which the substitution is not made are then filled by pronouns".

3.3.1. Ukoliko bismo ih primili bez rezerve, navedene tvrdnje bile bi najsigurniji dokaz protiv verovanja u supstituentnost zamenica: ako imenica zamenjuje zamenicu, ne može biti obrnuto. Čini nam se, međutim, da nijednog od pomenutih autora ne treba doslovno shvatiti. Imenica nije zamena, recimo, za zamenicu prvog lica jednine iz istih razloga iz kojih ni ova nije zamena za nju. Posredi su dve različite jezičke funkcije. Ako Otto Jespersen kaže za sebe „ja”, s glagolom u prvom licu, on *ukazuje* na sebe kao na govornika, „pošiljaoca poruke”. Ako neko drugi kaže „Otto Jespersen” ili „veliki danski lingvista”, s glagolom u trećem licu, time ga *imenjuje* ili označava. U apoziciji „ja, Jespersen” prisutne su obe vrste reči jer se obavljaaju obe funkcije.

Nije, dakle, bitno uzajamno zamenjivanje, nego to da su zamenice primarnije, osnovnije od imenica. Ta hipoteza, opet, može se tumačiti dvojako — dijahronijski i sinhronijski. Prvi aspekt, tj. verovanje da su se u razvoju jezika zamenice javile pre imenica, za naše potrebe nije mnogo bitan. U svakom slučaju, on spada u onaj krug pitanja o prajeziku u čiju rešivost danas malo ko veruje. Verovatno nije slučajno što Majtinskaja (1969) o tome daje protivrečne sudove: na str. 27—28 izlaže „мысль о глубокой древности возникновения местоименных слов”, o tome da su se zamenice izdvojile kao kategorija još pre razgraničenja glagola od imenice; na str. 53, naprotiv, ističe da deca kasno ovladavaju upotrebom zamenica zbog njihove apstraktne prirode i promenljivog značenja, i da zato, navodno, „в последнее время ряд языковедов отказался от традиционного представления о местоимении как о древнейшем разряде слов человеческого языка”; na str. 283, međutim, ponovo govori „о раннем возникновении местоимений важнейших разрядов”, navodeći kao dokaz to što su zamenice posvedočene u prajezicima kao što su indoevropski, uralski i altajski. Očigledno je da nijedan od ovih argumenata nije presudan, i teško je zamisliti da bi se presudni argumenti ikada mogli naći.

3.3.2. Za nas je mnogo važniji status zamenica na sinhronijskom planu. Tu zaista možemo tvrditi da su zamenice primarnije od imenica, jer je njihova deiktička funkcija bitnija i osnovnija od denotativne funkcije imenica. S tim u vezi možemo se setiti onoga što je rečeno o „indeksičkim” izrazima uopšte: Bertrand Russell je dokazivao da je kao apsolutni minimum u komunikaciji potrebna bar jedna pokazna zamenica, „ovaj” (*this*), s tim što bi se umesto „ja” moralo reći „osoba koja doživljava *ovo*”, umesto „sada” — „*ovaj* trenutak” i slično; Bar-Hillel navodi primer čoveka koji, po njemu, ne bi nikako mogao (izražavajući se egzaktno) da od žene zatraži doručak a da ne upotrebi neku indeksičku reč kao što je „ja”, „ovde” ili „sada” (Bar-Hillel 1954, 367—368). Quine, opet, u nastavku maločas pomenutog pasusa (1971, 13) ističe suštinsku važnost neodređenih zamenica: "The variables of quantification, 'something', 'nothing', 'everything', range over our whole ontology, whatever it may be . . ."

Kao što se vidi, ovo su filozofski argumenti, veoma elastični u tom smislu što dopuštaju parafraze kakve se nikada ne bi javile u normalnom opštenju. Uprkos tome, oni navode na zaključak o „nezamenljivosti” zamenica. Još pre bi se takav zaključak mogao braniti s lingvističkog gledišta: zamenice imaju niz osobina koje su imenicama uskraćene, to jest mogu biti subjekti prvog i drugog lica, mogu biti upitne i odrečne, mogu naporedo sa supstantivnim funkcijama obavljati funkciju veznika (relativne zamenice) i tako dalje. Po tome su one primarnije od imenica, jer se mnogo neposrednije uključuju u mehanizam i strukturu jezika. Primarno: t o v d e ne znači i univerzalnost i širinu upotrebe: jasno je da imenice imaju prednost kad treba označiti predmete koji nisu prisutni niti pomenuti u prethodnom govoru, kao i većinu apstraktnih i složenijih pojmova; zamenice (lične i pokazne) mogu da diferenciraju najviše tri do četiri istovremeno prisutna objekta, dok su za imenice te mogućnosti neograničene. Pa ipak, upravo to veće savršenstvo imenica pokazuje da su one nešto sekundarno i kasnije razrađeno u jeziku. Njihova efikasnost je na polju leksike, koja se naglo kvantitativno razvija tek u novije doba, dok zamenice dejstvuju u sferi gramatike, a ova je u ranijim fazama jezika bila još važnija i složenija nego danas.

I ne ulazeći u pitanja davne jezičke istorije i hipotetičkog jezika praljudi, možemo primetiti da i danas mnoge osobe oskudnijeg rečnika i slabijeg obrazovanja koriste zamenice kao najčešću vrstu imeničke sintagme, jer govore uglavnom o prisutnim objektima, i njihove rečenice većinom su tipa „Molim *te*, uzmi *ovo* i odnesi *ga* *cnima* tamo”. Takvu rečenicu, uostalom, u datoj situaciji bi izgovorio i čovek koji savršeno zna nazive prisutnih osoba i predmeta. Jedino ako situacija nije dovoljno nedvosmislena, tako da je sagovornik prinuđen da pita „*Šta* da uzmem?” ili „*Kome* da dam?” (upotrebljavajući, dakle, i opet zamenice), prvi govornik će u odgovoru upotrebiti imenicu — i tada će moći s punim pravom da kaže da je imenicom *zamenio* zamenicu.

3.4. Za odnos između zamenice i imenice zanimljiva je definicija koju — priznajući njenu provizornost i nepotpunost — daje Moignet (1965), preuzevši je od G. Guillaumea. Šo toj definiciji, zamenica je „la catégorie substituée à celle du nom partout où cette dernière se montre inapte (ou

disconvenante), pour quelque raison que se soit, à satisfaire aux conditions momentanées d'application que le discours lui propose" (str. 10). Iako je upotrebljen glagol "substituer", ne treba nipošto pomisliti da je ovo klasična definicija zamenice kao zamene za imenicu. Nije reč o upotrebi jednog oblika namesto drugog, nego o zameni celih klasa reči. U tom smislu mogli bismo reći da je, na primer, u natpisu „Opravka kišobrane“, u poređenju s natpisom „Opravljamo kišobrane“, glagol *zamenjen* imenicom, čime riukoliko ne tvrdimo da su imenice supstituenti glagola niti da imaju istu funkciju u rečenici. Otuda termin koji Moignet kasnije u više mahova upotrebljava i nije "substitution" nego „inaptitude du nom" — nepogodnost, neprikladnost imenice. On navodi primer upitne zamenice ("Qui travaille?"), kojoj je sa imenicom zajednička samo „l'aptitude à la fonction sujet" i „le genre animé", ali koja nema opozicije roda i broja, a zauzvrat donosi ono što imenica ne bi mogla da izrazi — upitni modalitet („l'attitude percontative": str. 11). Slično je i s neodređenim zamenicama (*quelqu'un*), sa relativnim, koje se upotrebljavaju zato što je imenica „inapte à quitter le plan strictement spatial et à inclure un verbe, qui appartient au plar. temporel" (str. 12), kao i sa ličnim zamenicama prvog i drugog lica (13—14). Povodom ovih poslednjih Moignet izričito kaže da „le pronom ne remplace aucun nom existant", nego se upotrebljava upravo zato što imenica *ne bi mogla* da nastupi u takvoj ulozi: „le substantif. . . ne peut appartenir aux personnes première et deuxième: inaptitude fondamentale".

Termin „inaptitude" možda bi bolje bilo prevesti kao „neupotrebljivost", jer odmah posle njega (str. 15—16) autor uvodi i drugi pojam, "disconvenance du substantif". To je u stvari klasično zamenjivanje anatoričkim zamenicama trećeg lica, što se vidi iz primera koje daje francuski lingvista i iz njegovog tumačenja: „Des pronoms substituent le substantif là où, le substantif ayant été énoncé dans le discours, il est jugé pratique ou élégant de ne pas le répéter". Taj slučaj Moignet jasno razlikuje od prethodnog, naglašavajući da nije posredi „aucune inaptitude du substantif" nego „un principe d'économie". Za diskusiju je njegova tvrdnja da je posredi „une suppléance d'ordre non linguistique, mais stylistique" (stil pretpostavlja izbor, a može li se zamisliti takav stil u kome se nikada ne upotrebljavaju anaforičke zamenice?). Bitno je, međutim, da i Moignet spada među one koji priznaju supstituciju kao jedno od svojstava zamenica, i li nipošto obavezno riti karakteristično. Njegovo shvatanje moglo bi se ovako rezimirati: zamenice označavaju iste one pojmove (predmete, osobe itd.) koji se označavaju imenicama, i imaju iste uloge u rečenici (subjekat, objekat. . .) kao i imenice; pored toga, one obavljaju i druge gramatičke funkcije za koje je imenica „nesposobna", *inapte*. Ako je pak gramatička funkcija takva da je može podjednako obavljati bilo imenica ili zamenica, kao u slučaju ličnih zamenica trećeg lica, onda se može govoriti o supstituciji kao o sredstvu jezičke ekonomije. „Inaptitude du substantif" je razlog za upotrebu nesupstituentnih, a "disconvenance du substantif" za upotrebu supstituentnih zamenica.

3.4.1. Ovakvoj koncepciji moglo bi se uputiti nekoliko manjih, ali suštinskih prigovora. Pre svega, pitanje koje smo već više puta pominjali: na osnovu čega se tvrdi da zamenica zamenjuje imenicu, a ne obrnuto? U

svetlu onoga što smo maločas utvrdili o primarnosti, ili ba: autonomnosti zamenica, pitanje izgleda još opravdanije. Ako je reč o supstituciji sa anaforum, odgovor se može naći. U primerima tipa „*Učenik je dobio zadatak i on će ga uraditi*” svakako su zamenice te kojima se izbegava ponavljanje imenica, a ne obrnuto. Ukoliko bi se pojmovi javljali samo jedanput u tekstu, bili bi označeni imenicama („*Učenik je dobio zadatak*”); upotreba samih zamenica — „*On ga je dobio*” — bile bi mogućna samo u relativno retkom slučaju egzofoničnih zamenica (v. 5.1.2), čije se značenje određuje gestovima, na osnovu situacije.

Znatno je teže od ovakve kritike braniti prvi i osnovni deo Moignetove interpretacije. Ako ne smatramo da je imenica primarna u odnosu na zamenicu, zašto je onda uopšte pominjati u definiciji zamenice — zašto govoriti o prikladnosti ili neprikladnosti imenice, čime se zamenica predstavlja, ako ne kao supstituent, a ono ipak kao surogat, kao neka vrsta „siromašnog rodaka” imenice? Objašnjenje (ne i opravdanje) nesumnjivo je u tome što je zamenica jedina vrsta reči koja *nema svoju isključivu sintaktičku funkciju*. Funkcija u rečenici nije jedini kriterijum za određivanje vrste reči, ali je najčešći takav kriterijum, i kod svih drugih vrsta reči³ dovoljno je karakteristična da bi mogla poslužiti bar za delimičnu identifikaciju: glagol je predikat, pridev modifikuje imenicu, prilog modifikuje predikat ili pridev, itd. Jedino „pro-nomen”, imenička zamenica (o pridevskoj v. niže) ima potpuno iste funkcije kao i „nomen”, imenica, tj. može biti subjekat, pravi ili nepravi objekat ili imenski deo predikata⁴. Odatle proističe znatan deo zabluda o supstituciji, a odatle i ideja o zamenici kao sredstvu za rešavanje „inaptitude du nom”. Po onome što smo videli, međutim (3.3 — 3.3.2), bilo bi bar isto toliko opravdano tvrditi da je imenica reč koja se upotrebljava u slučaju „neprikladnosti zamenice”.

Treća i najvažnija zamerka je u tome što Moignet uopšte i ne pominje pridevske zamenice (o kojima će biti reči u sledećem odeljku). Da bi bila potpuna, njegova definicija bi morala da govori ne samo o „inaptitude du nom” nego i o „inaptitude de l'adjectif” — da i ne pominjemo one lingviste koji govore o priloškim, pa čak i o glagolskim zamenicama. U krajnjoj liniji, ona bi mogla da posluži samo kao *reductio ad absurdum*, da bi se pokazala neupotrebljivost svih negativnih definicija, koje se svode na banalnu tvrdnju da je zamenica ono što se upotrebljava kad se ne može upotrebiti nešto drugo.

3.5. Neki istoričar lingvistike — tačnije istoričar gramatike, ako takvih ima — morao bi da utvrdi kako je došlo do toga da se u francuskoj, engleskoj i italijanskoj gramatici pojam zamenice suzi samo na imeničku zamenicu. Možda je to, kako smatraju Alonso i Henríquez (1944, 222 i dalje) posledica prvobitne zablude o zamenici kao supstituentu, a možda je i za to kriv pogrešno shvaćeni paralelizam između termina *pronom* (*pronomie, pronoun*) i *nom* (*nome, noun*). U latinskim gramatikama oduvek su se u zamenice svrstavale ne samo takve kao *ego, is, nemo* nego i one kao *meus, -a, -um, qualis, -e, nullus, -a, -um*. Srpskohrvatski gramatičari, još pre podele na šest podvrsta (lične itd.), daju podelu na *imeničke* i *pridevske* zamenice; u nemačkim gramatikama takođe se priznaju ob: vrste. I u italijanskom, Fornaciari je pre

jednog veka u svojoj sintaksi pisao: „Dei pronomi alcuni sono sempre sostantivi. . . i più sono aggettivi, ma si adoprano spesso come sostantivi” (1984, 22). I Goidanich (1919, 21) još razlikuje „pronomi aggiuntivi o aggettivi”, pridevske zamenice, od „pronomi assoluti o sostantivi”, imeničkih zamenica. Današnji italijanski gramatičari, naprotiv, svi odreda nazivaju pridevske zamenice pridevima (*aggettivi*) i obrađuju ih u poglavlju o pridevima, kao što čini i većina njihovih francuskih i engleskih kolega. Posledica toga je da se pridevi moraju sasvim nepotrebno deliti na „kvalifikativne” (tj. prideve u pravom smislu reči) i „indikativne” ili „determinativne” ili u najboljem slučaju „pronominalne” (tj. pridevske zamenice); p.t od šest zameničkih podvrsta (budući da su lične zamenice isključivo imeničke) javljaju se i među pridevima, pa se govori o prisvojnim, pokaznim, upitnim, odnosnim i neodređenim pridevima, i često se isti oblik mora obrađivati na dva mesta u gramatici, jednom kao „pridev” a drugi put kao zamenica. V. o ovome opširnije Klajn 1978.

3.5.1. I protiv ovog nepotrebnog dupliranja, kao i protiv drugih rasprostranjenih zabuda o zamenicama, digao je glas Jespersen, pišući (1924, 84): „There is. . . not the slightest reason for. . . tearing asunder *my* and *mine*, or, even worse, *his* in 'his cap was new' and 'his was a new cap' or *this* in 'this book is old' and 'this is an old book' and assigning the same form to two different 'parts of speech', especially as it then becomes necessary to establish the same classes of adjectives. . . as are found in pronouns”. Neki noviji engleski gramatičari priznaju opravdanost ovakve kritike, makar i samo iz praktičnih razloga. Tako Quirk i Greenbaum (1973, 101), pošto su izneli celokupni inventar zamenica, napominju: „Many of the items dealt with here have an alternative (*this*, *which*) or exclusive (*my*, *her*) determiner function. The interrelations make it convenient, however, to bring them together”. Među Francuzima, Dubois odlučno kritikuje „les grammaires normatives” zbog toga što odvajaju navodni pridev u spojevima kao *ce livre* od zamenice u spojevima kao *ce que je dis*: „Dire qu'il y a deux fonctions ne veut pas dire nécessairement qu'il y a deux groupes de formes. . . La terminologie traditionnelle délimite deux catégories alors qu'il s'agit de deux fonctionnements” (Dubois 1965, 101). Španski gramatičari su se i na ovom polju pokazali dalekovidiji od svojih severnih kolega. Roca Pons, citirajući kod Lamíquiza (1967/1) i kod Olze (1973, 25), koji prihvataju rje-govo gledište, kaže: „No tiene. . . ningún sentido hablar de pronombres demostrativos, por ejemplo, en oposición a los adjetivos de la misma clase. En ambos casos se trata de pronombres, que en el primer caso funcionan como sustantivos y en el segundo, como adjetivos”. Takvo mišljenje zastupao je već i Andrés Bello, a najenergičnije ga brane Alonso i Henríquez u maločas pomenutom odlomku svoje gramatike.

3.5.2. Greška školskih gramatičara bila je zapravo u tome što nisu pravili razliku između prideva i determinanata. Pridevske zamenice su determinanti, ali to nije vrsta reči, nego funkcionalna klasa u koju pored njih spadaju i pridevi, participi, članovi, brojevi i drugi kvantifikatori, kao i još poneke reči na granici između prideva i zamenica („isti”, „sav”, „sam”

i sl.). Za određivanje vrste reči nije dovoljna samo funkcija u rečenici. Pridevske zamenice modifikuju imenice kao što čine i pridevi, ali se od ovih razlikuju po nizu drugih svojstava: javljaju se uglavnom samo u atributivnom položaju, gotovo nikada u predikativnom i nikada u apsolutnom⁵; uz malobrojne izuzetke (kao što su prisvojne zamenice u italijanskom, portugalskom i katalonskom) ne trpe uza sebe druge determinante; ne mogu se modifikovati priložima; nemaju poredenja; nemaju leksičkog značenja; čine zatvoren sistem, a ne otvorenu klasu kao pridevi. S druge strane, paralelizam sa imeničkim zamenicama je takav da je zaista besmisleno razdvajati ih u dve vrste reči: gotovo svuda imamo parove oblika istog značenja, jedan u supstaktivnoj a drugi u modifikatorskoj funkciji, npr. *neko/neki, ko/koji*, engl. *mine/my*, fr. *celui-ci/ce. . .-ci*, itd., a vrlo često se ni oblik ne razlikuje, kao u engl. *what* (do you know) i *what word* (do you know), lat. (venit) *ille* i (venit) *ille homo*, itd. itd. Čak i lične zamenice, za koje znamo da su isključivo imeničke, mogle bi prema tumačenju nekih gramatičara (v. npr. Fernández 1951, 227) da nađu svoje „pridevske” parnjake u prisvojnim zamenicama (s kojima ih povezuje zajedničko učešće u kategoriji lica); tada se, doduše, postavlja pitanje kako interpretirati oblike tipa francuskog *le mien*, šp. *el mio*, engl. *mine* (ako je prisvojna zamenica pridevski oblik od lične, zašto se njenim poimeničenjem ne dobije opet lična?).

Uostalom, najjasniji i najsigurniji dokaz da se vrsta reči ne može izjednačavati sa sintaktičkom funkcijom jeste analogija s imeničkim zamenicama. Jednostavno rečeno: ako su pridevske zamenice „pridevi”, onda su imeničke — imenice. Ili moramo prihvatiti takvo gledište, koje znači potpuno negiranje zamenica (v. 4.2), ili ćemo priznati da u kategoriju zamenica ulaze reči s dvojakom funkcijom u rečenici: neke od njih su samo imeničke sintagme (npr. *ja, ko*), druge su modifikatori imeničkih sintagmi (npr. *moj, nikakav*), a većina ih obavlja čas jednu čas drugu ulogu.

¹ Današnji nemački lingvisti radije upotrebljavaju latinizam *Pronomen*.

² Up. i Gray 1939: "The pronoun is, in all probability, the grammatical source of the categories of number. . . and gender, and of the distinction between the active case (i. e., the nominative) and the inactive cases (i. e., all the rest. . .)" (str. 175); "the personal pronoun is the most primitive of all the parts of speech" (str. 177).

³ Izuzetak su donekle članovi, koji modifikuju imenicu kao i pridevi, brojevi, participi i pridevske zamenice, usled čega ih mnogi noviji autori svrstavaju u širu kategoriju determinanata. Ali članovi, i u jezicima gde postoje, tako su malobrojni da se pitanje njihovog statusa kao vrste reči ne postavlja ni približno s takvom ozbiljnošću kao za zamenice.

⁴ Ova poslednja funkcija je retka kod imeničkih zamenica: nalazimo je uglavnom samo među neodređenim i upitnim zamenicama, npr. „Ti zamišljaš da si *neko*”, „*Šta* je on bio?” (up. u engleskom "He was *what*?"), a kod ličnih u nekim specifičnim slučajevima o kojima v. 6.10.1, fusnotu 5.

⁵ Apsolutnom nazivamo upotrebu prideva koji nije ni uz imenicu ni uz predikatnu kopulu, npr. „*Brz* kao strela, probio se u kazneni prostor”, „*Ma femme s'en alla, furieuse*”.

4. DEFINICIJE ZAMENICA

4.1. U prethodna dva poglavlja uverili smo se u neodrživost dveju vrsta definicije zamenica: one klasične zasnovane na supstituciji (uključujući tu i njenu savršeniju verziju sa „zastupanjem” umesto zamenjivanja) i one negativne, koja zapravo i nije definicija jer kaže samo da se zamenica upotrebljava u slučaju „nepogodnosti” imenice.

U literaturi se mogu raći i drukčiji pokušaji definicije zamenica. Mogli bismo ih približno podeliti u tri grupe: morfosintaktičke definicije, semantičke definicije i definicije zamenice kao deiktičke (pokazne) reči.

4.2. S obzirom na već pomenutu podudarnost sintaktičke funkcije, razumljivo je što poneki gramatičari traže izlaz u tome što će zamenice priključiti imenicama, kao neku podgrupu „opštih” ili „neodređenih”, leksički nespecificovanih imenica. Tako je već Sánchez de las Brozas dokazivao da „pronomina” nisu ništa drugo do „nomina”, da nema potrebe izdvajati ih u posebnu vrstu reči (v. Olza 1973, 197—200); naravno, po tradiciji koja je trajala od starog veka pa gotovo do naših dana, za njega pojam imena (*nomen*) obuhvata i imenicu (*nomen substantivum*) i pridev (*nomen adjectivum*)¹, tako da se ne postavljaju dileme oko pridevskih zamenica pomenute na kraju prošlog poglavlja. U osnovi isti stav zadržava još i Andrés Bello, koji će imati tolikog uticaja na kasnije gramatičare španskog jezika. U svojoj dopunskoj belešci pod naslovom „Pronombre” (v. Bello 1972, 364—365) on kaže da zauzimati mesto imenice i obavljati njenu ulogu, i to ne slučajno nego po prirodi dotične reči i po konstituciji jezika (*no accidentalmente, sino por su naturaleza y por la constitución del lenguaje*) znači u stvari biti imenica. Kao i ime (*nombre*) — kaže on — zamenica može biti imenička i pridevska, ima rod i broj kao i ime, deklinira se na isti način, ukratko, ne nedostaje joj nijedna od službi i obeležja imena (*ninguno de los oficios y caracteres de los nombres*).

To je svakako veoma jednostran sud, koji gubi iz vida evidentnu činjenicu da zamenička deklinacija nikada nije jednaka imeničkoj i pridevskoj (u jezicima s padeškom promenom nastavci su bar donekle drukčiji za zamenice; u zapadnoevropskim jezicima, pa i u španskom, pojedine zamenice zadržavaju dativ i akuzativ, dok su ih imenice i pridevi potpuno izgubili)². Treba reći, doduše, da je ovo kod Bello više načelan stav, koji u tekstu gramatike nalazi vrlo malo primene, jer poglavlja nisu strogo podeljena po vrstama reči; kao i u svakoj školskoj gramatici, govori se najpre o imenicama i

pridevima, potom o zamenicama, među kojima se za lične, prisvojne, pokazne i odnosne upotrebljava tradicionalni termin *pronombre*, a samo poneke upitne i neodređene, obrađene pojedinačno, nazivaju se *sustantivos*.

Majtinskaja (1969, 29) napominje da pojedini ruski lingvisti uopšte ne smatraju da su zamenice „особая часть речи”; jedan od njih (Pješkovski), na primer, raspodeljuje ih među imenicama, pridevima, brojevima i priložima.

4.2.1. F. Brunot je za nesupstituentne zamenice, tj. one koje po njegovoj terminologiji nisu „représentants”, uveo pojam „nominaux”, navodeći kao primere lične zamenice, *quelqu'un, rien, personne, nul, tout* i druge. Na žalost, za „nominaux” nije dao nikakvu precizniju definiciju osim „ils se rapprochent des noms sans se confondre avec eux; ils sont abstraits, n'éveillent point d'image et ne peuvent pas recevoir toutes... les déterminations que reçoit le non” (Brunot 1924, 63). S obzirom na već pomenutu i nezaobilaznu heterogenost zamenica, možda bismo se morali pomiriti s time da se neke od njih definišu na jedan a neke na drugi način. Nevolja je, međutim, što su to pretežno jedni te isti oblici. Brunot sam priznaje da „la plupart des représentants... peuvent devenir des nominaux” i navodi primer zamenica *celui-ci, celui-là*, koje mogu biti anaforički „zastupnici” imenica u prethodnom tekstu, ali postaju „nominaux” u primerima kao što je „Tu es toujours à causer avec celui-ci, avec celui-là”. To nas navodi da tražimo neko dublje, zajedničko obeležje iz koga bi se mogla izvesti i jedna i druga funkcija zamenica. (V. i kritiku Brunota kod Moigneta 1965, 9).

Fernández (1951, 329) kaže da su, sa čisto gramatičkog gledišta, zamenice „caracterizados por el doble hecho de que actúan *indistintamente* como término primario y secundario” (tj. kao imenice i kao pridevi) „o *exclusivamente* en una u otra función”; nasuprot njima, „el nombre... actúa *preferentemente* como término primario y secundario”. Teško je shvatiti cilj ove „karakterizacije” (ni sam autor je ne nudi kao definiciju), odnosno uočiti razliku između „indistintamente... o *exclusivamente*” s jedne i „preferentemente” s druge strane. Fernández objašnjava da su lične zamenice samo imeničke, prisvojne samo pridevske, dok se ostale mogu javiti i u jednoj i u drugoj funkciji. Ali nije li isti slučaj i sa „imenima”, budući da imenice obavljaju imeničku funkciju, pridevi pridevsku (s tim što se mogu poimeničiti), a uz to romanski jezici, pa i španski, imaju veliki broj imenica koje bez promene oblika mogu postati pridevi (v. o tome Agard-Di Pietro 1965, 19—20, gde se za italijanski navode primeri *ladro, amicc, comunista, lavoratore*)?

Još je teže shvatiti Tesnière (1966) kad kaže da će termin *pronom* ograničiti na „adjectif employé en fonction de substantif” (str. 66), s primerima kao *lequel, le mien, un tel, chacun, celui-ci* (str. 415), dok su *qui, quoi, rien, personne* itd. po njemu „substantifs généraux” (66—68), gde spadaju i lične zamenice, ali samo one tipa *moi, toi* itd., za razliku od serija *je, tu... i me, te...* koje spadaju u „indices personnels” (85, 132—135); među pridevima takođe razlikuje „adjectifs généraux” (gde ubraja većinu pridevskih zamenica) od „adjectifs particuliers”, a potom svaku od te dve grupe deli na „attributifs” (naknadno podeljene na „attributifs de qualité” i „attri-

butifs de quantité”) i „de rapports” (koji mogu biti „personnels” i „circonstances”: v. str. 68—71). Čela podela je do te mere zamršena da — koliko znamo — niko nikada nije ni pokušao da je primeni van knjige u kojoj je data. Navodimo je samo kao primer za ideju o „opštim imenicama” i „opštim pridevima”. Inače bi se koncepcija zamenica kao „prideva u imeničkoj funkciji” mogla brariti, ali samo na istorijskom planu: u indoevropskim jezicima starijeg tipa, kao što su slovenski jezici ili latinski, gotovo sve zamenice osim ličnih imaju pridevski oblik, i kada u rečenici obavljaju imeničku funkciju (tako sh. *ovo, to, ono*, latinsko *hoc, istud, illud* predstavljaju srednji rod pridevske zamenice; relativno *koji, -a, -e* obavlja funkciju subjekta, objekta itd. ali je po obliku isto kao upitna pridevska zamenica *koji, -a, -e*); zamenička deklinacija ima lične nastavke kao pridevska, što važi čak i za lične zamenice trećeg lica. U sinhronijskoj analizi, međutim, pogotovu u jezicima koji su znatnije uprostiti fleksiju, ova činjenica nema značaja.

4.3. Jasno je iz ovoga da nikakvo upoređivanje zamenica s imenicama i pridevima, uključivanje među njih ili dovođenje u vezu s njima ne pruža dovoljnu osnovu za odgovor na pitanje „Šta je zamenica?”. Terminii kao „opšta imenica” i „opšti pridev” ukazuju zapravo na jednu bitnu semantičku razliku: leksički sadržaj, koji imenice i pridevi imaju a zamenice nemaju. S tim u vezi trebalo bi najpre utvrditi gde zamenice stoje u odnosu na podelu na „pune” i „prazne” reči.

Poznato je da je za ove dve kategorije do sad upotrebljeno bezbroj raznih termina: „leksičke” i „gramatičke” reči, „autosemantičke” i „sinsemantičke” (*Priručna gramatika* 1979, 65), „contentives” i „functors” (Hockett 1958, 1958, 264), „morphèmes” i „lexèmes” (Martinet 1961, 117), „major” i „minor parts of speech” (Lyons 1968, 273); još neke termine navodi Lo Cascio 1970, 23. Mada su verovatno svi ovi naučnici pod raznim nazivima podrazumevali ista dva pojma, definicije se donekle razlikuju. Čini nam se da su najsigurnije i najpreciznije one koje ne vezuju „pune” reči za predmete iz spoljnog sveta, pa ni za apstraktne pojmove, i koje ne svode ulogu „praznih” reči samo na izražavanje *odnosa* između drugih oblika (kako to čine *Priručna gramatika* ili Hockett). Umesto toga dovoljno je reći da „pune” ili „leksičke” reči izražavaju značenje same po sebi, dok ga „prazne” ili „gramatičke” stiču samo u prisustvu drugih znakova, dakle u kontekstu. Uzaludno bi bilo raspravljati kakve je prirode to značenje — „strukturno”, „relaciono” i sl. — i po čemu se razlikuje od „pravog” ili „leksičkog” značenja. S druge strane, jednu značajnu propratnu osobinu ovih dveju kategorija uočio je Martinet (1961): „pune” reči obrazuju „otvorene klase”, budući da ih ima mnogo i da se uvek može skovati još poneka radi označavanja novih pojmova; „prazne” reči, kao sastavni deo gramatičkog mehanizma, malobrojne su i obrazuju „zatvorene sisteme”, sa izrazitim strukturnim odnosima i pravilnostima između sebe.

Kao što redovno biva u lingvistici, podela ima mutne obrise. Imenice, pridevi i glagoli svakako su „pune”, a predlozi, veznici i članovi „prazne” reči. Uzvici, većito marginalna vrsta reči, ne mogu se sa sigurnošću svrstati ni u jednu ni u drugu kategoriju. Prilozi se moraju deliti napola: oni izvedeni od prideva bez sumnje su „puni”, oni sa zameničkim osobinama (*tako,*

ovde, kada itd.) mnogo su bliži „praznim” rečima, a između jednih i drugih postoji još čitav niz priloga koji popunjavaju sve stupnjeve od čisto gramatičke funkcije do punog leksičkog značenja.

4.3.1. Što se tiče zamenica, njih većina autora svrstava u „prazne”, gramatičke reči. Tako po Hockettu (*l. cit.*) svi „substitutes” spadaju u „functors”; Hjelmslev (1937, 202) odlučno kaže: „Le seul contenu positif qu'on puisse trouver dans un pronom est celui qu'on retrouve d'ordinaire dans les morphèmes. Le contenu positif du pronom est purement *morphématique*”. Značajan argument u prilog takvom tumačenju jeste činjenica da zamenice obrazuju „zatvorene sisteme”, posebno vidljive kod ličnih, prisvojenih i pokaznih zamenica. Tako Quirk i Greenbaum (1973, 19) objašnjavaju da su zamenice „closed-system items” zato što su „reciprocally defining”: *this* se, recimo, može protumačiti kao „not *that*”.

Pa ipak, situacija nije tako nedvosmislena kao što u prvi mah može izgledati. Pogledajmo maločas citirane definicije. Za upitne ili neodređene zamenice ne može se reći da značenje stiču tek u kontekstu; po semantičkim osobinama, zamenica „neko” isto je toliko autonomna kao i imenica „osoba” ili „čovjek”. Još manje se može govoriti o „odnosima” i „relacijim” rečima: čak ni anaforične zamenice ne pokazuju odnose između „punih” reči, kako bi to zahtevala maločas pomenuta definicija, nego same stoje u nekom odnosu s njima. Lične zamenice nemaju inherentno značenje, ali ono značenje koje stiču daje im situacija, a ne kontekst. Zbog toga Lyons (1977, 658) kaže da „at least some pronouns... must be listed in the lexicon as lexemes”; lične nedoumice izražava i Martinet 1961, 144. U *Priručnoj gramatici* (str. 144), bez bližih obrazloženja, čitamo: „Zamenice su leksičke riječi i ne pripadaju među gramatičke riječi, iako su po službi slične s njima...”

Voljfova (1974, 4) izričito negira da su zamenice „пустые слова”, jer smatra da one „имеют свое собственное означаемое”, pod čim podrazumeva „персональность”, „демонстративность”, opoziciju „определенно-неопределенно”, „субстантивность”, „объектность”, „предметность” itd. Slično njoj postupa Lo Cascio (1970, 27) kada od „strato semantico mobile”, tj. onog značenja koje zamenica stiče u kontekstu, razlikuje njen „strato semantico stabile”, stalna obeležja: za ital. zamenicu *gli* (= *mu*), na primer, takva obeležja bi bila „treće lice”, „muški rod”, „jedinina” i „nepravi objekat”. Oba ova autora, kao što vidimo, navode obeležja koje se obično smatraju gramatičkim, što je malo teže izmiriti s njihovim terminima „означаемое” odnosno „semantic”. O opravdanosti takvog stava nemoguće je suditi, jer niko nikada nije uspeo da povuče oštru granicu između „gramatičkog” značenja („structural meaning” kako ga naziva Fries 1952, 55—56) i „leksičkog” ili „rečničkog” značenja. Ipak se čini da Voljfova i Lo Cascio nisu u pravu: ako imenice, prideve i glagole svrstavamo u „pune” reči, to svakako nije zato što nemaju gramatičkih obeležja, nego zato što mogu izražavati sadržaje koji nisu gramatički niti čisto jezički (označavanje predmeta, osobina, radnji i tako dalje).

4.3.2. Pokušajmo sada da utvrdimo koje su specifične semantičke odlike zamenica, što nam ujedno može pružiti odgovor i na pitanje zbog čega je njima tako teško odrediti mesto u dihotomiji između „punih” i „praznih” reči.

Zanimljivo je da je još sveti Avgustin, u petoj glavi svoga „De Magistro”, ukazivao na „manje puno” značenje zamenica u poređenju s imenicama: „... credo te accepisse ac tenere pronomen dictum, quod pro ipso nomine valeat, rem tamen notet *minus plena significatione quam nomen*” (kurziv naš). Sličan opis ponovio je u i formalnoj definiciji zamenica („Pronomen est pars orationis, quae pro ipso posita nomine, *minus quidem plene, idem tamen significat*”) i malo niže, navodeći primere, u poređenju zamenica s imenicama („... nomina, quibus *plenius quam illis pronominebus res significatae sunt*”). Takvom formulacijom zadovoljili bi se i danas mnogi pisci školskih gramatika. Pa ipak, učeni biskup izneo je ovde samo svoj utisak, približan, a u konkretnom slučaju čak i netačan, jer on (mada zamenice, kao i grčki gramatičari pre njega, definiše kao supstituente) ne upoređuje zamenicu s njenim antecedentom, sa zamenjenom imenicom, nego sa imenicom koju pridevska zamenica modifikuje: svi njegovi primeri su tipa *hic vir, ipse rex* i slično.

Utisak o „*minus plena significatio*” nastao je verovatno nekom vrstom optičke varke — kao rezultanta između značenja zamenice *same po sebi*, koja nema pravog leksičkog sadržaja, i zamenice *u konkretnoj upotrebi*, gde ona preuzima značenje imenice i drugih reči. Ne možemo, naravno, od svetog Avgustina očekivati da bude svestan razlike između „langue” i „parole”; ali pomenutu distinkciju izgubili su iz vida i neki veoma sposobni lingvisti našeg stoleća. Videli smo već da Brunot, opisujući svoje „*nominaux*”, kaže „ils sont abstraits, n'éveillent point d'image”; sličnu misao ponovio kasnije o svim zamenicama, bile „*nominaux*” ili „*représentants*”: „Le pronom n'éveille aucune des idées qu'éveille le nom: il est vide d'impressions, il est abstrait” (str. 173). U izvesnom smislu gotovo je neizbežno da lingvista, postavljajući sebi pitanje recimo o zamenici „on” ili „ona”, zamisli tu zamenicu samu za sebe, kakva bi bila na stranicama gramatike, a zaboravlja da bi se u stvarnom govoru uvek odnosila ili na sadržinu imenice iz prethodnog teksta (ako je anaforična) ili na neku osobu ili stvar prisutnu u situaciji ili u mislima.

Otuda je u pravu Tesnière (1966, 86) kada o anaforičkim zamenicama kaže da su „*des mots vides dans le dictionnaire. . . mais ils deviennent pleins dans une phrase*”; slično i na str. 90, gde ih naziva *mots pleins virtuels* i upoređuje ih sa sijalicama koje se pale samo ako su povezane sa izvorom elektriciteta (u ovom slučaju, sa antecedentom). Mogao je mirne duše isti opis da proširi i na deiktičke zamenice kao *ja, ovo* itd., jer se i one „pune” značenjem u rečenici, samo ne prema antecedentu nego prema učesnicima komunikacije, pokazanim predmetima i slično: Majtinskaja (1969, 26) citira ruske autore po kojima „местоимения — это слова, конкретное реальное значение которых определяется всецело ситуацией. . . конкретное значение местоимения получают только в связной речи”. Harweg (1968, 45, 47), kaže da jedna zamenica kao *er* ima u sistemu samo „Klassenbedeutung” u ovom slučaju „Domäne aller maskulinen Nomina im Singular”, dok

u tekstu dobija „eine lexikalisch spezifische Bedeutung” prema umeričkoj sintagmi koju zamenjuje, recimo *ein Mann*: ovo je očigledno isto što i već pomenuti „strato semantico stabile” i „strato semantico mobile” kod Lo Cascia.

4.3.3. Nešto drukčiju vrstu semantičke definicije daje Olza (1973), koji kroz ceo tekst prikazuje zamenice kao „palabras reflejamente coloquiales”. Taj izraz — doslovno „povratno razgovorne reči” — znači, po njemu, „palabras que en su significado hacen una referencia al coloquio, que son esencialmente ocasionales y que en su significado dependen intrínsecamente de cada coloquio concreto” (str. 91). U osnovi to je ono isto što većina savremenih lingvista označava terminom pozajmljenim iz filozofije, „indeksičke reči” (v. 8.1.1). Olza je svestan da ta klasa obuhvata i priloge kao što su „ovde”, „sada”, „tako”, pa i glagolska vremena, jer i ona stiču značenje u zavisnosti od svakog konkretnog razgovora. Na str. 97 on objašnjava da mu se činilo preterano svrstavati glagole u zamenice; što se priloga tiče, mogu se nazvati zameničkim ili pokaznim („pronominales o demostrativos”), kako je činio i Bello. Stoga je Olza svoju koncepciju zamenica ograničio na reči u imeničkoj i pridevskoj funkciji („sustantivos y adjetivos reflejamente coloquiales”), ostajući time u granicama tradicionalne podele.

U izvesnoj meri ovakvo ograničenje je neizbežno. Indeksičke reči su skup oblika sa određenim semantičkim ponašanjem, ali nisu vrsta reči. Za vrstu reči ipak je nezaobilazan kriterijum funkcija u rečenici. Imenice i pridevi, nekadašnja „nomina”, dovoljno su međusobno bliske po funkciji da bismo imeničke i pridevske zamenice mogli smatrati dvema podvrstama jedne iste vrste reči; ali prilozi, i po morfološkim i po sintaktičkim obeležjima, stoje za sebe, pa „ovde”, „sada”, „tako” i slične oblike treba smatrati zameničkim prilogima (prilogima s nekim osobinama zamenica), a ne zamenicama. Pogotovu to važi za glagole.

Olzin pojam „reflejamente colloquial”, međutim, ako je iz jednog aspekta preširok, iz drugog je preuzak, jer ne obuhvata upitne i neodređene zamenice, taj večiti kamen spoticanja svih definicija. Iz istih razloga iz kojih nisu „prazne” (v. gore, 4.3.1) one nisu ni indeksičke. Svestan toga, Olza ih naprosto isključuje iz broja zamenica: „Para nosotros los nombres indefinidos no son pronombres porque no son reflejamente coloquiales” (str. 165; slično na str. 169 za upitne). Takvo rešenje ne može se prihvatiti. Ukoliko nisu zamenice, šta su onda? Neodređene bismo možda nekako i mogli da proglasimo „neodređenim imeni(ca)ma”, kao što je činio Bello, mada se i to kosi s njihovim karakterom „zatvorenog sistema”. Ali upitne zamenice, kao što s pravom primećuje Moignet (v. citat gore u 3.4), po samoj svojoj prirodi ne mogu biti imenica. U gotovo svim jezicima one su po obliku jednake relativnim, a ovima niko nikad nije poricao zamenički status. Neodređene zamenice, opet, često su izvedene iz upitnih (kao u latinskom i u slovenskim jezicima), a po funkciji i značenju bliske su ličnim (otuda, recimo, među francuskim gramatičarima rasprave da li *on* treba svrstati u lične ili u neodređene zamenice). Sve to pokazuje da su šest tradicionalnih podvrsta tako tesno povezane među sobom da ne vrede pokušaji da se bilo koja od njih odstrani iz kategorije zamenica. Svaka definicija koja je u stanju

da obuhvati samo četiri od njih, kao što je slučaj sa Olzinom, ne može se smatrati uspešom.

Vencuelanskom lingvisti treba ipak pripisati u zaslugu što je bar postavio pitanje šta da se radi sa neodređenim i upitnim zamenicama. Naprotiv, ne može se pravdati postupak Voljfove, koja mada u naslovu i celom tekstu svoje knjige upotrebljava termin „местоимения” bez ograničenja, govori iscrpno o ličnim, prisvojnim i pokaznim zamenicama, a ostale tri vrste nigde nijednom rečju ne pominje, kao da za njih nikada rije čula!

4.3.4. Na hispanoameričkom području, po našem mišljenju, više pažnje od Olzinog zaslužuje drugi jedan pokušaj definicije zamenice, mada je (kao što i sam Olza primećuje) ostao donekle uopšten i nerazrađen. To je rad A. M. Barrenechee (1962), zasnovan na idejama istaknutog španskog lingviste Amada Alonsa, koji se opet — prema onome što sam kaže u gramatici napisanoj zajedno sa P. Henríquez Ureñom — inspirisao Husserlom i drugim misliocima s početka ovog veka (Amann, Noreen). Barrenechea prihvata Alonsov stav po kome zamenice nisu „categoría formal o gramatical” nego „categoría semántica”, čime im poriče status vrste reči. (S ovim bi se složio i Bílý, 1981, 1, koji piše: „There is a fair agreement that pronouns do not form any functionally defined part of speech; they belong... to various parts of speech. . . Pronouns are basically a semantic category”.) Pored termina „ocasional”, koji ponekad upotrebljava i Olza približno kao sinonim za svoj termin „reflejamente coloquial”, Barrenechea uvodi još jedan čisto semantički parametar — deskriptivnost. Tako se u njenoj shemi reči dele na četiri kategorije: „descriptivos no-ocasionales” jesu zajedničke imenice, kvalifikativni pridevi, kardinalni brojevi, „konceptualni” prilozi; „descriptivos ocasionales” su redni brojevi i izrazi kao „pozadi”, „napred”, „levo”, „desno” itd., orijentisani prema objektivnim okolnostima; „no-descriptivos no-ocasionales” su vlastite imenice, uključujući i etnike; „no-descriptivos ocasionales” su zamenice.

Mnogo šta je tu ostalo nejasno i nedorečeno, počev od pitanja zašto u podelu nisu uključene i druge vrste reči (glagoli, predlozi, veznici). Slično dilemama koje smo već videli povodom uključivanja zamenica u „prazne” reči, autorka priznaje (u fusnoti) da nisu sve zamenice podjednako „nedeskriptivne”, jer dok na primer relativno *que* ima čisto gramatički sadržaj, dotle prisvojne zamenice imaju i značenje vlasništva ili pripadnosti, pokazne — značenje blizine odnosno udaljenosti, i tome slično. S druge strane, za razliku od do sada pomenutih, Barrenecheina definicija ne zaobilazi nijednu podvrstu zamenica, pa ni upitne ni neodređene. Prema Alonsovom tumačenju od koga ona polazi, sve zamenice imaju „significación esencialmente ocasional”, s tim što su neke od njih „orientados por el acto del coloquio” — orijentisane samim činom razgovora, komunikacijom, a druge „orientados por el hilo del discurso”. Nije objašnjeno, na žalost, šta treba da označe ove poslednje tri reči, doslovno „tok govora” ili „odvijanje diskursa”: da li se misli na anaforičke odnose u tekstu? Ni u gramatici Alonso-Henríquez (1944) nećemo naći odgovor na to pitanje. Tu se kaže (str. 99) da su lične zamenice „ocasionales” po značenju zato što, recimo, „ja” u dijalogu označava čas jednu čas drugu ličnost, a relativne zamenice što u svakoj prilici označavaju ono

što označavaju njihov ar.ecedent; ali — mada se izričito tvrdi da *sve* zamenice imaju "significación esencialmente ocasional" (str. 105), mada se među tim zamenicama nabrajaju i upitne, neodređene i negativne, nema objašnjenja kako se takva interpretacija može proširiti na njih. Tako se još jednom sudaramo sa istim onim preprekama kao i u podeli na „pune” i „prazne” reči.

Što se tiče tvrdnje da zamenice nisu vrsta reči nego semantička klasa, raspodeljena na imenice, prideve i priloge, ima se utisak da je Alonso podlegao svom, inače opravdanom, divljenju prema hispanskoj lingvističkoj tradiciji koja ide od Nebrije i Brocensea pa do Andrésa Bella i dalje. U gramatici Alonso-Henríquez (str. 226) izričito se kaže da je jedini kriterijum za podelu na vrste reči "oficio gramatical", uloga u rečenici — što je neprihvatljivo, ali nam bar objašnjava zašto autori smatraju da su zamenice samo podgrupe onih reči (imenica, prideva ili priloga) čiju rečeničnu funkciju obavljaju. Nije tačno, međutim, da se one od pravih imenica, prideva ili priloga razlikuju samo semantički. Izgubljene su iz vida morfološke razlike (u zapadnoevropskim jezicima, na primer, deklinacija ličnih zamenica nasuprot indeklinabilnim imenicama); i razlike u distribuciji (imeničke zamenice ne dobijaju determinante, nenaglašene zamenice imaju drukčiju distribuciju od naglašanih i od imenica, pridevske zamenice dolaze samo u atributivnom položaju). I samo postojanje opozicije lica kod ličnih i prisvojnih zamenica, kao kategorije koja se javlja još jedino kod glagola (v. c. tome 9.2), ne može se smatrati čisto semantičkom crtom, nego opštijom gramatičkom osobinom koja je već dovoljna da zamenice izdvoji u posebnu vrstu reči. Tu su, najzad, i supstituentni glagoli kao „činiti”, „dogadati se”: za njih podjednako važi obeležje „okazionalnosti”, ali ih Alonso i njegovi sledbenici nisu uzeli u obzir. Da jesu, verovatno bi zaključili, kao i Olza, da se ipak ne mogu glagoli svrstavati u zamenice, a to opet pokazuje da se klasifikacija ne može zasnivati isključivo na semantičkim svojstvima.

4.3.5. Semantičkih definicija zamenica ima još dosta. Kao što se može i očekivati čim je reč o značenju, te definicije su raznovrsne, neodređene i često nije lako odlučiti da li se jedna od druge razlikuju po suštini ili samo po formulaciji. Ipak pada u oči da u mnogima od njih centralno mesto ima pojam *imenovanja*, tačnije nesposobnosti zamenica da imenuju.

Pomenuli smo već (2.2.1) definiciju u gramatici španske Akademije, po kojoj je zamenica ona vrsta reči koja označava osobu ili stvar ne imenujući je (*designa una persona o cosa sin nombrarla*). Sasvim slično — mada zamenice ne smatraju vrstom reči i mada se inače u mnogo čemu razilaze od akademičara — izražavaju se i Alonso i Henríquez (99): „Los pronombres... designan su objeto indirectamente, sin nombrarlo. Las demás palabras, en cambio, lo nombran”. Up. i sledeće: „Zamjenice su riječi kojima se označuju, ali ne imenuju, predmeti, svojstva i količine” (*Priručna gramatika* 1979, 114); „pronouns... do not name, as nouns do... They always derive their meaning from the context” (Roberts 1956, 54). Smemo pretpostaviti da je ovaj nedostatak imenovanja ono isto što je Barrenechea nazvala nedeskriptivnošću, ono na šta misli Bühler (1934, 117) kad zamenice svrstava ne u nazivne reči, „Nennwörter”, „nego u pokazne, „Zeigwörter”, pa i ono što je

Hjelmslev (ne baš suviše jasno) pokušao da izrazi terminima preuzetim od Van Ginnekena: zamenice nemaju „adhésion significative” nego „adhésion indicative” (Hjelmslev 1937, 201).

Španskim pobornicima teorije „pronomen = nomen”, od Brocensea pa sve do Alonsa, možda bi trebalo predložiti da termin *ime* (*nomen, nombre*) uzmu ne kao gramatički sinonim za imenicu i pridev, nego u značenju koje on ima u svakodnevnom govoru. Tada bi se možda jasnije pokazala protivrečnost njihovog polaznog stava: kakvo je to „ime” koje ne imenuje?

4.3.6. Teoretičar koji je najdublje ušao u pitanje funkcionisanja zamenica i najbolje osvetlio suštinu i uzajamne veze pojedinih semantičkih definicija bio je svakako Emile Benveniste. Da navedemo samo najbitnije crte njegovih opširnih razmatranja: lične i pokazne zamenice su „une classe d' 'individus linguistiques’”, oblici koji upućuju (*renvoient*) uvek na pojedinačne, konkretne osobe, mesta ili zbivanja, nasuprot imenicama (*termes nominaux*) koje „renvoient toujours et seulement à des concepts”; ove „jezičke individue” stvaraju se iznova (*sont engendrés à nouveau*) prilikom svakog iskaza i svaki put iznova označavaju (*désignent à neuf*) (Benveniste 1970, 83). Ime ili imenica (*un nom*) odnosi se na „une notion constante et objective”, koja „demeure toujours identique dans la représentation qu'elle éveille”; nasuprot tome, svako „ja” ili svako „ti” ima svoju posebnu referenciju (*sa référence propre*), a stvarnost na koju se odnose te zamenice jeste „uniquement une 'réalité de discours’”; lična zamenica se može definisati samo „en termes de 'locution’”, a ne „en termes d'objets”, kao što biva sa imenicama; isto važi i za pokazne zamenice i za priloge kao što su *ici, maintenant, aujourd'hui, demain* itd. (Benveniste 1956, 35). Bujan, prepun navodnika, stil francuskog lingviste pre teži da bogatstvom sinonima osvetli svaki aspekt pojedinih misli nego da izgradi doslednu i rigoroznu terminologiju. Uprkos tome, moglo bi se tvrditi da se kod njega sustižu i povezuju oni elementi koje smo videli kod raznih drugih predlagača semantičkih definicija. „Jezičke individue”, iznova stvorene prilikom svakog iskaza — to su „okazionalne reči” Alonsa i Barrenechee, „prazne” reči koje postaju „pune” u rečenici (Tesnière), reči koje tek u kontekstu dobijaju konkretno značenje (Majtinskaja). „Konstantni i objektivni pojam” kao sadržaj imenice karakteriše ovu kao „punu”, „leksičku”, „autosemantičku” reč, reč koja ima „lexikalisch-spezifische Bedeutung” (Harweg) a ne samo „Klassenbedeutung” kao zamenica. Nužno je da se zamenica definiše samo „en termes de locution” i u odnosu na „une réalité de discours” ponovo nas upućuje na indeksičke reči, na Olzine „palabras reflejamente coloquiales” i na Alonsove reči orijentisane „por el acto del coloquio” ili „por el hilo del discurso”.

Sve to pokazuje da, uprkos neizbežnim terminološkim razlikama, postoji prilično velika saglasnost u semantičkim definicijama zamenice između raznih autora. Na žalost, sve one u suštini definišu indeksičke reči, katego-

riju koja se u znatnoj meri podudara sa zamenicama ali je svakako šira od njih (v. 8.1.1 i dalje). Uz to treba primetiti da ostaje nerešen problem neodređenih, određenih i upitnih zamenica, o kojima Benveniste, kao ni većina drugih autora, ne kaže ništa. Za neodređene tipa *svako*, *neko*, *iko* možda bi se i moglo tvrditi da u zavisnosti od konteksta ili situacije stiču „svoju posebnu referenciju” i da „iznova označavaju”, ali se to nipošto ne odnosi na zamenice kao *ko?*, *šta?*, *kakav?* ili *niko*, *ništa*, *nijedan*: one su po semantičkom sadržaju „konstantne i objektivne”, kao imenice a ne kao zamenice u Benvenisteovom opisu. Ponavlja se, dakle, ono što smo videli i u slučaju supstitucije: dobijamo definiciju koja je s jedne strane preuska a s druge preširoka, koja ne uspeva da obuhvati sve zamenice ali se zato prostire i na reči koje nisu zamenice.

4.4. Pre nego što pređemo na deiksu kao kriterijum za definisanje zamenica (čemu će biti posvećeno sledeće poglavlje), pomenimo i definicije koje bismo mogli nazvati „heterogenim” — koje i ne pokušavaju da nađu jedinstveno obeležje zamenica, jer polaze od toga da je to kategorija koja objedinjuje dva ili više različitih tipova reči.

Videli smo već (4.2.1) kako je Brunot podelio zamenice na „représentants” i „nominaux” i videli smo zbog čega ta podela nije uspela. Njoj je bliska i trojna podela koju nalazimo kod Pinchonove (1972, 6—7): prvu grupu, nazvanu „indicateurs” (u Benvenisteovom smislu tog termina) ili „embrayeurs” (Jakobsonov termin, prevod engleskog *shifter*) čine lične zamenice prvog i drugog lica; u drugu, „représentants”, spadaju zamenice trećeg lica, relativne i poneke neodređene kao *aucun*, *chacun*, *le même*; u treću, „ni indicateurs ni représentants”, spadaju upitne i odrečne zamenice i prilozni. Negativan opis ove treće grupe nije posledica nekog njenog privativnog karaktera, nego samo znak da se za nju nije moglo naći nikakvo zajedničko distinktivno obeležje. Uz to, sama autorka priznaje da se mnoge zamenice moraju svrstati nekad u drugu a nekad u treću klasu, zavisno od upotrebe, a poneke i u sve tri. Zato ovakva podela teško može naći p. imenu i kao klasifikacija, a kamoli kao definicija.

Još jednu, nešto drukčiju trojnu podelu („classification by function”) daje nam R. Crymes (1968, 18—21): zamenice se mogu upotrebiti „as a replacer”, tj. kao supstituenti, „as a shifter” i „as an indicator”. Nesavršenosti ovakve podele svesna je i sama autorka, koja odmah ističe da „shifter” i „indicator” nisu dve odvojene funkcije, nego su sadržane jedna u drugoj; „šifteri” su takođe indikatori, samo što im se predmet indikacije menja u zavisnosti od govorne situacije. (Zbog toga je, verovatno, i Pinchonova upotrebila „indicateur” i „embrayeur” kao približne sinonime.) Time se trojna podela svodi na dvojnu — supstituenti i nesupstituenti, pa smo opet tamo gde smo bili s Brunotom.

Možemo ovde pomenuti još i Evansa (1980, 344), koji izričito kaže: "There are two kinds of pronouns... which function in quite different ways". Kod njega je, međutim, reč samo o tumačenju anafore, gde po njegovom mišljenju ne treba birati između dve interpretacije ("bound variable" i "referential") nego priznati da postoje *dve vrste* anafore odnosno anaforičkih zamenica. Zamenice u celini (uključujući i neanaforičke) ovaj autor i ne pokušava da definiše, a metodi kojima se služi u razmatranju anafore pretežno su filozofski, tako da izlaze iz okvira ove knjige.

¹ U ruskoj gramatičkoj terminologiji imamo još i danas *имя существительное* i *имя прилагательное*.

² Možda u indirektnoj polemici s Bellom, najnovija gramatika španske Akademije (*Esbozo* 1973, 202) kaže da su zamenice „una clase extensa de palabras dotadas de caracteres morfológicos, algunos de los cuales comparten con sustantivos y adjetivos... pero otros son específicamente pronominales... Es específicamente pronominal la declinación, aunque privativa de un solo grupo de pronombres, así como la distinción de personas gramaticales...”. Slično tome, Roberts 1954 (54), prepričavajući ono što naziva „sintaktičkim definicijama” zamenice, piše: “[Pronouns] are non-nouns... they are also non-phrases and non-clauses and differ in some way from the other parts of speech that may serve as substantives. The syntactic definition merely characterizes the pronoun as a substantive. To say how it differs from other substantives we must look at form and meaning”.

5. DEIKSA I ANAFORA

5.1. Neuspeh, ili nepotpuni uspeh, svih pokušaja da se nađe jedinstvena definicija zamenice, kao i davnašnji zaključci o heterogenosti ove kategorije reči (3.2) — sve nas to odvrća od uverenja da bi se ikad moglo naći neko „opšte obeležje” kao obavezan i nedvosmislen kriterijum za prepoznavanje zamenica. Mogućno je ipak tražiti neku karakteristiku koje će biti prisutna, ako ne u sto odsto, a ono u većem procentu zamenica nego dosad pomenuta formalna i semantička svojstva.

Takva karakteristika mogla bi biti deiksa — pokazivanje, ukazivanje. U njoj je već više autora videlo bitnu crtu koja zamenicu razlikuje od imenice. Odbacujući definiciju zasnovanu na supstituciji, Goidanich (1919, 20—21) je opisao zamenice kao reči koje imaju zadatak da „pokazuju ili naznačuju” (*indicare o accennare*). Nije nimalo verovatno da je italijanski gramatičar čitao Peircea, a ipak se gotovo ista misao nalazi i kod ovoga, vezana za njegovu poznatu podelu na „icons”, „indices” i „symbols”: „There is no reason for saying that *I, thou, that, this* stand in place of nouns: they indicate things in the directest possible way. . . . A pronoun is an index. A noun, on the other hand, does not indicate the object, it denotes. . .” (cit. kod Paleka 1968, 22). Majtinskaja (1969), napomenuvši da su za nju „местоименные слова” i „дейктические (указательные) слова” sinonimi, objašnjava: „. . . эти слова не называют лицо, предмет и явление, а лишь указывают на них, отсылают к ним” (str. 19). Pomenuli smo već Benvenisteov termin „indicateur” i Hjelmslevov „adhésion indicative”.

5.1.1. Ipak, među ispitivačima deikse niko ne zauzima takvo mesto kao Karl Bühler sa svojom *Sprachtheorie* (1934). Neobična je bila sudbina te knjige. Oko četvrt veka ostala je gotovo nezapažena među lingvistima u svetu — možda zato što je pisana teškim, nepreglednim stilom, što se po metodologiji nalazi negde između lingvistike i filozofije, i što deluje starinski u poređenju, recimo, s Bloomfieldovim „Language”, objavljenim godinu dana ranije. Bühler kao da ne zna za Saussurea, prašku školu ili semantičare s početka dvadesetog veka: pisci na koje se on poziva skoro su isključivo mladogramatičari kao Brugmann, Windisch ili Wackernagel. Čak i u čisto tehničkom pogledu neizbežan je utisak zastarelosti: pozivajući se na literaturu, Bühler ne daje nikakve bibliografske podatke, nema ni fusnota ni spiska literature, nego samo pominje prezime autora, kako se to činilo u devetnaestom veku.

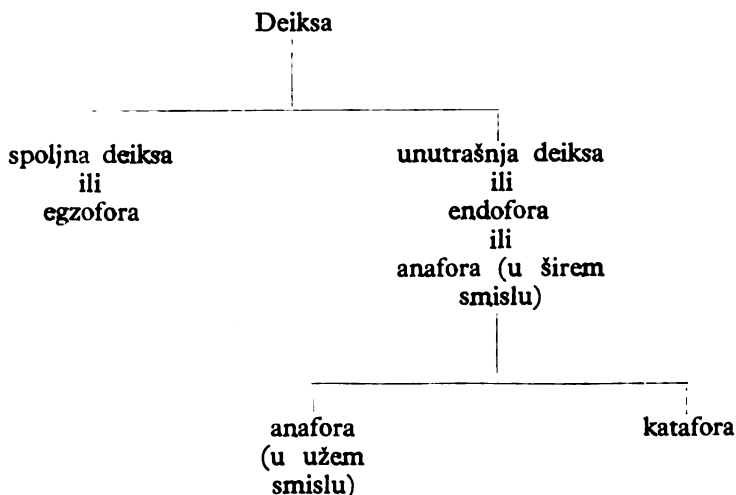
Tek posle drugog svetskog rata Bühlera su počeli postepeno da „otkri-
vaju”, *Sprachtheorie* je prevedena na španski, sve češće je citirana u istočno-
evrepskim i drugim zemljama, i pokazalo se da je u oblasti jezičkih funkcija
(podnaslov knjige je „Die Darstellungsfunktion der Sprache”) nemački psi-
holog otkrio mnogo toga što niko drugi (ponajmanje strukturalistička lingvistika
tog razdoblja) nije mogao da pruži. Osnova Bühlerovog učenja bila je podela
jezika na „pokazno” i „simboličko” polje (*Zeigfeld* i *Symbolfeld*), odnosno
podela reči na „pokazne” (*Zeigwörter*) i „nazivne” (*Nennwörter*). Tome treba
dodati i njegova tri „načina pokazivanja”: *demonstratio ad oculos*, tj. neposredno
fizičko pokazivanje, *anafora* kao upućivanje na reči u kontekstu i *deixis am
Phantasma*, upućivanje na pojam prisutan u mislima. Za žaljenje je samo
što se cela knjiga zadržava na opštem nivou „jezika”, ne upuštajući se u
sintaksu, morfologiju ili leksikologiju. Među filozofima jezika, Bühler je
više lingvista nego filozof, ali nipošto nije gramatičar. Otuda nije podrobnije
objašnjena njegova kategorizacija zamenica, o kojima kaže (str. 299—200)
da u anaforičkoj upotrebi predstavljaju „mešavinu funkcija” (*Funktionsmis-
chung*) između *Zeigwörter* i *Nennwörter*. „Das ein und dasselbe Zeichen zugleich
demonstrieren und nennen kann, überrascht keinen. . . Sematologen”. Drugde,
međutim, Bühler insistira na deiktičkoj prirodi zamenica: kritikujući Brug-
manna, koji je napisao da pokazne, upitne, relativne i neodređene zamenice
„zamenjujući ukazuju na pojmove” (*Begriffe stellvertretend andeuten*), Bühler
opravdano primećuje da pokazne zamenice nisu nikakvi pojmovni znaci
(*keine Begriffszeichen*) nego su, kao što im i ima kaže, „Zeigwörter”, a to
je „etwas ganz anderes als die echten Begriffszeichen, nämlich die „Nennwör-
ter””. Dodaje potom da su i lične zamenice „Zeigwörter” i da bi se deikti-
čki momenat morao shvatiti kao obeležje cele vrste (*man muss das deiktische
Moment zum Merkmal des Gattungsbegriffes erheben*, str. 117). Sa izvesnom
ironijom govoreći o logičarima, kaže da su oni profesionalno skloni da u
svakoj reči vide „pojmovni znak”, pa kad naiđu na celu klasu reči koje nisu
pojmovni znaci, nisu imena, pokušavaju ipak da ih njima prisajedine progla-
šavajući ih za zamenike imena — „Stellvertreter von Namen, Pronomina”
(str. 118). Ističe da je još Apolonije Diskol nazivao zamenice prvog i drugog
lica „deiktikēi”, dok su zamenice trećeg lica katkad anaforične i deiktične
u isto vreme, katkad samo anaforične; takođe kod Apolonija nalazi korene
distinkcije između „Nennwörter”, koje označavaju predmet prema njegovoj
suštini ili kakvoći (*poiotēs*), nasuprot zamenicama koje se ograničavaju na
ukazivanje — *deixis* (str. 119).

5.1.2. U vezi sa ovim poslednjim distinkcijama, potrebno je razjasniti
jednu terminološku dilemu. Kao Apolonije Diskol, i mnogi lingvisti našeg
doba upotrebljavaju izraze *anafora* (*anaforički*) i *deiksa* (*deiktički*) u me-
đusobnoj opoziciji: anaforička je zamenica koja upućuje na neki segment
teksta u kome se nalazi, deiktička ona kojom se ukazuje na predmet ili biće,
prisutno ili fizički („ad oculos” po Bühlerovom terminu) ili bar u mislima
(„am Phantasma”). Pored Bühlera, tako termine *anafora* i *deiksa* upotreblja-
vaju i Harweg (1968), Vol’f (1974), Heny (1979), Wasow (1979), Cinque
(1976), Bílý (1981) i drugi. Međutim, budući da je i anafora jedna vrsta uka-
zivanja ili upućivanja, *deiksa* bi morao biti opštiji pojam, dok je *anafora*

podvrsta deikse: Heger (1965) govori o „spoljnoj” i „unutrašnjoj” deiktičkoj upotrebi (*aussendeiktisch* i *innendeiktisch*, u smislu ukazivanja van teksta i unutar teksta). Gotovo isto postupaju Antinucci (1974: *deissi esterna*, *deissi interna* ili *anafora*) i Sornicola (1981, 148: *deissi esoforica*, *deissi endoforica*). Lyons (1977), mada spada u one kcji termine *deixis* i *anaphora* (verovatno samo iz želje da se ne menja ustaljena terminologija) upotrebljavaju kao međusobno suprotstavljene, na više mesta ističe da je deiktička funkcija zamenica osnovnija (*more basic*) nego anaforička (str. 637, 660, 674). Njega sledi i Levinson (1983, 87: "There are good arguments for considering that anaphora ultimately rests on deictic notions"). Takve stavove, mada s terminologijom koja je danas neupotrebljiva, zastupao je i Brugmann (v. Fernández 1951, 241).

Danas svakako najbolji i najprecizniji sistem termina, koji ima i tu prednost da sve elemente preuzima iz tradicionalnih grčkih naziva, jeste onaj koji nalazimo kod pojedinih britanskih autora kao što su Quirk-Greenbaum (1973) i Halliday-Hasan (1976). *Deixis* je tu opšti termin; deiktičko upućivanje na pojave van iskaza (ono što bi po Apoloniju bilo deiksa) zove se *exophora*, a upućivanje na kontekst — *endophora*. *Anaphora*, strogo uzevši, samo je jedna vrsta endofore, ona koja upućuje na segment iz *prethodnog* teksta; nasuprot njoj moguće je i upućivanje na kasniji tekst (npr.: „Moram ovo da ti kažem: stanje je ozbiljno”, fr. „Il est gentil ton ami”, engl. "Losing his job didn't seem to worry Fred"), koje nazivamo *cataphora*, terminom koji je uveo Bühler¹ i koji se danas sve češće upotrebljava. Ipak, s obzirom na veliku rasprostranjenost termina *anafora* i *anaforički*, kao i na to da je katafora znatno reda od obrnute pojave, u ovoj knjizi ćemo izraz *anafora* (u širem smislu) još upotrebljavati umesto tačnijeg „endofora”.

Imali bismo, dakle, sledeću poddelu:

Reč ili grupa reči na koju se odnosi anaforička zamenica naziva se *antecedent*. Kad je u pitanju katafora, neki autori upotrebljavaju isti izraz, ali s

obzirom na njegovo doslovno latinsko značenje („što prethodi“) možda je bolje za taj slučaj skovati termin *postcedent*. Najzad, tu je i termin *denotat* (*denotatum*), upotrebljen kod Paleka (1968), Majtinske (1969), Coseriu (1980) i drugih autora, kojim u prvom redu označavamo onaj predmet, osobu, mesto ili pojavu (prisutnu bilo fizički bilo samo u mislima) na koju upućuje egzoforički upotrebljena zamenica. Istina, ako je anafora podvrsta deikse, unutrašnja deiksa, onda je i antecedent „unutrašnji“ (kontekstualni) denotat, mada u praksi nećemo imati potrebe da ga tako nazivamo.

5.2. Govoreći o „pravilima pronominalizacije“, Isačenko (1976) navodi primer iz Puškina:

(1) *Смойришель* за ним не погнался. Он решилсь отправиться домой на свою станцию.

Po njegovim rečima, „замена существительного *смойришель* местоимением он . . . факультативна“, jer se umesto „он“ mogla ponoviti imenica *смойришель*. U ruskom jeziku, dodaje on, nema nikakvih pravila koja bi zabranjivala ponovnu upotrebu nekog dela prethodnih rečenica; razlika između takvog ponavljanja i upotrebe zamenice čisto je stilaska (*сводиться к разнице стилистической*).

Sa ovakvim mišljenjem složili bi se svi tradicionalni gramatičari, koji definišu zamenice kao supstituente i navode primere tipa „Učenik je dobio zadatak, *он* (= učenik) će *га* (= zadatak) uraditi“. Uprkos tome, ne bismo Isačenku potpuno mogli dati za pravo kad tvrdi da (u ruskom ili ma kom drugom indoevropskom jeziku) nema pravila koja isključuju ponavljanje prethodnih segmenata. Moglo bi se tvrditi da ta pravila nisu gramatička nego stilaska, ali pod uslovom da se „stilski“ ne shvati kao sinonim za „individualno“ ili „neobavezno“, a pogotovu ne kao nešto što izlazi iz okvira nauke o jeziku. I Isačenko, a pogotovu školski gramatičari, obično biraju najjednostavnije primere, s jednom imenicom i jednom anaforičkom zamenicom, zaboravljajući da umesto pojedinačne imenice antecedent često može biti poduža sintagma, kao i to da se anafora može ponoviti više puta. Pogledajmo sledeći primer:

(2) *Однос seljaka prema novoj vlasti* bio je nešto posebno. Ni oni koji su *га* proučavali ne mogu reći da su *га* razumeli.

Očigledno je da se u takvom slučaju ne može zamisliti ponavljanje bilo pune sintagme, bilo njene upravne imenice:

(2a) Однос seljakâ prema novoj vlasti bio je nešto posebno. *Ni oni koji su proučavali однос seljakâ prema novoj vlasti ne mogu reći da su razumeli однос seljakâ prema novoj vlasti.

(2b) Однос seljakâ prema novoj vlasti bio je nešto posebno. *Ni oni koji su proučavali однос ne mogu reći da su razumeli однос.

Bez obzira da li bismo zvezdicu u ovim poslednjim primerima tumačili kao „negramatično”, „neprihvatljivo” ili nešto treće, ona u svakom slučaju označava rečenice kakve se nikada ne bi javile u stvarnosti. Mogućna je jedino ili upotreba lične zamerice kao u (2) ili pokazne sa imenicom — „taj odnos”.

5.2.1. Pogotovu to važi za slučajeve kad su antecedent i zamenica u istoj rečenici. To su neke od najčešćih i najobičnijih upotreba ličnih zamenica, npr.

(3) *Jedan čovek nas je zamolio da mu pomognemo*

Neadekvatnost tumačenja putem supstitucije ovde se pokazuje jasnije nego igde. *Mu* ne može biti zamena za ponovljeni antecedent, „jednom čoveku”, jer prilikom drugog pominjanja taj čovek prestaje da bude „jedan”, postaje određen: određenost je bitna osobina svih ličnih zamenica (v. Halliday-Hasan 1976, 31—32, 309 Quine 1960, 113, Lybbert 1972, 8). To je ono što transformacionalisti nazivaju „definitizacijom”, u smislu transformacije koja prethodi pronominalizaciji, mada neki sumnjaju u njeno postojanje (v. Stockwell-Schachter-Partee 1973, 166, Partee 1970, 366). Ali zamenica nije zamena ni za određenu imeničku sintagmu: umesto „mu” u gornjem primeru se ne bi moglo reći „čoveku” ni „tom čoveku”, niti bi se mogao upotrebiti određeni član u jezicima gde postoji:

(4) ?? *A man asked us to help the man*

(4a) ?? *Un homme nous a demandé d'aider l'homme*

Takve rečenice (uz pretpostavku da su obe sintagme koreferentne) bile bi stilski krajnje neobične, najverovatnije i negramatične². U tom pogledu, i lična zamenica ponaša se kao i povratna iz primera „John hurt himself/John”, mada su se generativisti bavili samo ovom drugom (1.1).

Zamenica, dakle, ne samo što nije „zamena” za imenicu nego često nije ni mogućna alternativa za nju; u ovakvim slučajevima ništa osim zamenice ne bi se moglo upotrebiti ako se želi sačuvati značenje rečenice. Još je Bloomfield (1933, 250) primetio da bi na pitanje „Would you like some fine, fresh *cantaloupes*?” normalno bilo uzvratiti „How much are *they*?”, dok bi ponavljanje imenice, „How much are *cantaloupes*?”, izazvalo izvesnu zbunjenost kod sagovornika. (To ga ipak nije navelo da cdustane od svoje koncepcije zamenica kao „substitutes”, nego samo da konstatuje kako „substitutes often work more safely and accurately than specific forms”). U novije vreme Halliday i Hasan (1976, 281) primećuju da u primeru

(5) *John took Mary to the dance. John was left all alone*

nismo sigurni da je reč o istom Johnu, dok je sa zamenicom to jasno: „... if you want to make it clear that it is the same John, don't call him *John*; call him *he*”. Geach (1968, 125) upoređuje rečenicu

(6) *His* sudden elevation to the peerage was a surprise to *Smith* gde bi bila samo stilski izmena (*a stylistic alteration*) upotrebiti "Smith's" umesto "his", sa rečenicom

(7) Just *one man* broke the bank at Monte Carlo, and *he* has recently died a pauper

gde bi, kaže, uzaludno bilo tražiti bilo kakvu imenicu ili imeničku sintagmu koju zamenjuje zamenica *he*; na njenom mestu mogla bi da dođe još samo sintagma "that man", dakle i opet sa anaforičkom zamenicom.

Najzad, u pojedinim jezicima postoje i „vezane zamenice” (*bound pronouns*), anaforičke zamenice umesto kojih se nikako ne bi mogla upotrebiti ponovljena ili ma koja druga imenica: primeri su englesko "John left, didn't he?" (ne: **didn't John?* ili: **didn't the man?*), "The poor girl lost *her* mind" (ne: **lost the girl's mind*), itd.: v. Wasow 1979, 206—209, Helke 1979, 33 i dalje. Up. srpskohrvatske primere u 7.3.

5.3. Svi ovi primeri „nezamenljivih zamenica” navode na zaključak da anaforu (endoforu) treba shvatiti kao unutrašnju deiksu, vrstu pokazivanja ili upućivanja. Zamenica nije zamena za (ponovljeni) antecedent, nego je „strelica” usmerena ka njemu:

↓
Jedan čovek nas je zamolio da *mu* pomognemo

↓

Just *one man* broke the bank, and *he* died a pauper
(I Bühler na jednom mestu upotrebljava izraz "anaphorische Pfeile", dok Geach upoređuje pokaznu zamenicu s kazaljkom na satu: "We may... compare the respective roles of the pronoun and the noun in 'That is gold' or 'That is Sam' to those of the hands and the figures of a watch; the hands direct attention to the figures..." [Geach 1968, 27].) Ovakvo tumačenje u skladu je sa činjenicom da su lične zamenice trećeg lica u mnogim jezicima postale od pokaznih, ili su slične pokaznim, ili se pokazne upotrebljavaju umesto ličnih (kao u latinskom). Istovremeno, ono podvlači vezu zamenica trećeg sa zamenicama prvog i drugog lica, koje su uvek egzoforične (videli smo da ih je Apolonije nazivao „deiktika” a Bühler „Zeigwörter”). Drugim rečima, deiktički proces koji imamo u

(8) Pomozite *mi*

(govornik ukazuje na samog sebe), ili u

(9) Pomozite *mu*

(rečeno u prisustvu osobe za koju se traži pomoć, bez prethodnog teksta), ostaje isti i u rečenici (3), samo što od egzoforičnog postaje endoforičan:

umesto na čoveka kao „denotat” zamenica sada upućuje na antecedent *jedan čovek*. Na isti način mogu se protumačiti i druge rečenice u kojima je tumačenje pomoću supstitucije nemoguće, kao već pomenuta

(10) *Svaka žena je srećna kad je muž obasipa poklonima*

Što god značila sintagma „svaka žena”, zamenica „je” upućuje na nju kao na objekat glagola „obasipa”, tako da je značenje nedvosmisleno. To važi i za primer

(11) *If anyone had been there, I would have seen him* (Partee 1970).

U pravu su, dakle, Halliday i Hasan (1976) kad kažu da je funkcija zamenica „reference” a ne „substitution” (ovu drugu funkciju, po njihovom mišljenju, u engleskom obavljaju samo reči *one(s)*, *same*, glagol *do* i prilozi *so* i *not*: v. str. 91) i da je „reference” po svojoj prirodi semantički a ne gramatički odnos.

5.3.1. Činjenica da zamenice u rečenici obavljaju imeničke (supstantivne) funkcije — indirektni objekt u (3), subjekt u (7), itd. — na prvi pogled se lakše može pomiriti sa supstituentnom interpretacijom nego sa deiktičkom. Ali tu je pravo objašnjenje, čini nam se, našao Bühler kad kaže (str. 120) da su prvobitne čisto deiktičke partikule tokom vremena sve više sticale funkcije zastupnika imenica, ali da su to „jüngere Funktionen”, a da nikada nije napuštena prvobitna i važnija deiktička uloga: „Demonstrare necesse est”, kaže on parafrazirajući staru latinsku izreku, „stare pro nominibus non est necesse”.

Moguće je da je i Bühler u ovome još previše robovao nasleđenoj gramatičarskoj koncepciji zamenica. Obavljati imeničke funkcije subjekta, objekta itd. još ne znači zamenjivati ili zastupati imenice, „stare pro nominibus”, nego samo uključiti se u kategoriju supstantiva (imeničkih sintagmi po TG terminologiji, „aktanata” po Tesnièreovoj). U pitanju je ovde isključivo *paradigmatiski* odnos prema imenicama kao klasi; *sintagmatski* odnos prema konkretnoj imenici-antecedentu ne sastoji se u zamenjivanju, nego u referenciji. Morfološka obeležja — slaganje u rodu i broju — samo su pomoćno sredstvo da bi se jasnije identifikovala ta referencija, s obzirom na veći broj mogućnih antecedenata u prethodnom tekstu.

5.4. Sada, međutim, moramo da se suočimo s famoznom „paycheck”-rečenicom, za koju smo već videli (1.1.1) kako je transformacionaliste vukla ka klasičnoj koncepciji pronominalizacije, dakle zamenjivanja, u vreme kad je ova već bila prevaziđena:

(12) *The man₁ who gave his paycheck₁ to his₁ wife was wiser than the man₂ who gave it₂ to his₂ mistress*

Ovde je zaista najubedljivije i najjednostavnije rešenje reći da zamenica *it* zamenjuje ponovljenu sintagmu *his paycheck*. Teško je tvrditi da ona „upućuje” na antecedent, jer su posredi dva razna čoveka i dva čeka, kao što pokazuju brojevi u indeksu.

Za ovu dilemu predlagano je mnogo različitih rešenja, poneka od njih u oblasti čiste matematičke logike i nespojiva s lingvističkim pristupom. Partee (1970), Bartsch (1979), Levinson (1983) i drugi autori primenili su na ovu Karttunenovu rečenicu Geachov termin „zamenica lenjosti” (*pronoun of laziness*), za koji sam Geach (1968, 124) objašnjava da označava one zamenice čija upotreba nema druge svrhe osim „variety, perhaps elegance, of expression”. Takvu zamenicu on suprotstavlja „pravoj”, referencijalnoj upotrebi zamenice, kao u rečenici o kockaru iz Montekarla (ovde [7]). Moglo bi se ipak upitati da li lingvisti (za razliku od logičara kakav je Geach) treba da prihvate ovakav termin s negativnim, maltene pejorativnim konotacijama, iz koga kao da proizlazi zaključak: da su ljudi uvek logični, ne bi upotrebljavali zamenice tamo gde nema koreferencije, ali oni to ipak čine iz „lenjosti” ili iz puste želje za elegantnijim izražavanjem. „Paycheck”-rečnica, međutim, samo je primer jedne dosta raširene upotrebe, kao što pokazuju sledeće rečenice date kod Coopera 1979, Partee 1970, Stenninga 1978, Bilog 1978, Lakoffa 1970:

(13) *The aligator's tail fell off, but it grew back*

(14) *The secretary has typed the report himself for years. In the future a typist will often type it for him*

(15) *John thought the author of that book was probably a man, but Bill thought it was more likely a woman*

(16) *This year the president is a Republican. Next year he will be a Democrat*

(17) *The train Prague-Moscow was late yesterday but today it has come in time*

(18) *Fred painted his front door red, whereas Freda painted it white*

U stvari, pre nego što su se počeli pozajmljivati metodi logičara, trebalo je postaviti pitanje da li su oni uopšte primenljivi na jezik. Heny (1979, 10) otvoreno priznaje: „Hitherto we have not made any attempt to raise the fundamental question why it might seem reasonable (even as a working hypothesis) to suppose that logical structures might play any role in a theory of meaning for natural language”. Stara je i bezbroj puta ponavljana istina da „jezik ima svoju logiku”. I ako odbacimo one prividne nelogičnosti koje nastaju usled promene značenja pojedinih leksema („ženska momčad”, ital. „quadro ovale” i sl.), postoji ipak mnoštvo uobičajenih konstrukcija koje se ne mogu kvalifikovati nikako drukčije nego kao kršenje tradicionalne logike: dvostruka negacija u slovenskim i drugim jezicima, ruska konstrukcija

tipa *мы с женой* „ja i žena”, englesko *the third largest city* „treći po veličini grad” itd. Po čemu bi samo zamenice morale biti strogo logične? Teško je, gotovo nemoguće utvrditi po kakvim principima jezičko osećanje, podsvesna „kompetencija”, određuje referenciju zamenica, ali je sigurno da ti principi nisu identični s pravilima logike. Identitet je za jezičko osećanje relativan pojam. Filozof može tvrditi da „niko ne ulazi dvaput u istu reku” i ta tvrdnja može biti u skladu s objektivnom stvarnošću, ali u jeziku ona ne nalazi odraza.

Povodom rečenice o vozu Prag-Moskva (gorc, [17]), Bílý podseća na poznati Saussureov „voz od šest sati”, koji ostaje jedinstven pojam iako se svaki put sastoji od druge lokomotive i drugih vagona. Tako isto je jedinstven pojam i „aligatorov rep” u (13), „autor knjige” u (15), uprkos tome što se novi rep sastoji od drugih ćelija ili što se autorstvo knjige može pripisati različitim osobama. Ponckad, štaviše, referencija ostaje dvosmislena u (16) moguće je shvatiti ne samo da je reč o smeni dvojice predsednika, nego i da je jedan isti čovek prešao iz republikanske u demokratsku stranku (što postaje verovatnije ako zamislimo da nije reč o predsedniku SAD, nego, recimo, o politički prevrtljivom predsedniku neke kompanije). U (18), Freda je mogla da oboji bilo svoja bilo Fredova vrata.

Koliko je daleko stvarno jezičko shvatanje identiteta od logičkog pokazuje i Stenningov primer (str. 185) čoveka koji vidi tipičnu persijsku mačku i kaže:

(19) *That's the cat I have at home*

čime želi reći da ima *tu vrstu* mačke.

5.4.1. I u Karttunenovoj rečenici, iako je razlika u referenciji nešto izrazitija nego u drugim primerima, ona je ipak dovoljno mala da bi se u svesti govornika „his₁ paycheck” i „his₂ paycheck” sveli na jedno. Tačno je, kao što primećuje Bílý (1981, 181), da „there exists no category, no 'type' of 'his paychecks' the pronoun could refer to”; ali ovakvi primeri upravo pokazuju da postojanje tipa ili kategorije u jeziku nije neophodan uslov za uspostavljanje identiteta. Jezik, kao što znamo još od Saussurea, jeste sistem opozicija, usled čega identitet u njemu znači pre svega odsustvo opozicije odnosno distinktivnosti (up. kod Chomskog, 1965, 181: „nondistinctness in the sense of distinctive feature theory”). U slučaju čoveka koji se zove Slavuj (*Slavik*) i ptice slavuja semantička razlika tako je velika da onemogućava rečenice kao

(20) *Slavuj ima *sebe* u kavezu

(primer Bílog, 1978, 71); u slučaju „njegovog čeka”, naprotiv, ona je znatno manja, pa ostaje ispod praga distinktivnosti. Postojanje distinktivnih obeležja znači da se mora napraviti oštra binarna podela između „jednakog” i „nejednakog”, bez finih gradacija kakve su moguće u logičkom rasudivanju. Otuda se „paycheck”-rečenica pridružuje rečenicama kao što bi bila, na primer,

(21) Taj čovek je uvek davao *svoju platu* ženi, a odsad će *je* davati lju-

bavnici

(gde je posredi samo jedan čovek, ali različite plate: isti slučaj kao sa „re-pom” u [13], „izveštajem” u [14], „vozom” u [17]), a ova, opet, za jezičko osećanje (mada ne i za logičara) potpuno je analogna rečenici kao

(22) Taj čovek je dao *svoju platu* ženi, a mogao *ju* je dati ljubavnici

gde je i plata samo jedna, pa su imenica i zamenica koreferentne.

Možemo s tim u vezi podsetiti na prisvojno-povratnu zamenicu u slovenskim jezicima, gde su izrazi kao „svoj čovek”, „ovde smo svi svoji”, „svojski” itd., ili konstrukcije kao „Metni svaku stvar na svoje mesto”³ nastali upravo otuda što je „svoj” shvaćeno kao samostalan, jedinstven pojam, mada se inače u svakoj posebnoj rečenici odnosi na subjekat i prema tome ima različitu referenciju. Slično tome, u paru rečenica koji daje Fauconrier (1980, 355)

(23) Seul Poher a voté pour lui-même

(23a) Seul Poher a voté pour Poher⁴

značenje nije jednako (u [23] podrazumeva se da ostali poslanici nisu glasali za sebe, nego za drugoga, dakle možda i za Pohera; u [23a] Poher je dobio samo jedan, sopstveni glas) zato što je pojam „glasati *za sebe*” uopšten, pa se povratna zamenica *lui-même* ne mora odnositi samo na subjekat *Poher*.

5.4.2. Da rešenje nije u supstituciji, u formalnoj jednakosti dveju sintagmi ”his psyched”, pokazuje nam s jedne strane maločas navedeni primer sa slavujem (20, gde uprkos formalnoj jednakosti nije moguća upotreba zamenice), s druge strane rečenica (18), gde se zamenica upotrebljava i kad nema obličke jednakosti (*it* može značiti ”her front door” iako je antecedent ”his front door”), ili analogni Rossov primer citiran kod Lakoffa, 1970:

(24) *Having the police after him* bothered John, but *it* would never bother Mary

gde je najverovatnija interpretacija *it* = ”having the police after her”. Zamenica, dakle, ne zamenjuje sintagmu iz antecedenta, nego upućuje na njen opšti semantički sadržaj (kako god on bio formalno realizovan) ”having the police after oneself”.

5.4.3. Pomenimo ovde i rečenice s neodređenim antecedentom, o kojima se dosta raspravljalo:

(25) John wants to catch *a fish* and eat *it* for supper

(26) The agency is looking for *a model* to use in the toothpaste ad; *she* must have red hair and freckles

(Partee 1970). Ovo je donekle specifičan problem engleskog jezika, gde se inače redovno upotrebljava *one* kao zamenica za neodređeni antecedent (up.: „Ako ti treba *propusnica*, ja ću ti je nabaviti” — ”If you need a *pass*, I'll get *one* for you”), pa se postavlja pitanje zašto su ovde namesto *one* upotreb- ljene lične zamenice. Naučnici koji su dali ove primere, međutim, prilazili su im prvenstveno s logičkog stanovišta: kako je moguće pojesti „neku” hipotetičnu ribu koja još nije ni uhvaćena? I tu problem iščezava ako se zamenica shvati kao sredstvo unutrašnje deikse: anaforička strelica upu- ćuje na pojam ribe, upecane ili ne, i ostaje usmerena ka njemu kroz sve „aktu- alizacije” i „definitizacije” koje taj pojam naknadno doživljava. Stoga i Lyons (1977, 675) kaže da je za ovakve primere prikladna ”the pronoun-as-deictics analysis”, ističući da se u pogledu koreferencije ”hypothetical entities” tretiraju potpuno isto kao i ”actual entities”. V. i 6.4.4.

5.5. Od trenutka kada je napuštena prvobitna koncepcija pronomina- lizacije, gde je formalna jednakost imeničkih sintagmi bila jedini uslov za upotrebu zamenice, počelo je da se govori o *koreferenciji*. Primeri kao što su (12—18), međutim, pokazuju da ni koreferencija nije dovoljna kao kri- terijum: zamenica u njima nije koreferentna s antecedentom, nego je „ko- dezignativna” ili „kosignifikantna” (prema terminima koje upotrebljavaju Partee 1970 i Jansen 1980), jer se odnosi na istu vrstu pojma, ali na drugi denotat. Autori kao Lakoff (1970) i Bily (1978) razlikuju u ovom slučaju ”identity of reference” od ”identity of sense”; Stenning (1978) upotrebljava u istom smislu izraze ”anaphora of reference” i ”anaphora of sense”, a Fern- ández (330) ”referencia de identidad” i „referencia de no identidad”. Najiscrpnije je ova opozicija razrađena u francuskoj lingvistici, gde Pinchon 1972 (36 i dalje) razlikuje „représentation complète” od „représentation conceptuelle” odnosno ”anaphore convergente” od „anaphore divergente”. Oni navodi primere sa svim vrstama zamenica i uzima u obzir ne samo razliku između antecedenta i zamenice, nego i razliku u broju ili količini (npr.: „*Cette épreuve de loyauté était de celles qu'on aborde avec Agnès*”, gde je antecedent u jednini a zamenica u množini, ili: „*Il se montra expert en matière de chevaux. Il critiqua le mien*”, gde je odnos obrnut).

Tako delikatne semantičke pojmove kao što su koncept (pojam, smisao, engl. *sense*) i referencija (upućivanje na jedan specifičan predmet ili biće) nije nimalo lako razgraničiti, ali mislimo da je dovoljno precizno objašnjenje Helkea (1979, 155) kad kaže. ”The sense of a noun is its dictionary defini- tion... The reference of a noun is the object which the noun designates, where it is understood that a noun may not have reference”. Ovu poslednju napomenu trebalo bi shvatiti u smislu već pomenute razlike (4.3.5) između zamenica koje *upućuju* (referencija) i imenica koje *imenuju* ili označavaju (dezinacija, denotacija). U većini jezika, iste zamenice se upotrebljavaju za obe vrste anafore; ponekada se broj „jedan” upotrebljava kao zamenica za konceptualnu anaforu, mada je u tome dosledan jedino engleski sa svo- jim *one*. Francuska zamenička partikula *en*, i ređe, italijanska *ne* takode, u jednom delu svojih upotreba, mogu poslužiti kao distinktivni znaci kon- ceptualne anafore. Tako imamo:

(27) I have *a dog*, but my friend doesn't have *one*

(28) J'ai *un chien*, mais mon ami n'*en a pas*
a nasuprot tome:

(29) Io hc *un cane*, ma il mio amico non ce *l'ha*

(30) Ja imam *psa*, ali moj prijatelj *ga* nema

dakle sa istom zamenicom kakva bi se upotrebila i za „punu” anaforu, npr. u rečenici „Imam *psa* i dovešću *ga*”. Up. i poljsko-engleski primer kod Bílog 1980, 181:

(31) Chcę być *architektem* i będę *nim*

(32) I want to be *an architect* and I'll become *one*

gde poljski ima običnu ličnu zamenicu, a engleski posebnu zamenicu za konceptualnu anaforu.

5.6. Treba napomenuti da ovde navedena dihotomija nije potpuna. Pomenutim autorima promakla je još jedna pojava, zapažena tek u novije vreme: terminom pozajmljenim od Fillmorea, nju Lyons (1977, 667—668), Levinson (1983, 62, 86) i Cinque (1976, 109) nazivaju „discourse deixis” ili „text(ual) deixis”. Lyons daje primer dijaloga:

(33): A: That's a rhinoceros. B: A what? Spell *it* for me.

Očigledno je da ovde zamenica ”it” ne upućuje na pojam nosoroga (koji još i ne postoji u svesti govornika B), ni sam po sebi ni jezički izražen, nego isključivo na „signifiant”, na reč *rhinoceros*. Levinson čak daje primere sa onomatopejom:

(34) Puff puff puff: *that* is what it sounded like

„Tekstualna deiksa” bez sumnje je odgovor i na pitanje koje postavlja Ross u ”Linguistic Inquiry”, I, str. 273: ”What could the source be for *that*, in the following sentence? — The rules of *Clouting* and *Dragoff* apply, in that order”. Zamenica *that* ovde upućuje na poredak koji u tekstu imaju imena ”Clouting” i ”Dragoff”, a koji je jednak redosledu primene pravila o kojima rečenica govori.

Endoforička zamenica, prema tome, ima ne dve, nego tri moguće funkcije. Najčešće (a), upućujući na antecedent, ona upućuje na konkretni predmet imenovan njime, a time i na koncept; može (b) uputiti samo na koncept, kao u primerima (12)—(18); a može (c) uputiti i samo na reč ili duži segment susjednog teksta, nezavisno od njegovog semantičkog sadržaja, kao u primerima (33) i (34). Za ovu poslednju pojavu termin „discourse deixis” ili ”textual deixis” nije srećno izabran, jer mi smo videli da je *svaka*

anafora u stvari tekstualna deiksa⁵. Bolje bi bilo govoriti o *formalnoj* anafori (tačnije, endofori). Razlikovali bismo, dakle, sledeće tri vrste:

— *puna anafora* (endofora) u slučaju (a), na primer „Imaš *kijavicu* i treba da je lečiš”;

— *konceptualna anafora* (endofora) u slučaju (b), npr. „Ti još vučeš *kijavicu*, a ja sam je davno izlečio”;

— *formalna anafora* (endofora) u slučaju (c), npr. „Doktor kaže da imam *rinofaringitis*, a ja nemam pojma šta je *to*”.

5.7. Činjenica da je toliki broj radova o zamenicama, poslednjih godina, bio posvećen engleskom jeziku verovatno objašnjava zašto su „paycheck”-rečenica i njoj slični primeri privukli toliku pažnju. U nekom drugom jeziku, koji nema ili ne primenjuje doseljno zamenicu tipa engleskog *one*, upotreba lične zamenice za konceptualnu anaforu ne bi možda ni zahtevala posebno objašnjenje.

Treba naglasiti da je ovo prva znatnija jezično-specifična razlika koju srećemo u dosadašnjoj analizi. Svi naši raniji zaključci o zamenicama, otilo na kom jeziku da smo davali primere, mogli su se uz eventualne male izmene primeniti na sve indoevropske jezike. Englesko *one*, naprotiv, samo u manjem broju slučajeva može se prevesti brojem-zamenicom „jedan” u nekom drugom jeziku. Obično njegovu funkciju preuzimaju rod, padeški i drugi fleksioni oblici (“We don’t have a big box, take a small *one*” — „Nemamo veliku kutiju, uzmi *malu*”), ponekad neodređena zamenica (“I’m looking for an empty classroom: if you know *one*, tell me” — „Tražim praznu učionicu: ako ti znaš *neku*, reci mi”), u francuskom i italijanskom već pomenuto *en* odnosno *ne* (“If you liked this story, I’ll tell you another *one*” — „Si cette histoire vous a plu, je vais vous *en* raconter une autre”, „Se vi è piaciuta questa storia, ve *ne* racconterò un’altra”), a u slovenskim jezicima česte su ellipse usled kojih *one* ostaje neprevedeno: “Has anyone got an envelope? — I’ve got *one*” — „Ima li neko koverat? — Imam ja”.

5.7.1. Ni u engleskom, međutim, *one* ne može da pokrije sve slučajeve konceptualne anafore. Usled svog osnovnog značenja, koje ga čini tako reći varijantom neodređenog člana, *one* ne može biti zamena za određenu imeničku sintagmu, kao u rečenicama (12)–(18). Njegovo pravo polje primene su rečenice tipa “I saw a lion and you saw a lion” (Quin.), npr.

(35) I saw a lion and you saw *one*

(36) His *play* was a success in London. He wanted to write *one* for Broadway

Ovde se ne može upotrebiti lična zamenica, jer bi se shvatilo da je reč o jednom istom predmetu (istom lavu, pozorišnom komadu i sl.). Stoga se ovakve rečenice ne daju uvek lako i spontano prevesti sa engleskog na druge jezike. Francuski i italijanski bi mogli da upotrebe svoju partikulu *en* (*ne*) zajedno s brojem „jedan” npr. „J’ai vu un lion et tu *en* as vu *un*”, dok bi srpskohrvatski — gde reč *jedan* sama za sebe teško može da igra ulogu

zamenice — morao da pribegne ponavljanju imenice ili raznim paraframa: „Ja sam video lava i ti si video *lava*”, „. . . Hteo je da napiše *još jedan* za Brodvej”, „. . . Hteo je da napiše *nov komad* za Brodvej” i sl.

5.7.2. Ako uzmemo u obzir da su rečenice tipa (12)--(18) relativno retke, da zamenice kao engl. *one* ili fr. *en* samo delimično služe potrebama konceptualne anafore, a da se inače za nju upotrebljavaju iste zamenice kao i za punu anaforu — moramo zaključiti da je "identity of sense" specijalan slučaj, dok je opšta i prvenstvena funkcija svih anaforičnih zamenica da označe "identity of referenc" (ne bez razloga nazvan „*représentation complète*”, jer isti objekat automatski podrazumeva i isti koncept, dok suprotno ne važi). To je i logično, budući da uputiti na antecedent kao na jezički simbol predmeta, bića ili pojave svakako predstavlja jednostavniju i elementarniju operaciju nego iz njega izdvajati leksički sadržaj, „koncept”, radi povezivanja s drugim predmetima (bićima, pojavama) koji spadaju pod isti koncept.

Istovremeno, ovo je i potvrda ranije pomenute hipoteze po kojoj je anafora specijalan slučaj deikse. Prvobitna i osnovna upotreba zamenica bez sumnje je ona egzoforična („Nosim *ovo* sekretaru” — uz pokazivanje predmeta koji se nosi u rukama); iz nje nastaje endoforična upotreba, usmerena ne više direktno na predmet nego na njegovo „ime” (imenicu) kao antecedent: „Kad otkucaš *izveštaj*, odnesi *ga* sekretaru”; tek posle toga, na jednom još složenijem i apstraktnijem nivou, mogućna je i konceptualna anafora: „Sekretar je ranijih godina sam kucao *izveštaj*, odsada će mu *ga* kucati daktilografkinja” (up. primer [14] gore).

5.8. Zaključak da je zamenica deiktička reč, „Zeigwort”, na žalost još ne znači da je deiktičnost univerzalna osobina ni da je podjednako izražena kod svih zamenica. U tri od šest podvrsta ona je nesumnjiva i očevidna: prvenstveno, razume se, kod pokaznih, koje bi po ovom shvatanju bile zamenice „par excellence” i pripadalo bi im ono mesto koje se po tradiciji daje ličnim zamicama (v. 9.1). Lične i prisvojne zamenice 1. i 2. lica jednine egzoforički upućuju na govornika odnosno sagovornika, zamenice 3. lica jednine i množine ukazuju bilo anaforički na antecedent bilo (ređe) egzoforički na predmet ili osobu koja ne učestvuje u razgovoru, a zamenice prva dva lica množine ukazuju na kombinacije svih ovih elemenata. Uz neke dosta retke izuzetke kojima ćemo se pozabaviti u 7. glavi, zamenice ovih triju grupa (pokazne, lične, prisvojne) uvek funkcionišu deiktički, bilo u jezičkom kontekstu (endoforički) bilo van njega (egzoforički).

I relativne zamenice u većini svojih upotreba su anaforične, dakle deiktične, i nije slučajno što se termin *antecedent* najčešće upotrebljava u vezi s njima. Postoje, međutim, i „nezavisne” relativne zamenice (v. 7.4), bez antecedenta, kao u

(37) *Ko* nije zadovoljan, nek se vozi taksijem

Za njih bi zaista teško bilo tvrditi da su deiktične u bilo kom smislu. Možemo jedino istaći da su, kao i druge relativne zamenice, postale od upitnih („*Ko*

nije zadovoljan? Nek se vozi taksijem") i zaključiti da su pri promeni gramatičke funkcije izgubile deiktičnost. Što se tiče upitnih, one bi se mogle shvatiti kao „traženje deikse“, kao podsticaj sagovorniku da upotrebi deiktičku reč: „ — U kojoj je to sobi bilo? — U ovoj“. Istina, na pitanje se može odgovoriti i nedeiktičkom rečju: „ — U kojoj je to sobi bilo? — U trpezariji“. Ali upitne zamenice su deiktične i u jednom neposrednijem smislu: samim tim što zahtevaju odgovor, one upućuju na jedan njegov deo koji će im biti postcedent, pa možemo tvrditi da su uvek potencijalno kataforičke (potencijalno s obzirom na mogućnost da odgovor izostane). Kao što smo već napomenuli u 1.5.1, postojanje anaforičke ili kataforičke veze ni pošto se ne dovodi u pitanje time što se antecedent/postcedent nalazi u tekstu drugog govornika.

Najzad, tu su i takozvane neodređene zamenice, za koje danas već i mnogi školski gramatičari priznaju da su dobile taj naziv ne zato što bi on izražavao njifiovu suštinu, nego zbog nemoći lingvista da ih tačnije odrede i definišu. Pokušaji da se one izjednače s kvantifikatorima, da im se zajedničko obeležje nađe u izražavanju broja, količine ili proporcije, nisu uspeali, bar ne na način koji bi mogao da bude od koristi u gramatičkoj analizi. Ono što je nama ovde bitno jeste da uočimo njihovu tesnu sistematsku vezu s pokaznim zamenicama. Mogućnost određenog pokazivanja (*ova kuća, ona kuća; ovaj*) neizbežno podrazumeva, u svakom jeziku, i mogućnost neodređenog pokazivanja (*neka kuća; neko, nešto*), nultog pokazivanja (*nijedna kuća; niko, ništa*), upućivanja na skup u celini (*sve kuće*), ne zbir pojedinačnih članova skupa, uzetih naporedo (*svaka kuća, svako*) ili sa uzajamnim isključivanjem (*ma koja kuća; ma ko*). Sve su to moguće i prirodne alternative upotrebi demonstrativa ili ličnih zamenica. Stoga, mada neodređene zamenice same po sebi nisu deiktične, zaključujemo da one stoje u funkcionalnom odnosu sa rečima koje to jesu. (Posebno je to vidljivo kod određenih zamenica, gde se npr. „niko“ odnosi prema „ovaj, onaj“ ili „ja, ti, on“ kao nula prema prirodnim brojevima ili algebarskim veličinama). Kao što smo već istakli na početku ovog poglavlja, deiksa nije univerzalno obeležje svih zamenica, niti takvog obeležja ima. Ali ona je ipak zastupljena u većem broju zamenica nego supstitucija i ostale dosad pomenute osobine, a uz to je i jedina koja se, makar posrednim i sekundarnim putem, može upotrebiti kao kriterijum za definiciju i onih podvrsta zamenica (neodređenih, relativnih bez antecedenta) u kojima sama nije prisutna.

¹ U fusnoti na str. 122 Bühler objašnjava da su stari Grci, kao i mi, govorili „gore“ i „dole“ u smislu prethodnog odnosno kasnijeg teksta ili iskaza. Otuda je reč *anaphora*, u prvobitnom značenju „podizanje“ ili „vraćanje u visinu“, dobila svoje gramatičko značenje, i po analogiji s njom sasvim je opravdano upotrebiti reč *kataphora*, „spuštanje“, za istu pojavu u obrnutom smeru. Po transformacionalističkoj terminologiji, koja ne ide od zamenica ka imeničkoj sintagmi nego obrnuto, katafora je „backward pronominalization“. Poneki autori kao Dubois (1965) upotrebljavali su i termin „anticipacija“ (*anticipation*).

² Up. Lockwood 1969, 78: "I feel quite uncertain as to the grammaticalness of texts which fail to pronominalize when this is possible. One can view such a sentence as... *Susie likes Susie's dog* as ungrammatical... or as merely stylistically undesirable, a 'babytalk style.'" Gotovo isto mišljenje zastupaju i Jansen 1980, 75—76, i Morrisroe 1969. Potts 1979 (155), govoreći o derivaciji povratne rečenice *Canning killed himself* pominje primedbu da niko ne bi upotrebio rečenicu *Canning killed Canning* i odgovara da bi neka "rather pedantic person" eventualno mogla takvom rečenicom da odgovori na pitanje "Who killed Canning?" u želji da što bolje sačuva formalnu sličnost između pitanja i odgovora.

³ Ovakvu upotrebu pojedini normativni gramatičari ne dopuštaju, ali je ona svakako običnija nego „Metni svaku stvar na njeno mesto”.

⁴ Fauconnierov primer je bolji i jasniji nego oni koje u ovom slučaju obično uzimaju američki logičari i generativisti: "Only Lucifer pities himself" i "Only Lucifer pities Lucifer”.

⁵ Tako ovaj termin upotrebljava R. Lakoff, govoreći o pokaznim zamenicama: 'discourse deixis, or anaphora' (1974, 345, 349).

6. ODNOS ZAMENICE I ANTECEDENTA

6.1. U toku celog dosadašnjeg razmatranja jedva smo načeli suštinu pitanja „Šta je anafora?”. Zanimljivo je da Wasow (1979, 202) kritikuje transformacionaliste — sledbenike „pronominalizacije” što prilaze anafori kao da je sintaktička pojava („as though it were syntactic”), a one koji govore o koreferenciji — što anaforu tertiraju kao semantičku pojavu; po njegovom mišljenju, „existing attempts to assimilate anaphora to either syntax or semantics are inadequate”. Posle toga, međutim, ne kaže ni reči o tome gde bi po njegovom mišljenju trebalo svrstati anaforu.

Takva uzdržanost mogla bi se braniti ako smatramo, kao što je već napomenuto, da je anafora podvrsta deikse: deiksa po svojoj prirodi zaista ne spada sasvim ni u sintaksu (jer može biti usmerena i ka spoljnim, vanjezičkim objektima) niti u semantiku (jer ne „označava” nego „pokazuje”). S druge strane, sve ono što je odnos između dva elementa u rečenici ili rečenicama — dakle i anafora — ne može biti izvan sintakse; istovremeno, uspostavljanje tog odnosa i njegov obim, kao što ćemo videti, uslovljeni su semantičkim faktoriama. Otuda, mada dalje nećemo tražiti odgovor na pretežno filozofsko pitanje, „Šta je anafora?” (pitanje koje leži na istom nivou apstrakcije kao, recimo, „Šta je značenje?” ili „Šta je pokazivanje?”), mi zaključujemo, nasuprot Wasowu, da anafora spada i u sintaksu i u semantiku.

6.2. Nekoliko reči o terminima u postojećoj literaturi. Halliday i Hasan, čija knjiga (1976) pruža dosad verovatno najbolju i najjasnije argumentovanu analizu ovih problema, dosledno upotrebljavaju za endoforu termin „reference”; Lyons (1977, 660) objašnjava da je latinsko *referre* prevod grčkog *anapherein*, odakle imenica *anaphora*; Palek (1968, 11) napominje da je u naslovu i celom tekstu svoje knjige upotrebio engl. *cross-reference* kao prevod češkog *odkazovaní* i sinonim za *anaphora*. Međutim, Quine (1960, 137) s pravom upozorava: „...the phrase 'cross-reference' is unfortunate in a way in which its French equivalent *renvoi* is not. For, a pronoun or other singular term may also be said to refer, permanently or in passing, to some person or other object. Reference in the latter sense is genuinely the relation of sign to object, whereas cross-reference is only a relation of sign to coordinate sign, a harking back of pronoun to grammatical antecedent. . .” Quine potom napominje da je sreća što logičari za ovaj pojam imaju izraz *binding* (vezivanje). Na žalost, taj termin, iako će ga kasnije prihvatiti Chomsky i njegovi sledbenici, vezan je za upotrebu „varijabli” i ne može poslužiti

onima koji (za razliku od Chomskog) žele da sagledaju jezik kakav je u stvarnosti, a ne da grade njegove matematičke modele.

Zaista, „referencija” i njoj srodni izrazi, primenjeni na zamenice, imaju nekoliko suštinskih nedostataka:

(a) Semantičari redovno govore o referenciji imenica, prideva, glagola itd. i o njihovim „referentima”, tj. bićima ili predmetima koji se njima označavaju. I u svakodnevnom govoru tako se upotrebljavaju glagoli koji odgovaraju imenici „referencija”: kažemo za neki izraz da *se odnosi na* (engl. *refers to*, ital. *si riferisce a*, itd.) neki predmet, biće ili pojavu. Ako bismo se pak držali ovde pomenutih terminoloških razgraničenja, onda bi imenice i druge „pune” reči mogle da imaju denotaciju, dezinaciju, signifikaciju i tako dalje, ali ne referenciju, bar ne kao primarno i obavezno svojstvo.

(b) Pojam *koreferencije* (zajedničke referencije), kao što smo videli gore (5.5), pokriva veliku većinu slučajeva endofore ali ipak ne sve, jer postoje i „kodezignacija” i „formalna anafora”;

(c) Englesko *cross-reference* („unakrsna referencija”), u svom najuobičajenijem značenju, podrazumeva dvosmerni proces, kao da ne ukazuje samo anaforička zamenica na antecedent nego i ovaj na nju — što nije tačno.

S obzirom na sve to, mi ćemo u ovom tekstu radije govoriti o *upućivanju* ili *ukazivanju* (u francuskom bi verovatno mogao da posluži *renvoi*, a u češkom *odkazovaní*) nego o referenciji. I termin *referencija* ponekad je neophodan u srpskohrvatskom (naročito kad se govori o „referenciji zamenice” u smislu „onoga na šta se odnosi ili se može odnositi zamenica”), ali on neće biti automatski ekvivalent engleskog *reference* ili *cross-reference*. Možemo se složiti s Hallidayem da odnos koji sa antecedentom uspostavljaju zamenice (izuzev engl. *one*) nije supstitucija, da za razliku od supstitucije nije gramatički nego semantički, i da (opet za razliku od supstitucije) zamenica i antecedent ne moraju pripadati istoj gramatičkoj klasi (Halliday-Hasan 1976, 32, 88). Ipak taj odnos ni u engleskom nije najsrećnije označen sa *reference*, nego ili preciznije *endophoric reference* (kao što ponekad kažu i sama ova dva autora), ili *internal deixis*, ili eventualno nekim izrazom koji bi bio bliži značenju „upućivanje, *renvoi*”.

6.2.1. Što se tiče termina *deixis*, treba skrenuti pažnju na to da ga Lyons (1968 i 1977) upotrebljava približno u smislu Peirceovog „indexical”, tj. za sve one elemente koji orijentišu iskaz u odnosu na vreme i mesto komunikacije („spatio-temporal situation”). Lyons smatra da nam postojanje termina „pokazni”, *demonstrative* (lat. *demonstrativus*, sa svoje strane nastalo prevođenjem grčkog *deiktikos*) omogućava da upotrebimo izraze *deictic* i *deixis* u drukčijem smislu nego što su to činili grčki gramatičari (1977, 636—637). Nama je, međutim, u ovoj studiji posvećenoj specifično zamenicama, potreban termin *pokazni* (*demonstrative*, itd.) kao čisto gramatički naziv za jednu od šest podvrsta zamenica. Glagolska vremena, koja bi po Lyonsu takođe spadala u „*deixis*”, po našem shvatanju jesu indeksička ali nisu deiktička, jer nemaju svojstva „strelice”, ne *ukazuju* na radnju nego je samo *orijentišu, određuju* u vremenu. Što je najvažnije, za nas je i endofora vrsta

deikse, a ona nije (neposredno) indeksička jer se ne upravlja po vremenu i mestu iskaza nego po unutrašnjim elementima samog tog iskaza. Usled svega toga jasno je da za nas termini *deiksa* i *deiktički* neće imati smisao „indeksičkog”, kao kod Lyonsa, nego smisao u kome ih je upotrebljavao Bühler i koji je mnogo bliži prvobitnom etimonu, grčkom *deiktymy* „pokazivati”.

6.3. Još jedno zanimljivo zapažanje Johna Lyonsa — ovoga puta ne samo terminološko — tiče se dva načina shvatanja endofore, odnosno „anaphoric reference” (1977, 660). Po jednom od tih načina, kaže on, može se smatrati da „the pronoun refers to its antecedent”; po drugom, da „an anaphoric pronoun refers to what its antecedent refers to”. Mada ne odbacuje nijednu od te dve interpretacije, Lyons ipak daje prednost ovoj drugoj, ističući da nam ona omogućava „to relate anaphora and deixis in terms of a single notion of pronominal reference” — dakle, po našoj terminologiji, da se endofora i egzofora tumače u okviru zajedničkog pojma deikse.

Mada se sa ovom poslednjom idejom potpuno slažemo, čini nam se da je prva interpretacija anafore — zamenica koja direktno upućuje na antecedent — u stvari bolji njen dokaz nego druga, koja bi mogla dovesti do toga da se endofora potpuno utopi u pojmu egzofore. Videli smo već da zamenica može da upućuje na konkretan predmet (obična egzofora: „Dodaj mi to”); na predstvu predmeta u mislima govornog lica (egzofora *am Phantasma*: primer bi mogla biti neka od bezbrojnih ljubavnih pesama u kojima pesnik kaže samo „ona”, bez bliže identifikacije); na koncept sadržan u antecedentu (konceptualna anafora, kao u „paycheck” i drugim primerima navedenim u 5.4); na samu reč ili grupu reči u kontekstu (formalna anafora, koju navodi upravo Lyons: „*rhinoceros*. . . spell it for me”). Deiktičke „streljice”, dakle, mogu se usmeriti bilo u materijalni svet, u psihički svet govornika ili u jezički kontekst. Ako je sve to moguće, čemu poricati mogućnost da anaforička zamenica ukazuje na antecedent kao na nosioca određenog značenja? U toj najčešćoj i najobičnijoj od svih zameničkih upotreba, koju smo nazvali puna anafora („Kad otkucaš *izveštaj*, donesi *ga*”), možemo smatrati da zamenica upućuje na *sadržinu* antecedenta (ne opšti „pojam”, nego konkretni, aktualizovani „predmet”) posredstvom svoje i njegove *forme* (što se odražava morfološki, u vidu slaganja po rodu i broju).

6.3.1. Alternativno tumačenje, po kome bi antecedent i zamenica svaki za sebe upućivali na isti predmet (denotat), ima ne samo tu manu da anaforički odnos predstavlja kao nešto indirektno, zaobilazno, što mora izaći iz jezičkog konteksta da bi se opet vratilo u njega, nego i drugu, ozbiljniju, da uspostavlja nepostojeću simetriju između zamenice i antecedenta. Slično zamerci koja je upućena transformacionalistima, da bi po njihovoj „phase structure grammar” imenička sintagma mogla da bude glagolska i obrnuto (jer se za obe zna samo toliko da su neposredni konstituenti rečenice, „S → → NP + VP”), tako se i u ovoj interpretaciji anafore ne vidi po čemu se zamenica razlikuje od antecedenta, odnosno od nekog sinonima koji bi mogao stajati na njenom mestu. Ako oboje „ukazuju” na denotat, po čemu ćemo znati u kom smeru teče anafora?

U vezi s tim treba da razmotrimo celo pitanje *koreferentnih imenica*, radi saznanja koja nam one mogu pružiti kako o anafori tako i o supstituciji.

6.4. Među kritičarima supstituentne definicije zamenica, jedan od najranije pominjanih argumenata bio je taj da bi po njoj i mnogobrojne imenice morale du budu svrstane u zamenice. Jespersen (1924, 83) navodi kao negativan primer Noreena, koji je, uzimajući u obzir samo značenje a zane-marujući formu, nazivao zamenicama čak i takve izraze kao *the undersigned, the horse, my horse*, kao i *today, right, left* i mnoge druge priloške izraze. Još ranije, Goidanich je pisao: „... non sta nell'essere vicario di un nome la natura del Pronome; altrimenti espressioni come *il predetto, il lodato*, o qualsiasi espressione antonomastica, come *Il divinc poeta, L'Autore* ecc. ecc., si direbbero pronomi...”

Među tolikim argumentima protiv supstitucije, ovo je bio jedan od najslabijih. Bloomfield je na njega našao pravi odgovor rekavši da se "substitute" razlikuje od običnih izraza kao što su *thing, person, object* po tome što je polje njegove primene gramatički uslovljeno (*its domain is grammatically definable*, 1933, 247). Da li će se umesto neke imenice — objašnjava on — moći upotrebiti reč *thing*, zavisi od njenog značenja i smisla u kom je upotrebljena; naprotiv, da bismo upotrebili zamenicu kao što je *you* jedini uslov je da se odnosi na sagovornika (stvarnog ili zamišljenog), i nikakvi nam drugi podaci nisu potrebni o njemu, bio on čovek, životinja, predmet ili apstrakcija.

Začudo, dvadesetak godina kasnije, Fries kao da je potpuno prevideo ovo obrazloženje i ponovo se javlja se istim pitanjem: navodeći primer "John and James brought their letters of recommendation" (1952, 68), on pokušava da zameni sintagmu *John and James* ne samo sa *they* ili *these*, nego i sa *the two boys, the undersigned, a few, the two, two, a couple, several, some, both*, i pita "just what kind of substitution is to be called 'pronoun'?" Ubedeni distribucionalista, on, reklo bi se, shvata zamenjivanje samo kao mogućnost alternacije na istom mestu u rečenici, dok o koreferenciji uopšte ne vodi računa. Lako je pokazati da izrazi iz njegovog spiska nipošto nisu analogni zamenicama. Za određene sintagme, kao što su *the two boys* ili *the undersigned*, važi Bloomfieldova napomena o vanjezičkim informacijama: ne možemo ih upotrebiti ukoliko ne znamo da su John i James dva dečaka (a ne, recimo, dva starca) ili da su nešto potpisali. Što se tiče neodređenih sintagmi *two, a couple* (a pogotovu *some, a few, several*, koji po pravilu označavaju broj veći od dva), one po svom značenju: nikako ne mogu biti zamena za određenu sintagmu "John and James".

6.4.1. U novije vreme sintagmatski koreferentne imenice privlače sve veću pažnju istraživača, što se vidi i po bogatstvu termina: "anaphoriques pleins" (Fauconnier 1974), "general nouns" (Halliday-Hasan), "pro-forma substantives" (Quine 1960), "proforms" (Dougherty 1969), "semisystematic substitutes" (Lybbert 1972), "pronominal epithets" (Jackendoff 1972, Bílý 1981), "pseudopronomiale Nomina" (Dressler 1972 i prema njemu Sornicola 1981), i tako dalje. Načinjene su i detaljnije podele, u prvom redu ona

kod Halliday-Hasana (str. 274 i dalje), koji u okviru opšte pojave nazvane reiteracija (*reiteration*: v. i Lybbert 1972) razlikuju celu skalu pojava: obično ponavljanje imeničke sintagme, upotrebu sinonima ili približnog sinonima, upotrebu superordinata (*superordinate* — naziv šire klase kojoj pripada dotični predmet: primer je "Henry's bought himself a new *Jaguar*. He practically lives in *the car*"), upotrebu „opšte imenice” (*general noun*: imenice kao *man, woman, child, person*, zatim *creature, thing, object, stuff, affair, matter, question* i druge). Između svih njih i lične zamenice postoji kontinuum, kažu ova dva autora i navode primer sa gradacijom:

(1) I turned to *the ascent* of the

peak. (a) The ascent	}	was perfectly easy.
(b) The climb		
(c) The task		
(d) The thing		
(e) It		

Ovde (a) predstavlja obično ponavljanje, (b) sinonim, (c) naziv opštije klase (superordinat), (d) "general noun", (e) zamenicu. Vidljivo je da duž ove skale postepeno opada svojstvo „imenovanja” i leksička preciznost, koja je najmanja kod "the thing", da bi kod "it" svaki leksički sadržaj nestao i ustupio mesto čistom ukazivanju — deiksi.

Povodom toga nameće nam se pitanje: mogu li i imenice imati zamenička svojstva, odnosno da li je opravdano govoriti o „anaforičkim imenicama”?

Zanimljivo je da Padučeva (1970), koja govori o anaforičkim odnosima” između imenica, primećuje kako se modifikatori po pravilu upotrebljavaju pri prvom pomenu a ne pri drugom. Rečenica

(2) Я нашел в чулане чайник; у жесѣяноіо чайника была обломана ручка

po njenom mišljenju mora se shvatiti ili kao stilski defektna ili kao da je reč o dva razna čajnika. Pri tom ipak nije odbacila mogućnost da druga imenička sintagma poveća količinu informacije sadržane u prvoj. M. Bierwisch naprotiv, u diskusiji povodom njenog referata, to je kategorički odbacio: "The idea of enriching the lexical content of a term in anaphoric use should be avoided. . . all properties can reasonably be assumed as previously assigned to the individual in question".

Nasuprot tome, u radovima o engleskom i drugim zapadnim jezicima nalazimo obilje primera u kojima druga imenička sintagma donosi novu informaciju:

(3) When *the 5-year old boy in a sailor suit* had finished reciting his piece, everyone applauded loudly, and *the naive little fellow* really thought they meant it (Stockwell-Schachter-Partee 1973, 181)

(4) I've been to see *my great-aunt*. *The poor old girl's* getting very forgetful these days (Halliday-Hasan 1976, 276)

(5) *Quand le président a été élu, l'imbécile a déclaré la guerre* (Fauconnier 1974, 85, 169)

(6) *When Durcet came in, the bastard was picking his nose* (Dougherty 1969, 509)

Istina, ovde je svuda reč o afektivnim ocenama ("interpersonal element" kako ih naziva Halliday), epitetima kao „naivan“, „jadna“, „budala“ i sl., a njih je svakako lakše naknadno dodati nego čisto materijalno obeležje kao što je „*limeni* čajnik“. Pa ipak, afektivnost nipošto nije obavezan uslov da bi anafora¹ sadržao više leksičkog materijala nego antecedent. U jeziku savremene nemačke štampe, na primer, sasvim je uobičajen postupak da se informacija o nekoj osobi daje „parče po parče“, različitim koreferentnim sintagmama prilikom svakog pominjanja. Tako u časopisu *Der Spiegel* br. 22/1984, na str. 184, vidimo da je jedna ista ličnost (dama iz italijanskog visokog društva) nazvana najpre imenom, „Marina Ripa di Meana“, a potom sukcesivno „die rehäßige, langbeinige Schönheit“, pa „die Enkelin eines kalabresischen Bäckers“, „das ehemalige Go-Go-Girl“, „die Marquise“, „die Autotin“, „die Königin der Nacht“. Svaki put, dakle, čitaocu je pružen poneki novi podatak o istoj ličnosti, o njenom izgledu, poreklu, prošlosti, tituli itd. Potpuno jednako postupaju i engleski i američki novinari. Na ovaj način razbija se suvoparnost uobičajenog načina pisanja, u kome bi prvo došle dugačke i nezanimljive „generalije“, a tek onda opis onoga što je dotični učinio ili rekao.

6.4.2. Ako bismo pokušali da tekstove kao što je upravo navedeni iz „Spiegela“ prevedemo na srpskohrvatski, uvideli bismo da je to veoma teško: ili se mora stalno ponavljati zamenica „ovaj“, što deluje monotono, ili se stiče utisak da je reč o različitim osobama.

To nam pokazuje da je suština problema u određenom članu. Njega sadrže sve imeničke sintagme u nemačkom tekstu i u primerima (1) i (3)—(6), i on je taj koji obezbeđuje anaforičku vezu. Naravno, opozicija određeno-neodređeno postoji i u jezicima bez člana², ali je u njima mnogo slabije inepotpunije izražena. To bi moglo biti izvesno (mada ne i dovoljno) objašnjenje zašto ruski primer Padučeve navodi na drugačije zaključke nego primeri iz zapadnih jezika. Blisko.t određenog člana zamenicama već je bezbroj puta zapažena u literaturi. Makar i ne odlazeći tako daleko kao Andrés Bello, koji je španske lične zamenice *él, la...* i članove *el, la...* smatrao naglašenim i nenaglašenim oblicima jedne iste reči (zbog čega ga kritikuje Alarcos 1970, 146), mnogi predstavljaju određeni član kao „neutralni demonstrativ“, pokaznu, pridevsku zamenicu kojoj nedostaje opozicija blisko-daleko (v. Lyons 1977, 647, Quine 1960, 102, Frei 1944, 116; up. i Devoto 1941, 109: „fra l'articolo determinato e l'aggettivo dimostrativo, c'è solo una differenza di intensità“). Takvo tumačenje je u skladu ne samo sa etimologijom određenog člana (koji je u svim evropskim jezicima postao od demonstrativa), nego i s njegovim prevodnim ekvivalentima u jezicima bez člana: kontrastivna analiza otkriva dosta primera korespondencija tipa "I know *the* place" — „Poznajem *to* mesto“, „Donne-moi *les* dix mille francs“ — „Daj mi *onih* deset hiljada franaka“ i slično.

Otuda možemo govoriti o *anaforičkoj imeničkoj sintagmi*, ali ne i o *anaforičkoj imenici*: imenica sama po sebi ne upućuje ni na kakav antecedent, nema deiktičkih sposobnosti, nego joj ih daje određen član. U svim gore navedenim primerima, ako bismo umesto određenog člana stavili neodređeni, od anafore ne bi ostalo ništa, i jedina mogućna interpretacija teksta bila bi da je reč o dva različita lica ili predmeta.

6.4.3. S druge strane, ponavljanje iste imeničke sintagme, bilo određene ili neodređene, ne mora uvek da podrazumeva ni anaforu ni koreferenciju. Ta činjenica je doskora ostala nezapažena, jer su se gramatičari gotovo uvek ograničavali na primeric od jedne ili dve rečenice. Tek u novije vreme skrenuta je pažnja na postojanje onoga što Lockwood (1969) naziva „*proun concord domain*”: deo teksta u kome se na antecedent ukazuje pomoću anaforičkih zamenica (koje se, naravno, slažu s njime u rodu i broju), koji se može protegnuti na mnogo rečenica i može se preklopiti sa istim takvim „*domenom*” nekog drugog antecedenta. Naravno, pošto se u tekstu javljaju stalno nove imeničke sintagme i pošto su mogućnosti razlikovanja pomoću roda i broja prilično ograničene, posle izvesnog vremena moraće se umesto zamenice ponovo upotrebiti imenička sintagma (ista kao prilikom prvog pomena ili drukčija ali koreferentna s prvom), da bi se izbegla dvosmislenost. Tu pojavu Bílý (1978, 87, 95) naziva „*reintroducing*” i govori o potrebi za ponovnim imenovanjem, „*renaming need*”.

Takva ponovo upotrebljena imenička sintagma bez sumnje je element „*kohezije*” teksta, u tom smislu što pokazuje da je predmet govora i dalje isti, ali bi bilo neopravdano smatrati je za „*anafor*” ranije imeničke sintagme: sve što je mogla da iskaže prva sintagma može i druga, pa stoga ova nema potrebe (kao zamenice) da od ranije sintagme preuzima leksičko značenje. Pogotovu je apsurd kada Harweg (1968, 26—27) za ponavljanje iste imenice (npr. „*Hans ist ein netter Kerl. Hans hat nämlich gestern. . .*” itd.) ili zamenice *ich* ili *du* (str. 51) upotrebljava izraz „*Substitution*”, jer navodno reč „*zamenjuje*” samu sebe!! Lybbert (1932, 6) je ovde oprezniji, pa kaže da takozvana „*strong reiteration*”, tj. ponavljanje identične sintagme, „*seems not to be replacement in the usual sense*”.

6.4.4. Mogućno je takođe da se imenička sintagma ponavlja a da se pri tom, kako kažu Halliday i Hasan, pitanje koreferencije i ne postavlja (*the question of coreference is simply not applicable*). Pored primera

(7) Henry presented her with *his own portrait*. As it happened, she had always wanted a *portrait of Henry*

oni navode i jedno pravno objašnjenje u kome se nekoliko puta ponavljaju imenice *borrower, solicitor, witness, mortgage deed*, sa određenim i neodređenim članom (str. 284). Pošto je u pitanju uputstvo, a ne opis stvarnog događaja, potpuno je svejedno da li ćemo zamišljati da se u svim rečenicama govori o jednom istom advokatu, svedoku, dokumentu itd. ili o više njih. Slično tome, žena iz rečenice (7) želela je (bilo koji) *Henrijev portret*, i besmisleno bi bilo pitanje da li je to onaj portret koji je od Henrija dobila.

Stvar je u tome što i određeni i neodređeni član mogu imati dve interpretacije, specifičnu i nespecifičnu (v. Jackendoff 1972, 279, Bartsch 1979, 34—40, Dressler 1972, 28—33; Bílý 1981, 183, upotrebljava termine "attributive use" i "referential use"). Tako "Bill is trying to find a girl" može značiti ili da traži bilo koju devojkicu, ili da traži jednu čiji se identitet zna, ali ne želimo da ga navedemo; „*Le professeur traduisait le texte*" može biti uputstvo u udžbeniku, gde se odnosi na ma kog (hipotetičnog) profesora, ili može biti rečenica izgovorena u učionici o konkretnoj osobi koja stoji pred nama. Lične zamenice mogu preuzeti nespecifično značenje od svog antecedenta, npr.

(8) Dešava se da *biljka* ponovo ozeleni ako je prenesemo na svetlije mesto

U prevodu ove rečenice na neki zapadnoevropski jezik, imenica „biljka” verovatno bi dobila određeni član. Vredi zapaziti, međutim, da u ponekim slučajevima lična zamenica može da alternira sa neodređenom imeničkom sintagmom:

(9) I'm not sure I want to buy a motorcycle. What would I do with
{ it?
a motorcycle?

Ovakvi primeri mogli bi se tumačiti dvojako. Povodom rečenice „Marie veut attraper un poisson. Il a des écailles bleues”. Fauconnier (1980 401, 403) primećuje da *il* znači „le poisson qu'elle espère attraper”. Tako isto, mogli bismo reći da u primeru (9) *it* znači „taj motocikl koji bih kupio”. što je u skladu sa određenošću lične zamenice: *it*, dakle, strogo uzeto, ne bi bilo koreferentno sa sintagmom "a motorcycle" koja znači „bilo koji motocikl”. Nasuprot tome Bílý (1981, 195—196) tvrdi da u već pomenutoj poljskoj rečenici o arhitekti (v. 5.5. primer [31]) zamenica *nim* ne može značiti "the architect I want to be", i kao dokaz navodi varijantu te rečenice gde je, po njegovom mišljenju, takva interpretacija nemogućna: „Chcę być architektem, ale Kazik by *nim* nie chciał być”. Iz toga on zaključuje da slovenske lične zamenice, za razliku od svih ostalih, mogu biti neodređene ("non-definite descriptions") kad su upotrebljene predikativno i u obliku instrumentala. Ako, međutim, uporedimo poljske rečenice s njihovim prevodom na engleski, gde se javlja *one* (v. 5.5. primer [32]) i na srpskohrvatski („Ja hoću da budem arhitekta, ali Kazik *to* ne želi da bude”: pokazna zamenica, kao i lična, inače uvek ima obeležje određenosti) doći ćemo do drukčijeg zaključka: posredi je konceptualna anafora, a kod nje je (ne)određenost irelevantna. I u mnogim jezicima koji imaju član, u ovakvim rečenicama došla bi imenica bez člana: "Ich will Architekt sein", „Je veux être architecte”. To znači da u primeru (9), mada izostavljanje člana tu nije moguće, zamenica *it* ne zamenjuje ni "a motorcycle" ni "the motorcycle", nego upućuje na sam koncept "motorcycle". Prema distinkciji koju uspostavlja Lyons (1977) sintagme *a motorcycle* i *the motorcycle* bile bi "nominals" i imale bi svoju „referenciju”,

dok bi samo *motorcycle* bilo "noun" i umesto referencije imalo bi „denotaciju”.

6.5. Da bi razumeo poruku, njen primalac mora tačno identifikovati antecedent svake anaforičke zamenice, tj. utvrditi na koju se reč ili grupu reči iz okolnog teksta zamenica odnosi. Ta identifikacija vrši se na osnovu semantičkih kriterijuma: u tome se slažu lingvisti takzvani različiti orijentacija kao što su Tesnière (85—87), Halliday-Hasan (311—312), Vol'f (18, 64, 66), Van Dijk (76), Lockwood (79—80) i Bartsch (24—25); v. i Pinchon (26—30). Svi oni navode i primere kao dokaz te tvrdnje; navešćemo Van Dijkov kao možda najkompletniji. Posle rečenice

(10) The statue in the park of that village has been damaged by a tornado
može doći bilo koja od sledećih rečenica:

- (10a) *It* could however easily be restored to *its* original state
- (10b) The council therefore decided to close *it* to the public
- (10c) It was by great good fortune that *its* houses were saved
- (10d) In other villages *it* caused much more damage than that

Ovde samo kontekst, odnosno značenje druge rečenice određuje da li će lična zamenica *it* odnosno prisvojna *its* da se odnosi na *the statue* (a), *the park* (b), *the village* (c) ili *a tornado* (d).

Bartschova, doduše, kaže da se interpretacija zamenica, pored "semantic information" zasniva još i na "context, knowledge of the world, and surface structure information". Ali svi ti dodaci zapravo su suvišni, jer se potpuna semantička informacija ionako ne može zamisliti bez konteksta i bez znanja o svetu. Što se tiče "surface structure information", tj. slaganja zamenice sa antecedentom po rodu i broju, ona je samo pomoćno sredstvo. Ni u jednom jeziku, ma kako složenu morfologiju imao, ne može se izbeći nizanje antecedentata istog roda i broja; s druge strane, u jezicima bez gramatičkog roda, kao što su engleski ili mađarski, zamenice se upotrebljavaju sa gotovo istom takvom jasnoćom kao i u onima sa dva i tri roda. Ako bismo Van Dijkove rečenice preveli na srpskohrvatski, na primer, dobili bismo antecedente muškog roda (*park, tornado*), ženskog (*statua*) i srednjeg (*selo*), pa ipak bi samo antecedent rečenice (10a) (*statua...ona*) bio nedvosmisleno određen kongruencijom³. U (10d) postojala bi, teorijski, dva mogućna antecedenta muškog roda za zamenicu, a u (10b) i (10c) čak i po tri (budući da oblici *ga* i *njegov* važe i za muški i za srednji rod). Referencija bi uprkos tome bila jasna, iz istih semantičkih razloga kao i u engleskom — jer se zna da tornado može izazvati štetu a park ne može, da se za publiku zatvara park a ne selo ili tornado, itd.

Primeri dvosmislenosti zbog podudaranja u rodu i broju mogu nastati otuda što se preklapaju dva "concord domains", i tada predstavljaju neku vrstu stilske greške, koju su pojedini normativisti oštro kritikovali (v. primere za francuski kod Pinchonove, str. 27—30). Inače su takvi primeri gotovo uvek manje ili više humoristični⁴, što potvrđuje da se u praksi refe-

rencia najčešće može odrediti na osnovu konteksta. Ponekad nije ni bitno koji od dva ili više susedna segmenta predstavlja antecedent, jer su oni ionako među sobom tesno vezani po smislu. Takav je Palekov primer (str. 81):

(11) Karel se mušer stále divat na tanec Vitka s Marjánkou. Nelíbilo se mu to

gde je za ukupni smisao teksta svejedno da li *to* znači „igra Vitka s Marjankom” ili „to što mora stalno da gleda igru Vitka s Marjankom”.

6.5.1. Odnos između semantičkih i gramatičkih kriterijuma posebno se dobro vidi kod prisvojnih zamenica. Pogledajmo primere

(12) Mladić je molio Petra da mu da svoju adresu

(13) ? Mladić je molio Petra da mu da njegovu adresu

(14) Mladić je molio Petra da mu vrati njegovu svesku

(15) Ostajalo je samo jedno: razgovarati s vlasnikom fabrike. Mladić je molio Petra da mu da njegovu adresu.

(16) Devojka je bila neobično lepa. Mladić je molio Petra da mu da njenu adresu.

Ovde bi se (13) — pod uslovom da nema drugih mogućnih antecedenata u prethodnom tekstu — sigurno shvatilo kao kršenje gramatičke norme („njegovu” = „svoju”, a ne „njegovu” = „mladićevu”), s obzirom na nelogičnost pretpostavke da neko od drugoga traži sopstvenu adresu. Naprotiv, u (14), iako je gramatička struktura potpuno ista kao u (13), „njegovu” bi se interpretiralo kao „mladićevu”. U (15) referencija na „vlasnik fabrike” isto je tako jasna kao i u (16) na „devojka”, iako je samo u ovom drugom slučaju kongruencija u rodu nedvosmislena.

U zapadnoevropskim jezicima nema povratno-prisvojne zamenice, a u romanskim nema ni opozicije u rodu vlasnika (*njegov* — *njen*). Otuda bi se u prevodu, recimo, na italijanski, u svih pet navedenih rečenica javio isti oblik, *suo*. Još manja je diferencijacija u španskom i portugalskom (delimično i u katalonskom), gde nema ni razlike između 3. lica jednine i množine: jedna ista zamenica znači „njegov”, „njen”, „njihov”, „svoj”, a pri učitvornom obraćanju trećim licem čak i „vaš”. Uprkos tome, dvosmislenosti su retke. Voljfova, koja navodi dva takva primera (65—66), ipak naglašava da je referencija posesiva inače uvek jasna zahvaljujući širem kontekstu, a ponekad i vanjezičkim podacima; ona dodaje da je „при современном уровне семантического анализа” nemoguće utvrditi formalna pravila za određivanje antecedenta.

Tamo gde je dvosmislenost izrazita, romanski jezici mogu je izbeći upotrebljavajući namesto prisvojne spoj lične zamenice s predlogom: ital. *la casa di lui / di lei*, fr. *sa maison à lui / à elle*, itd. Retkost takvih oblika pokazuje da su semantički pokazatelji obično sasvim dovoljni za identifikaciju antecedenta. Alarcos (147) primećuje da u španskom postoji *de él*, *de ella*,

de ellos, de ellas umesto *tuyo*, ali ne **de mí* umesto *mío* ni **de ti* umesto *tuyo*, pošto prvo i drugo lice jednine imaju uvek nedvosmisleni referenciju.

6.5.2. U izvesnim slučajevima na identifikaciju antecedenta može uticati i jedno fonološko obeležje: rečenični naglasak. Još je Jespersen (1924, 221) zabeležio primere u kojima rečenica gubi smisao ako zamenica nije posebno naglašena ("Children love to listen to stories about their elders, when THEY were children"), dok su mnogobrojni transformacionalisti ukazali na mogućnost da taj naglasak dobije kontrastivnu vrednost: "Popeye hit Brutus and then he/HE drew a knife" (bez naglasaka *he = Popeye*, s naglaskom *HE = Brutus*). U jezicima (slovenskim i romanskim) gde subjektska lična zamenica nije obavezna, umesto opozicije po naglasku javiće se opozicija između „nulte” i prisutne zamenice:

(17) Popaj je udario Badžu, a onda je izvukao nož

(18) Popaj je udario Badžu, a onda je *on* izvukao nož

Umesto lične, u ovom poslednjem primeru još pre bi se mogla javiti pokazna zamenica *ovaj*. Ma o kojoj opoziciji da se radi — naglašeno: nenaglašeno, \emptyset : lična zamenica ili \emptyset : pokazna zamenica — prvi član opozicije je neobebežen, jer upućuje na najuobičajeniji antecedent — subjekat (odnosno logički subjekat, temu, "topic" prethodne proste rečenice); drugi, obebežen, svojom naglašenošću (a i obeležjem „bliskosti” koje ima zamenica *ovaj*: v. 9.3.1) pokazuje da treba tražiti neki manje uobičajen antecedent.

U romanskim jezicima (v. Vol'f 137, Brunot 190), u latinskom, nemačkom, turskom (v. Lyons 1977, 669—670) može se upotrebiti i par demonstrativa, sa oznakom „bliže” odnosno „dalje”, da bi se uputilo na dva antecedenta, npr.:

(19) *Cantò amori e amicizie, ma più queste che quelli*

Ovde zamenica sa značenjem „ovaj” (ital. *questo*) upućuje na drugi po redu antecedent, jer joj je on u tekstu bliži, a zamenica „onaj” (*quello*) na raniji i otuda dalji antecedent. Ovakvo podudaranje prostornih odnosa u tekstu sa prostornim značenjem zamenica još jedan je dokaz za nastanak endofore iz egzofore (unutrašnje deikse iz spoljne). Teško je, međutim, objasniti zašto u nekim drugim jezicima takva upotreba pokaznih zamenica nije mogućna. U srpskohrvatskom se one uglavnom javljaju samo u pratnji rednih brojeva:

(20) *Opevao je ljubavi i prijateljstva, ali više ova druga nego one prve*

dok bi se u engleskom upotrebili poimeničeni pridevi *the former* („raniji”) i *the latter* („kasniji”).

6.6. Od dvosmislenosti anafore, o kojoj je do sada bila reč, treba razlikovati neodređenost samog antecedenta: tu više nije pitanje da li anaforičku „strelicu” usmeriti u jednom ili drugom pravcu, nego u tome što u prethodnom tekstu i nema nikakve jasno razgraničene sintagme koja bi mogla poslužiti

kao antecedent. Transformacionalisti su tu često upotrebljavali izraz „vague antecedent”, kod Voljfove „‘неясные’ или ‘призрачные’ antecedенты”. Fernández (250) naziva difuznom anaforom (*anáfora difusa*) upotrebu privedske pokazne zamenice ispred imenice koja opisuje ili interpretira segment prethodnog teksta na koji zamenica upućuje. To je česta i rasprostranjena upotreba u svim jezicima, npr.

(21) U poslednjem minutu *promašio je gol iz penala i tu mu grešku nikada nisu oprostili*

Umesto pokazne zamenice može doći određeni član, a umesto „opisne” imenice nominalizacija glagola iz antecedenta, kao u primeru Lybberta (str. 9):

(22) The President *decided to withdraw* some troops; *the decision* was welcome

6.6.1. Anafora se u ovakvim slučajevima često graniči sa deiksom ”am Phantasma” ili, kako ćemo je odsad zvati, mentalnom deiksom: zamenica upućuje na pojam ili ideju koja nije iskazana u prethodnom tekstu, ali je njime evocirana. Primeri su

(23) Están construyendo mucho por la Explanada. Si vas por allí, *no lo reconocerás* (Vcl’f, 48)

(doslovno: Mnogo grade na Esplanadi. Ako ideš onuda, nećeš *ga* prepoznati)

gde zamenica muškog roda *lo*, nekongruentna sa jedinom imenicom iz prethodnog teksta (*Explanada*, ž. roda), znači nešto kao „taj kraj” ili „to što se tamo radi”;

(24) Il *communiqua son dessein* à Dataphernès et à Catanès qui ne *s’en firent pas prier* (Pinchon, 26)

gde relativna rečenica sa zameničkom partikulom *en* znači otprilike „...koje nije trebalo dvaput moliti *da taj plan i ostvare*”;

(25) Mary got married last year but after two months *he* ran away (Bilý 1981, 82)

gde je *he* = njen muž, mada nepomenut u prethodnom tekstu;

(26) I was terribly upset to hear the news: I only saw *her* last week (Lyons 1977, 672)

— izjava saučešća čoveku čija je žena (= *her*) poginula nesrećnim slučajem: i ovde se podrazumeva da u ranijem govoru žena nije pomenuta.

Interpretirajući primere iz španske književnosti, kao što je (23), Voljfova negde govori o „ситуации” a negde o „подразумеваемому контексту”. Ono prvo bi značilo da se anafora graniči ne samo s mentalnom deiksom („am Phantasma”) nego i sa pravom egzoforom ”ad oculos” (nazovimo je odsada *ostenzivnom* egzoforom, uz upotrebu termina o kome će pobliže biti reči u 8.3). Zaista, jedan primer kao „Adiós, Paula. *Lo siento*” (Vol’f, 48) mogao bi značiti „Zbogom, Paula. Žao mi je zbog *toga*” (s anaforičnim upućivanjem na raniji tekst, ukoliko takvoga ima), ali i „. . . Žao mi je zbog *ovoga*” (što se desilo). Bílý je svakako u pravu kad kaže: ”Perhaps an acceptable deixis is just an extreme case of ‚missing antecedent’ . . . There is hardly any sharp boundary between anaphora and deixis” (nav. mesto). S druge strane, maločas citiranom primeru o odbeglom mužu (25) Bílý suprotstavlja negramatične rečenice kao ”*Max is an orphan, and mine are dead, too” — gde *mine* ne može značiti „moji roditelji”, iako definicija siročeta (*orphan*) obuhvata i pojam roditelja; ”*Jane is a beautiful *brunette*, but *it* is falling out” (*it* bi trebalo da znači ”her hair”). Slične primere navodi i Postal 1969: ”My mother’s sister wanted *her* to live there” ali ne ”*My (maternal) *aunt* wanted *her* to live there”, ”*Joan is a *widow* because I shot *him*” itd. Zašto je u jednom slučaju (25) mogućna referencija na ovakav ”latentni antecedent”, a u drugima nije? Broj primera zasada je suviše mali da bi se mogao očekivati pouzdan odgovor. Treba ipak primetiti da se kod glagola kao što je *marry* ”latentni antecedent” često realizuje u tekstu, kao pravi ili nepravi objekat glagola (udala se *za nekoga*), dok kod reči kao *siroče* (*crnka, tetka, udovica* itd.) pojmovi *roditelji* (*kosa, majka, muž*. . .) čine samo deo definicije, ali se gotovo nikad ne javljaju naporedo s njima, u sintagmatskom odnosu.

Manji problem predstavljaju primeri kakve su naveli Carden i Miller (*Linguistic Inquiry* I, 555—556): ”We’re experts at enlarging. Let us make *some* for you” i ”Don’t litter. Throw *it* in the barrel”. Ovdje je ”latentni antecedent” imenica od istog korena kao i glagol prisutan u tekstu (*some* znači ”enlargements”, *it* — ”the litter”). U pitanju je, zapravo, samo stilska nepreciznost. U jezicima gde su vrste reči oštrije razgraničene nego u engleskom ovakve rečenice ne bi bile moguće, a ni u engleskom sigurno nisu naročito česte.

6.7. U literaturi je više puta raspravljano pitanje da li anaforičke zamenice upućuju na pojedinačnu imenicu ili na imeničku sintagmu u celini. Većina autora opredeljuje se za ovu drugu mogućnost: već je Brunot (str. 173) tvrdio da lična zamenica „zastupa” imenicu zajedno s njenim determinantima, dajući primer

(27) *Une femme honnête s’habille de façon à ne pas être remarquée, elle se garde à la fois de la négligence et d’un luxe tapageur*

Sličnog mišljenja drže se i Crymes (1968, 18), Dik (1968) i Postal (1969, 201), dok ga Bach (1970) proširuje čak i na relativnu rečenicu koja zavisi od imenice, što dokazuje koreferencijom u primeru

(28) *My neighbor who is pregnant said that she was very happy*

gde bi koreferencija bila nemoguća ako se namesto *she* upotrebi zamenica *he*. Treba reći da ovaj primer zapravo ništa ne dokazuje, jer relativna rečenica deluje na izbor antecedenta semantički, informacijom koju pruža, a ne sintaktički. Ako te rečenice ne bi bilo, a mi iz situacije ili iz ranijeg teksta znali da se "neighbor" odnosi na ženu, koreferencija sa *she* bila bi isto tako mogućna i verovatna kao i u (28). Uz to, ako bismo Brunotovu rečenicu podelili na dve i umesto „elle” ponovo upotrebili imenicu, morali bismo reći *Une femme honnête se garde. . .* a ne samo *Une femme se garde. . .*; u Bachovom primeru, naprotiv, ponavljanje relativne rečenice bilo bi sasvim suvišno (mogli bismo imati npr.: "My neighbor who is pregnant spoke to me this morning. My neighbor is very happy.")

Nasuprot njima, Dougherty (1969, 490—491) daje jedan primer gde relativna rečenica ne može biti deo antecedenta:

(29) *Lips that touch liquor shall never touch mine*

(*mine* = "my lips" a ne "my lips that touch liquor"). Isto bi bilo da je na mestu prisvojne zamenice pokazna (*these*). Lična zamenica, međutim, obuhvatala bi i relativnu rečenicu, npr.:

(30) *Lips that touch liquor are unclean; do not kiss them*

Stockwell, Schachter i Partee (str. 188) smatraju da je moguće upućivanje bilo na samu upravnu imenicu bilo na imenicu s dodacima, što ilustruju primerom

(31) *When a tall, thin, ugly man wearing a brown suit [. . .] walked into the restaurant, we all looked at him*

gde bi, kako oni ističu, umesto "him" moglo da stoji i "the man". Ali u ovom drugom slučaju određeni član deluje kao anaforički element (v. gore, 6.4.2), pa je antecedent u svakom slučaju imenica sa svim dodacima. Stoga je ovaj primer irelevantan.

Izuzetak još jednom predstavlja englesko *one*, koje se odnosi na imenicu bez ičega drugog ("I want the red scarf, not the blue one"). Po terminologiji Lyonsa (1977, 658), ono je "noun-substitute", dok su ostale zamenice "nominal-substitutes"; ili, kako možda tačnije kažu Halliday i Hasan (1976), *one* je supstituentno dok su ostale zamenice referentne. Ipak i *one* može u određenim slučajevima da obuhvati dodatke: u primerima kakve daju Stockwell-Schachter-Partee (str. 85 i dalje)

(32) *I saw a little FAT man and you saw a THIN one*

(verzalom je označen emfatični izgovor), *fat* je isključeno iz antecedenta antonimom *thin*, ali bi pridev *little* mogao da pripada antecedentu, pa reče-

nica ima dva mogućna tumačenja: „... a ti si video mršavog čoveka” ili „... mršavog malog čoveka”.

Jedan od glavnih argumenata u korist pune sintagme jeste što zamenice, za razliku od imenica, ne mogu dobiti članove, prideve i druge determinante (što bi značilo da ih, u konkretnoj anaforskoj upotrebi, već sadrže u sebi). Na žalost, i tu ima izuzetaka. Ne moramo računati poimeničenja kao što su nem. „das Ich”, engl. „a nobody” i slično, ali u svim jezicima postoje spojevi kao „svi mi”, „ja sâm”, „onaj isti” i sl., a ponegde (kao u italijanskom, portugalskom i katalonskom) uz prisvojne zamenice se upotrebljava član.

S obzirom na sve ovo, na pitanje o obimu antecedenta ne može se dati siguran i uopšten odgovor. Možemo samo zaključiti da je upućivanje na celu sintagmu norma, pogotovu za lične zamenice, ali da ima i drukčijih mogućnosti, što zavisi od semantike teksta i od vrste upotrebene zamenice. Stanje je još složenije kod rečeničnih antecedentata, o čemu vidi dole, 6.10.5 i dalje.

6.8. Antecedent, razume se, može biti višestruk, sastavljen od nekoliko imenica ili sintagmi:

(33) *Nacisti, ultralevičari i drugi ekstremisti misle da je došlo njihovo vreme*

Pri tom, budući da je anaforička veza semantička a ne formalna, sintagme ne moraju biti koordinirane kao u prethodnom primeru, nego ih zamenica jednu po jednu „bira” i „povezuje”:

(34) *Popaj uverava Olivu da će njihov brak biti srećan*

(njihov = *Popaja i Olive*). Ova poslednja mogućnost, doduše, ne važi za relativne zamenice, koje moraju imati ili pojedinačni ili koordinirani antecedent: *Nacisti, koji...*; *Nacisti, ultralevičari i drugi ekstremisti, koji...*; *Popaj i Oliva, čiji brak...* ali ne **Popaj uverava Olivu, koji se lepo slažu, da...*

Još neke specifičnosti relativnih zamenica jesu da mogu biti i bez antecedenta (v. 7.4), da, za razliku od ličnih, ne mogu uvek imati antecedent u obliku prisvojnog prideva (v. 6.9), kao i da im antecedent gotovo uvek neposredno prethodi:

(35) *Popaj uverava Olivu, koja ga voli...*

(36) *Popaj, koji voli Olivu, uverava je...*

(37) **Popaj uverava Olivu, koji je voli...*

uz izvesne ne mnogo česte izuzetke u jezicima s krutim redom reči, kao što su nemački i engleski:

(38) *Wir sollen nur solche Beispiele in Betracht ziehen, die...* [itd.]

(39) *A new law was quickly passed, which enabled the King...* [itd.]

6.8.1. Bio antecedent višestruk ili jedinačan, anaforska veza između zamenice i njega ipak je samo jedna. Nema osnova za pretpostavku da jedna zamenica može imati više „strelica”, usmerenih u raznim pravcima. Kada Tesnière, povodom primera „Alfred aime son père”, piše da „toute anaphore suppose deux connexions sémantiques, 1° celle qui double la connexion structurale, et 2° la connexion sémantique supplémentaire qui constitue l'anaphore” (str. 85), izraz „suppose” može da izazove zabunu. Kao što se vidi i iz njegovog teksta pre i posle citirane rečenice, anaforička je samo veza između „son” i „Alfred” (nejasno je zbog čega je Tesnière naziva „supplémentaire”); odnos između „son” i „père” je strukturni (slaganje po rodu i broju, obavezan položaj zamenice ispred imenice) a takođe i semantički (kao i kod prideva i svakog drugog modifikatora, čije se značenje pridaje imenici), ali taj odnos nipošto ne predstavlja endoforu.

Fernández (330—331), opet, nasuprot referenciji zamenica („indicación o referencia”) uvodi i pojam *referencije* („deducción o referencia”), s dugačkom i prilično neodređenom definicijom, u kojoj centralno mesto zauzimaju „prethodno imeničko pominjanje” i „upućivanje na nešto što je prisutno u svesti u situaciji”. Tako, po njemu, u p.imeru

(40) Si Paulina les oyese, no acabarían sus lágrimas y sus gritos de desesperación. ¡ Este era su miedo!

(Ako bi ih Paulina čula, ne bi bilo kraja njenim suzama i očajnim kricima. Toga se on plašio (to je bio njegov strah)! zamenica *éste* ima anaforičku referenciju (odnosi se na prethodnu rečenicu), ali kataforičku eferenciju (upućuje na sintagmu *su miedo*). Međutim, u ovoj drugoj rečenici, kao i u svakoj rečenici tipa „zamenica + *biti* + imenička sintagma” odnos između prvog i trećeg člana naprosto je odnos predikacije, i ne može se smatrati nikakvom specifičnom osobinom zamenica. Stoga pojam „referencije” nije našao nikakvog odraza u kasnijoj literaturi.

6.9. Mada smo do sada, govoreći o anafori (odnosno upućivanju, referenciji itd.), upotrebljavali model „strelice” kao najjasniji i naj slikovitiji, vreme je da ukážemo na njegova ograničenja. Naime, samo „ukazivanje” na antecedent ne bi ničemu služilo ako antecedent ne bi istovremeno, kao „puna” reč ili skup „punih” reči, preneo svoj leksički sadržaj na „praznu” zamenicu. To znači da bi trebalo zamisliti dvosmernu strelicu, ne simetričnu (prema onom što smo rekli u 6.3.1) nego takvu da se u jednom smeru odvija ukazivanje na antecedent, a u drugom prenošenje sadržaja na zamenicu. Pošto prenošenje ne spada u normalne funkcije „strelice”, možda bi prikladrij u sliku predstavljao orijentisani provodnik ili kanal, i to kanal s filtrima — budući da se sadržaj antecedenta ne prenosi uvek u celosti i neizmenjen.

Pre svega, sintaktičke funkcije antecedenta i zamenice ne moraju biti iste. To je očigledna činjenica, ali ona obično ne dolazi do izražaja u školskim primerima tipa „Učenik je dobio *zadatak* i *on* će *ga* uraditi”. Gramatičari kao da zaboravljaju da nema nikakvog razloga zašto bi i „učenik” i „on” morali da budu subjekti, a i „zadatak” i „ga” objekti u rečenici. Sasvim je moguće da se funkcije razlikuju, kao u

- (41) *Učenik gleda u nastavnicu i pita se šta će mu ona reći* (up. i Lo Cascio, 33). Postoje i složeniji slučajevi kao što je
 (42) *John's house is beautiful. He had it built last year*

(Halliday-Hasan, 90). Tu, mada je genitivno — 's vezani morfem, zamenica ne može da uputi na determinant *John's*, nego samo na njegov imenički deo. Isto bi bilo i sa srpskohrvatskim prisvojnim pridevom (*Jovanova* kuća je divna. *On. . .*). Pri tom je zanimljivo zapaziti da relativna zamenica, bar po mišljenju normativnih gramatičara, ne može imati prisvojni pridev za antecedent, mada se takvi primeri sreću u praksi:

- (43) ? Jedna od najzrelijih šansi bila je *Šestićeva*, za koga trener kaže. . . [itd.]

Kada je antecedent duža sintagma ili rečenica, gramatičkim razlikama po pravilu se pridružuju i semantičke. Voljfova (str 183) navodi primere sa antecedentom koji „ни по синтаксической структуре, ни по смыслу (чаще всего по времени, модальности, а также имеющимся пресуппозициям)” ne bi mogao stajati na mestu zamenice; tako, na portugalskom:

- (44) *Guilhotinar adversários. . . Agora Alfredo e Tónico. . . falavam sobre isso tranquilamente*

(Giljotinirati protivnike. . . Sada su A. i T. mirno govorili o tome) ili na španskom:

- (45) *El marido de Ellen descorchó dos botellas de champán. Parecía haber venido al mundo con la exclusiva finalidad de hacer esto.*

(Elenin muž otvorio je dve boce šampanjca. Činilo se da je došao na svet sa isključivim ciljem da to radi.)

U prvom primeru, infinitivna sintagma „giljotinirati protivnike” ne bi mogla da dođe na mestu zamenice, posle predloga *sobre* (= o). U drugom, kako ističe autorka, antecedent označava konkretnu radnju konkretne ličnosti u određenom vremenu (Elenin muž je otvorio dve boce šampanjca), dok zamenica *esto* (s glagolom *hacer*) ima uopšteno značenje „otvarati boce šampanjca”, pri čemu iščezava i kvantifikator „dve”. U pitanju je, dakle (mada Voljfova ne upotrebljava taj termin) konceptualna anfora.

Još ovakvih primera videćemo kad bude reči o rečenicama-antecedentima (6.10.5—6.10.10).

6.9.1. Govoreći o zamenjivanju, Lybbert (str. 7) ističe da ono po pravilu podrazumeva kombinaciju sličnosti i razlika između zamene i zamenjenog, „something crucially like but incidentally unlike whatever one starts with”. Iz vanjezičkog sveta on daje primer zamene olovke perom ili pisačom mašinom, gde su razlike u obliku, materijalu itd., a bitno zajedničko obeležje je upotrebljivost za pisanje. Halliday i Hasan (93) govore o odbacivanju (*repudiation*) u primerima kao

(46) We have no coal fires; only wood ones
 gde reč *ones* preuzima značenje „fires” ali odbacuje „coal”. Oni tvrde (str. 95) da se takvo „odbacivanje” javlja samo prilikom supstitucije (podsećamo da su u engleskom, po njihovom shvatanju, supstituenti samo *one(s)*, *so*, *same*, *not* i glagol *do*), ne i kod ličnih i pokaznih zamenica, kod kojih, navodno, postoji „total referential identity” sa antecedentom. Ovo poslednje ograničenje svakako je prestrogo. Njemu se protive razni slučajevi konceptualne anafore (5.4), primeri navedeni u 6.7 i u prethodnom odeljku, i drugi kao što je kod Lakoffa (1970)

(47) *Goldwater won in the West, but it didn't happen in the East*

gde se *it* odnosi na subjekat i predikat prve proste rečenice, „Goldwater won”, ali „odbacuje” prilošku odredbu „in the West”. Pod drugim semantičkim uslovima takvog odbacivanja ne bi bilo, npr.

(47a) *Goldwater won in the West, but it only happened once*

6.10. Lične i pokazne zamenice srednjeg roda jednine (u slovenskim jezicima samo pokazne; u romanskim, osim iberskih, zamenice muškog roda jednine u funkciji neutruma) imaju daleko šire mogućnosti izbora antecedenta nego ostale zamenice. Nazovimo ih kratko *N-zamenice*, gde N znači „neutrum” a ujedno i „nepredmetne”, o čemu v. niže, 6.10.2.

Ova pojava posebno je proučavana u španskom jeziku, zahvaljujući jednoj osobenosti koju on deli s portugalskim: neutrum, izgubljen kod imenica i prideva, dosledno se zadržao kod nekih zamenica i kod određenog člana. (To su sledeći oblici: šp. lična zamenica *ello* „to”, različita od m. roda *él* i ž. roda *ella*; nenaglašena akuzativna zamenica šp. *lo*, port. *o*, po obliku jednaka m. rodu, ali sa značenjem „to” u funkciji objekta; pokazne zamenice šp. *esto*, port. *isto*, „ovo”, šp. *eso*, port. *isso*, „to”, šp. *oquello*, port. *aquilo*, „ono”; šp. određeni član *lo*, različit od m. roda *el* i ž. roda *la*; port. *tudo* „sve”, različito od m. roda *todo* „sav” i ž. roda *toda* „sva”). U sledećem odeljku, da bismo ilustrovali vrste antecedenta i sintaktičke uslove za upotrebu N-zamenica, koristili smo pretežno primere iz gramatike Andrésa Bella (str. 95—97 i 371—372) i članka Henríqueza Ureñe o zamenici *ello* (Henríquez 1939). Tamo gde je to bilo moguće bez većih izmena primere smo preveli, da bi bilo jasnije da je posredi opštecvropska pojava. I kod prevedenih i kod originalnih oznaka B. znači „Bello” a H. „Henríquez”. Primeri bez oznake su naši, dakle u originalu na crpskohrvatskom.

6.10.1. (a) Antecedent N-zamenice može biti imenička sintagma, pri čemu zamenica mora biti deo imenskog predikata, uz glagol „biti” ili uz neki od kopalativnih glagola kao što su „izgledati”, „postati”, „zvati se” itd. Zamenica se ne slaže u rodu i broju s antecedentom:

(48) Todos se precian de *patriotas*; y sin embargo de que muchos *lo* parecen, ¡cuán pocos *lo* son! (B.)⁵

(49) Ova „*pohvala*“, koja *to* nije, razalostila je poštovaoce velikog pisca

(50) Jedni su *iskusni umetnici*, drugi će *to* postati
U vezi s ovim zanimljivo je primetiti da druge lične zamenice pokazuju neku vrstu odbojnosti prema predikatu. Ne samo što ne mogu biti imenski deo predikata⁶, nego i njihov antecedent teško može biti u predikatu: Stenning (170) pokazuje to primerom „*Tigers are cats and they comprise the largest single group of carnivores*“, gde bi se *they* moglo odnositi na *cats* (umesto na *tigers*) samo ako je posebno naglašeno.

(b) Antecedent može biti pridev, sa istim sintaktičkim ograničenjima za zamenicu i sa istim nedostatkom kongruencije kao i u prethodnom slučaju:

(51) *Hermoso* fue aquel día, y no *lo* fue menos la noche (B.)

(52) U ovom poslu mora se biti *precizan*, a ti *to* nisi

(c) Antecedent je zamenica srednjeg roda, ili kvantifikator sa značenjem neutruma (bilo da ga svrstavamo u prideve, priloge ili zamenice):

(53) Ja ipak verujem da je kod vas *nešto* ostalo, i dolazim da *to* uzmem (H.)

(54) *Eso* me desagrada; es preciso no pensar más en *ello* (B.)

(55) *Malo* je rekao, a i *to* nejasno

(d) Antecedent je niz imeničkih sintagmi:

(56) *Oni bunari, ona plodnost, oni rudnici, ona divna priroda*. . . Ništa se od *tega* ne može naći u naše vreme (B.)

(e) Antecedent je imenica ili zamenica sa zavisnom rečenicom:

(57) *El poco acatamiento que se tenía a las imágenes*. . . no quiero negar que *ello* no fue una grandísima maldad (H.)

(58) Davali su mu *sve što je tražio*, da bi s *time* pošao u kraljevski dvorac (H.)

(f) Antecedent je predikat prethodne rečenice, eventualno sa objektom i drugim dopunama:

(59) *Estábamos determinados a partir*, pero hubo dificultades en *ello* (B.)

(60) — Može li don Manolito *da skine zabranu*? — Ne, don Manolito nema ovlašćenja za *to* (H.)

U ovakvoj upotrebi zamenica može biti i kataforična:

(61) Sin afligirse mucho por *elle*, el pensamiento de Kant *se mueve de continuo en una serie de dualismos* (H.)

(g) Antecedent je cela rečenica, prosta ili složena:

(62) — *Do kraja godine neće biti velikih poskupljenja, kažu.* — I ti u to veruješ?

(63) *Životinje su uznemirene zato što osećaju vibracije koje se javljaju još pre glavnog udara.* Nauka je to dokazala.

I ovde je mogućna katafora:

(64) Reci mi samo *ovo*: da li se zaista plašiš crne mačke?

(h) Antecedent može biti duži iskaz, kao kad neko završi pričanje sa „Etc, to sam imao da vam kažem”, ili (kataforično) kada ga počne sa „Čujte sad *ovo* . . .”

6.10.2. U slučajevima (a) i (b) imamo konceptualnu anaforu (s pridevima je jedino takva i moguća, budući da pridev sam za sebe nikada nije „aktualizovan”), i to je verovatno uzrok neslaganja u rodu i broju između antecedenta i zamenice. Kad je Madame de Sévigné predlagala da se na pitanje „Etes-vous heureuse?” odgovara ne „Je *le* suis” nego „Je *la* suis” (v. Bello, str. 374), pokazala je da ne shvata ni suštinu neutruma ni konceptualne anafore. U konstrukcijama s relativnom rečenicom, tipa „sportisti koji to nisu”, obe zamenice imaju isti antecedent (*sportisti*), samo je kod relativne anafora puna, a kod zamenice *to* konceptualna.

Voljfova (9—13, 168, 179—180, 186—191, 201) deli zamenice na „предметные” i „непредметные”. U prevodu jednog dela njene knjige na italijanski (u časopisu *Lingua e Stile*) ovi termini prevedeni su sa „concreto” i „astratto”, ali će svakako bolje biti prevesti ih doslovnije, „predmetni” i „nepredmetni”. Razlika, naime, nije u stepenu apstraktnosti, nego u tome što oni prvi upućuju na „наименования лиц или предметов” a drugi (naše N-zamenice) na „наименования событий” i „целье ситуации”. Ova semantička definicija u skladu je s gramatičkom definicijom koju daje ista autorka: nepredmetne zamenice služe „для указания на предикаты, точнее — на предикатные структуры” (str. 10), odnosno „замещают неполные номинализации, т. е. глагольные структуры — обозначения событий, помещенные в именную синтаксическую позицию” (str. 201).

Podela je vrlo jasna i simetrična — predmetne zamenice su zamena za imeničke sintagme, a nepredmetne za nominalizovane glagolske — ali na žalost ne odgovara stvarnosti. (Za čuđenje je što Voljfova, mada hispanista po struci, nije uzela u obzir obilje primera koje su dali Bello i Henríquez Ureña.) U slučajevima koje smo gore naveli pod (a) i (b) zamenice ne ukazuju na predikatne strukture, nego su same u takvoj strukturi; u ostalim slučajevima i zamenica i antecedent mogu zauzimati razna druga mesta u rečenici osim predikata.

6.10.3. Pored mogućnosti navedenih gore od (a) do (h), N-zamenice imaju još jednu, anomalnu upotrebu: da upućuju samo na jednu imeničku sintagmu, dakle da obavljaju funkciju koja inače pripada „običnoj” zamenici, koja bi se sa antecedentom slagala u rodu i broju. Voljfova (190—191)

opisuje to kao „указание на предмет, представленное как указание на факт”; među njenim primerima je i ovaj portugalski:

(65) Fabiano condenara os sapatos de verniz que ela usava nas festas, caros e inúteis. Calçada naquilo. . . era ridícula.

(doslovno: Fabijano je kudio lakovane cipele koje je ona nosila praznikom, skupe i nekorisne. Obuvena u to, bila je smešna.) Već je i Brunot primetio da mada francuske neutralne zamenice *ceci* i *cela* upućuju na ideju sadržanu u većoj grupi reči, pa „théoriquement” ne bi mogle zastupati pojedinačno biće ili predmet, budući da u francuskom ne postoje imenice srednjeg roda — ipak u primerima kao

(66) Buvez cette tisane, ça vous réchauffera

zamenica *ça* zastupa „l'idée de tisane” pre nego celu rečenicu *buvez cette tisane* (str. 190). U engleskom, iako pokazne zamenice nemaju gramatičkog roda, oblici *this* i *that* u supstantivnoj službi imaju vrednost neutruma, „ovo”, „to”, u opoziciji prema spojevima *this one* („ovaj/ova”) i *that one* („taj/ta”) i ličnim zamenicama. Otuda Halliday i Hasan (64—65) opravdano primećuju da u primerima

(67) His hand groped for *the knife*. If he could only reach *that* he would be safe

(68) There's been *another big industrial merger*. It seems that nothing can be done about *this*

(69) How did you like *the recitations*? I find *those* boring

that ne znači „that particular knife” nego „that particular object, namely the knife”; *this* se ne odnosi na „that particular merger” nego na „mergers in general”; *those* ima smisao „recitacije uopšte”.

Posredi je, dakle, neka vrsta mešavine između pune i konceptualne anafore. Za razliku od primera navedenih u 5.4, ovde nemamo dva objekta iste vrste, dve realizacije istog pojma, nego *jedan* par cipela (u primeru 65), *jedan* čaj (66), *jedan* nož (67) i tako dalje, ali se podrazumeva da ista tvrdnja važi i za druge predstavnike iste kategorije: Fabijanova žena bila bi smešna u ovim i u svakim drugim lakovanim cipelama, ovaj i svaki drugi čaj zagreva bolesnika, čovek iz primera (67) spašće se ako dohvati ovaj ili ma koji drugi nož.

Gotovo je sigurno da je ovakva anaforična upotreba N-zamenica proistekla iz njihove egzoforične upotrebe, kao u:

(70) Šta je *ovo*?

(71) Uzmi *to*

(72) *Ono* mi se najviše sviđa

gde je neutrum upotrebljen zato da bi se izbegao umni napor oko imenovanja predmeta (dakle i određivanja roda odgovarajuće imenice), ili zato što ime predmeta nije ni poznato, kao u (70). Pokazna zamenica ovde još uvek zadr-

žava funkciju Bühlerove praiskonske „deiktičke partikule”, namenjene čistom pokazivanju. Štaviše, najčešća od tih partikula je, prema Brugmannovoj rekonstrukciji, u indoevropskom imala oblik **to*, tačno kao što i danas glasi u slovenskim jezicima.

Može se pretpostaviti da je izvesnu ulogu odigrala i tendencija izbegavanja ličnih zamenica s neživom referencijom (v. 9.2.1). U neslovenskim jezicima, koji imaju i pokazne i lične N-zamenice, ove druge (npr. nemačko *es*, engl. *it*, fr. *le*, šp. i ital. *lo*) ne bi se mogle sa istim značenjem upotrebiti u primerima kao što su (66)—(69). Jezici se inače međusobno dosta razlikuju po rasprostranjenosti ovakve upotrebe demonstrativa; najdalje je u tome otišao francuski sa svojim idiomatskim *ça*, koje se često upotrebljava čak i za ljudska bića (v. primere kod Spitzera, 173—177, koji citira iz Flauberta „*Ça baille apres l'amour*”, iz Dorgelèsa „*Ça ne veut écouter personne*” i drugo).

6.10.4. Za upotrebe kao što je kod nas 6.10.1.g, dajući primer „*Harry believes that Sally is innocent, although no one else believes it*”, Jackendoff (265) upotrebljava termin *prosententialization* (po ugledu na *pronominalization*, odnosno na *pronoun*, *pro-verb*, *pro-adjective*, *pro-complement*, *pro-phrase* i druge složenice, koje su, počev još od Brunota, kovane da se označe razne vrste supstituentnih zamenica prema onome što zamenjuju). Isti termin (*prosentenzjalizacija*) upotrebilo je zatim nekoliko poljskih autora, zbog čega ih kritikuje B. Nilsson:

„A pronoun, regardless of whether it is substantival, adjectival or adverbial, has the same function in the sentence as the element it pronominalizes: a substantival pronoun serves as a noun phrase, an adjectival [pronoun] as a subordinate element in a noun phrase, etc. *To*, however, cannot function as a sentence — it is a substantival pronoun and is therefore a noun phrase” (str. 69). Ova poslednja primedba odnosi se na poljsko *to* u primerima kao što je

(73) *Spała*. Nie podobało sie *to* ojcowi

gde je, po rečima švedske slavistkinje, pronominalizovan izraz „to že ona spała” (to što je ona spavela), koji predstavlja nominalizaciju rečenice „(Ona) spała”, a sredstvo nominalizacije je gramatički element *to že*. (I Voljfova u ovakvim slučajevima govori o „nepotpunoj nominalizaciji”, dok su pune nominalizacije one sa deverbalnom imenicom namesto glagola.) Gotovo identičnu kritiku nalazimo kod Moigneta (str. 17); povodom primera kao što je

(74) *Il est sincère, je le crois*

on kaže: „... il n'est nul besoin... de parler de ‚prophrase’ au lieu de pronom, comme le voulait F. Brunot. C'est bien un nom qui est suppléé, le nom de discours obtenu par la nominalisation de la phrase *il est sincère*”. S nominalizacijom rečenica će glasiti „Je crois *qu'il est sincère*”, gde ulogu nominalizatora ima veznik *que*.

Primedbe su opravdane, a greška je nastala usled nerazlikovanja sintagmatskih i paradigmatičkih odnosa. N-zamenica ima rečenicu za antecedent (to jest anaforički ukazuje na nju), ali sama ne „zamenjuje” niti „zastupę” tu rečenicu, nego njenu nominalizaciju. S druge strane, pogrešno bi bilo zaključiti da je uvek mogućno, kao u (73) i (74), namesto zamenice staviti delimićno nominalizovanu rečenicu iz antecedenta. Tako npr. u

(75) *Mi smo za TO da svaki penzioner provodi vreme kako njemu najbolje odgovara*

ili

(76) *He will cheat if he gets half a chance, and THAT's why you must be careful*

nikakva nominalizacija rećenice ne bi mogla da stoji posle predloga *za* u prvom primeru, odnosno na mestu subjekta *that* u drugom. (Približno znaćenje mogle bi preneti parafraze kao „Mi smo za mogućnost da svaki penzioner. . .” itd., ali nominalizacija pretpostavlja čisto gramatićku transformaciju bez dodavanja novih leksema.) Ovakvi primeri najbolje pokazuju da je supstitucija samo delimićna i povremena osobina zamenica, a da je stalno samo deiktićko ukazivanje na sadržaj antecedentne rećenice, nezavisno od njene forme, dakle i od mogućnosti njenog uklapanja u kontekst zamenice.

6.10.5. Lićne i pokazne zamenice, mada najćešće, nisu i jedina vrsta zamenica koja se javlja u „N” službi. Francuske partikule *en* i *y*, odnosno it alijske *ne* i *ci/vi* (slični oblici postoje i u katalonskom) takoće mogu imati za antecedent predikat, rećenicu ili duži iskaz. Po postanku prilozi za mesto, sa znaćenjem „odatle” odnosno „tamo”, one se i danas upotrebljavaju kao priloške partikule, ali još ćešće kao zamenićke: *en* (ital. *ne*) zamenjuje sintagmu *de* (*di*) + imenica i time delimićno vrši ulogu genitiva lićnih zamenica; *y* (ital. *ci* ili *vi*) zamenjuje spoj predloga *à* (*a*) sa imenicom i otuda dobija dativno znaćenje, mada i lićne nenaglašene zamenice imaju oblik za dativ. Za razliku od akuzativnih nenaglašanih zamenica muškog roda 3. lica jednine (Fr. *le*, ital. *lo*), koje vrlo ćesto imaju funkciju neutruma, kao gore u (74), ili u

(52a) *Dans ce métier il faut être précis, et tu ne l'es pas*

(52b) *In questo mestiere bisogna essere precisi, e tu non lo sei*

— dativne zamenice se upotrebljavaju samo sa specifićnom referencijom i ćak najćešće samo za živa bića: fr. *lui*, ital. *gli* i *le* znaće „mu” odnosno „joj” a nikada „tome”. Ovu drugu funkciju preuzimaju partikule *y* odnosno *ci/vi*:

(77) *Gli amici a volte lo criticavano, ma egli non vi dava nessuna importanza*

(„... ali on *tome* nije pridavao nikakvu važnost”);

(78) — Peut-être *changerez-vous de religion?* — J’y ai pensé souvent

(„... Često sam *na to* pomišljao”); tako isto i sa *en*, *ne*:

(79) *On propose d’abolir tous les examens, qu’en dites-vous?*

(„... šta vi kažete o *tome?*”);

(80) *Quando arrestarono mio zio, nessuno ne fu sorpreso*

(„... niko se *zbog toga* nije čudio”).

6.10.6. U svim jezicima postoje i relativne N-zamenice, sa gotovo svim vrstama antecedenta nabrojanim u 6.10.1, ali najčešće s upućivanjem na prethodnu rečenicu:

(81) *Preduzeli su oštre mere protiv pijanih vozača, ŠTO je smanjilo broj nesreća*

Uporedi:

(82) *Preduzeli su oštre mere protiv pijanih vozača, KOJI...*

Primetiće se da se za nepredmetnu referenciju ne upotrebljava predmetna relativna zamenica, pa ni njen srednji rod (*koje*), nego poseban oblik. Tako je i u većini drugih jezika: ruski *который* (predmetno) prema *что* (nepredmetno); francuski *qui, que* prema *ce qui, ce que*; italijanski *che* ili *il quale* prema *il che, ciò che* ili *cosa che*; nemački *der* ili *welcher* prema *was*, itd. Jedino u engleskom, gde je upotreba relativnih zamenica prilično složena i idiosinkratična, jedna ista zamenica *which* može poslužiti i za predmetnu (danas samo neživu) referenciju i za nepredmetnu (npr.: ”He tried to strut and shout, *which* only made the audience laugh”). Uz to, upotrebljava se *what* kao relativna N-zamenica bez antecedenta, npr. u ”*What* you don’t know can’t hurt you”.

6.10.7. Tvrd orah za lingvističku analizu predstavlja upotreba N-zamenice u spoju s glagolom „(u)činiti” ili „dogoditi se”. Engleski i ovde odstupa od ostalih jezika, jer njegovo *do* može delovati kao pravi glagolski supstituent, npr.

(83) *We were supposed to check the fuses, but nobody ever did*

(*did = checked the fuses*). Uprkos *tome*, i u engleskom se upotrebljavaju spojevi ”*do it*” i ”*do so*”, a u drugim jezicima upotreba N-zamenice je obavezna:

- (84) Nous aurions dû *contrôler les fusibles*, mais personne ne le *faisait*?
 (85) Trebalo je da *proverimo osigurače*, ali to niko nije *činio*

Umesto pokazne ili lične može doći i relativna N-zamenica:

- (86) Nous aurions dû *contrôler les fusibles*, *ce que* personne ne *faisait*
 (87) Trebalo je da *proverimo osigurače*, *što* niko nije *činio*

Problem je ovde objasniti čemu služi zamenica kad već postoji glagol. U 6.10.1.f videli smo da ona može zastupati glagolsku sintagmu na mestu imeničke sintagme; ali ovde, gde su i antecedent i anafor glagolske sintagme, zašto tu ulogu ne obavlja sam glagol „činiti”? Voljfova (49) kaže da „глагольно-местоименная группа в целом представляет собой субститут глагольной группы” i da ima vrednost neprelaznog glagola, jer je prelazna valencija formalno zauzeta zamenicom. Time bi se zaista moglo objasniti zašto spoj „činiti to” može imati za antecedent bilo neprelazni glagol, kao u primeru Voljfove

- (88) Cuando *habla*, *lo hace* como excusándose

bilo prelazni sa objektom kao u primerima (84) i (85). Objašnjenje ipak ne rešava sve nedoumice. U primeru s neprelaznim glagolom („*Kad govori, čini to* kao da se izvinjava”) nemoguće je naći neki poseban antecedent za *to*: ni u jednom jeziku ne kaže se „činiti govor” umesto „govoriti”. U primerima (84) i (85), opet, ako bismo hteli da zamenimo samo objekt a ne i predikat, umesto nepredmetne zamenice morali bismo upotrebiti predmetnu: „... ali niko *ih* (= osigurače) nije proveravao”. Stoga i Voljfova ističe (str. 172—173) da šp. *lo* nije „semantički objekat” od *hacer*, kao što ni u spoju *esto acontece* „to se događa” (v. sledeći odeljak) *esto* nije „semantički subjekat”.

J. Pinchon (181—183), posle dugog i iscrpnog razmatranja francuskog *le faire*, zaključuje da *le* ne „zastupa” nijednu reč iz ranijeg teksta i da nema sintaktičku funkciju u rečenici („ne joue pas le rôle de terme de phrase”); umesto toga, kaže ona, *le* je samo „un indice” koji pokazuje da *faire* u tom sklopu ne deluje kao „verbe d’action” nego kao „verbe suppléant”. Izbegavajući magloviti termin „indice”, koji ne odgovara nikakvoj određenoj jezičkoj pojavi, možda bi bilo bolje reći da zamenica *to* (*le*, itd.) deluje kao anaforski element, koji pokazuje da glagol „činiti” ima antecedent u prethodnom tekstu. Bez nje, glagoli sami po sebi nisu anaforični niti supstituentni, pa ni glagol „činiti”. Prividni izuzetak engleskog *do* može se objasniti njegovom upotrebom kao pomoćnog glagola, što u drugim evropskim jezicima nije slučaj. U upitnom, odrečnom i upitno-odrečnom obliku glagola ionako se upotrebljava glagol *do*, tako da tu i nemamo supstituciju u pravom smislu reči, nego elipsu:

- (89) We *checked the fuses*, but Peter *didn’t* (check the fuses)
 (90) We *didn’t check the fuses*; *did* Peter (check the fuses)?
 (91) We *checked the fuses*; why *didn’t* Peter (check the fuses)?

Analogno ovoj „supstituciji nulom” (kako elipsu nazivaju Halliday i Hasan) javlja se glagol *do*, kao pravi supstituent, i u potvrdnom obliku, utoliko pre što je takva konstrukcija (”Peter *did* check the fuses”) postojala u starijem engleskom, a postoji i danas kao emfatična.

Usled ovih gramatičkih razlika i semantička ograničenja mnogo su jača za glagol „činiti” u drugim jezicima nego za englesko *do*. Rečenice kao ”Peter knows the truth and so *do* I” ne bi se mogle ni na jedan drugi jezik prevesti sa „*Petar zna istinu a to činim i ja”, jer tu „činiti” podrazumeva neku opipljiviju materijalnu akciju. To bi moglo značiti da u drugim jezicima „činiti” i nije supstituent, nego pre ono što Halliday (102—103) naziva „general verb”, glagol uopštenog značenja.

6.10.8. Paralelan glagolu „činiti” je glagol „dogadati se”, s tim što je N-zamenica ovde subjekat, kao u:

(92) Obično *hoteli nespremni dočekuju turiste*. Ovog puta *to* se nije dogodilo.

(93) *La cometa passerà vicino alla Terra*, ma gli astronomi non sanno esattamente quando *ciò succederà*

(Komete će proći blizu Zemlje, ali astronomi ne znaju tačno kad će se to dogoditi)

Vidimo da spoj „*to* + *dogoditi se*” upućuje na celu prostu rečenicu iz prethodnog teksta, s tim što je i ovde njihova veza nerazdvojna: ni u kom slučaju ne može se tvrditi da „*to*” zamenjuje subjekat a „*dogoditi se*” predikat rečenice. Uz to, iz primera (92) vidimo da iz antecedenta može izostati jedan deo (ovde, priloška odredba *obično*) ako se kosi sa kontekstom zamenice (”repudiation”: v. 6.9.1 i tamošnje primere [46] i [47]). „Repudijacijom” može biti zahvaćen i sam subjekat, tako da u antecedent ulazi jedino predikat, kao u

(94) Pera je *zaspao na poslu*, a *to* se Popaju nikada ne bi dogodilo

(ili, s relativnom zamenicom: „... *što* se Popaju nikada ne bi dogodilo”). Ovde supstituentno tumačenje jedva da dolazi u obzir, jer su gramatički odnosi sasvim drukčiji s glagolom „*dogoditi se*” nego s glagolom u antecedentu: njegov je subjekat *što* odn. *to*, bez jasnog pandana u prethodnoj prostoj rečenici, a zauzvrat ima i logički subjekat u dativu (*Popaju*). Paralelizam sa glagolom „činiti” nije potpun, jer ovde možemo s mnogo više opravdanja tvrditi da N-zamenica upućuje na predikat. Prema (85), na primer, ne bismo mogli imati

(85a) *Trebalo je da *proverimo osigurače*, ali niko nije činio *proveravanje osigurača*

dok je prema (94) moguće i:

(95) Pera je *zaspao na poslu*. Popaju se nikada ne bi *dogodilo da zasp*
na poslu

Pri tom ipak ostaje otvoreno pitanje kakva je u ovakvim primerima funkcija glagola *dogoditi se*, zašto je on uopšte potreban. Verovatno bi trebalo razlikovati nekoliko vrsta glagola „dogoditi se”, onako kao što Halliday i Hasan čine za englesko *do* („pro-verb”, „general verb”, „lexical verb”, „verbal operator”). Napomenimo još i to da se engleski u ovom slučaju ne razlikuje od drugih jezika, jer *happen*, za razliku od *do*, ne može biti pomoćni glagol. Zato su semantička ograničenja približno ista za sve jezike; podjednako je nemoguće npr. (96) i (97).

(96) *Popaj ima debele ruke, a isto *se dogada* i s Perom

(97) *Popeye has thick arms, and the same thing *happens* to Wimpy

6.10.9. Moguće je da se u pojedinim jezicima i drugi glagoli upotrebljavaju sa N-zamenicom na sličan način kao „činiti” i „dogadati se”. Najpre tu dolazi u obzir glagol *biti*, s obzirom na bliskost u značenju s glagolom *dogadati se/dešavati se*. (Up. u srpskohrvatskom trajno *bivati* i izvedenicu *zbiti se*.) Tako npr.

(98) Obično *hoteli nespremni dočekuju turiste*. Hoće li *to* (ili: *tako*, ili: *isto*) *biti* i ovog puta?

Bally (str. 87) daje primer

(99) Quand le maître m'adresse la parole, *c'est toujours sur un ton méprisant*

uz napomenu da ovde *c'est* „zastupa” rečenicu *le maître m'adresse la parole*.

Malo drukčiji je slučaj glagola *misлити* i *verovati*. Oni u srpskohrvatskom nisu prelazni i ne mogu imati imenicu kao objekat (ako se izuzmu retki slučajevi „unutrašnjeg objekta”, kao „On je mislio neke svoje *misli*”), ali sasvim normalno dobijaju pokaznu, upitnu, relativnu ili neodređenu zamenicu srednjeg roda u toj funkciji:

(100) Ja *to* čvrsto verujem

(101) *Šta* misliš?

(102) On *nešto* misli, ali ne znam *šta*

(103) Tvrde da će obustaviti izvoz, *što* ja ne verujem

Približno je isto stanje i u drugim slovenskim jezicima, pa i u zapadnim, gde ovi glagoli doduše mogu imati pasiv, ali im je i tu direktni objekat zamenica, a gotovo nikad imenica (osim u engleskom).

Nema nikakve sumnje da je ovakvo neuobičajeno sintaktičko ponašanje nastalo otuda što ovi glagoli, po prirodi svog značenja, imaju za logički objekat izričnu rečenicu (npr. „... da će obustaviti izvoz”), čiju ulogu u kasnijem

tekstu preuzima N-zamenica. Slično je i sa drugim glagolima mišljenja i govorenja (*reći/kazati, izjaviti, tvrditi, pretpostaviti*, itd.), mada kod njih postoji i izvestan ograničeni broj imeničkih objekata.

¹ "Anaphor" kao sinonim za "anaphoric element" — bilo da je posredi zamenica, imenica ili neka druga vrsta reči ili sintagme — termin je koji su uveli američki transformacionalisti (v. Postal 1969).

² Up.: "It is justified to differentiate between [definite and non-definite] descriptions, even in languages where the NP itself does not usually signal the kind of description explicitly. This does not amount to claiming the existence of some "deep articles" in, say, Slavic languages. The distinction is a semantic one, but it may happen to be grammaticalized in some languages, e. g. via articles". Bílý 1981, 185.

³ Rečenica (10a) mogla bi se prevesti i bez lične zamenice, u kom slučaju bi se kongruencija ispoljila samo u glagolu: „Ipak, lako je *mogla* da bude *tračena* u prvobitno stanje". Nećemo ovde ulaziti u pitanje da li je opravdano u takvim slučajevima govoriti o „nultoj" ili „izbrisanoj" zamenici, kao što u novije vreme čine neki slavisti. Argumenti za takvo tumačenje ili protiv njega mogli bi se tražiti prvenstveno u oblasti „dubinske strukture" ili „jezičkih univerzalija", a i jedna i druge trenutno su pod velikim znakom pitanja.

⁴ Npr.: „Ja ću držati šipku, a ti uzmi čekić, pa kad klimnem glavom, ti udari po *njoj*" (iz jednog stripa o Mikiju i Šilji); "I think you should take the bull by the horns and ask *him* if he will marry you" (savet iz ženskog časopisa, citiran u listu "Punch") Posebno zanimljivu, istinitu anegdodu navodi Jespersen (1924, 221) o telegramu koji je nemački car 1914. godine poslao snasi povodom pobeđe svog sina na bojnopolju: „Freue mich mit dir über Wilhelms ersten Sieg. Wie herrlich hat Gott ihm zu Seite gestanden. Ihm sei Dank und Ehre. Ich habe *ihm* eisernes Kreuz zweiter und erster Klasse verliehen".

⁵ Radi lakšeg razumevanja, daćemo ovde prevod neprevedenih španskih rečenica u ovom odeljku. (48): Svi se hvale da su rodoljubi, i mada mnogi izgledaju takvi (to izgledaju), koliko malo njih to (i) jeste! (51): Lep beše taj dan, a ne beše to manje ni noć. (54): To mi nije milo; ne treba više misliti na to. (57): Nedovoljno poštovanje koje se pokazivalo prema (svetim) slikama... neću da poreknem da je to bilo veliko zlo (59): Bili smo rešeni da krenemo, ali je bilo teškoća (u tome). (61): Ne brinući se mnogo zbog toga, Kantova misao se neprekidno kreće u nizu dualizama.

⁶ Izuzetak su možda samo tautološke rečenice tipa „Ja sam *ja*" i poneke egzistencijalne (retke u tom obliku) kao „Da sam *ja on*...". Inače lična zamenica, uz glagol „biti", ostaje subjekat i kada je na mestu predikata. Tako u rečenici „Krivci smo *mi*", *krivci* je tema („topic"), a *mi* rema ("comment"), ali gramatički subjekat je *mi*, što se vidi kako po slaganju u licu s glagolom (*smo*) tako i po činjenici da ova rečenica odgovara na pitanje „Ko je krivac?", baš kao i istoznačne rečenice „*Mi* smo krivci", „*Mi* smo krivi", ili „Krivci smo *mi*".

⁷ Izuzetno, i u francuskom se zamenica može izostaviti u poredbenim rečenicama: Bally (str. 87) navodi primer „Vous avez mieux parlé aujourd'hui que vous *n'avez fait* (ili: *ne l'avez fait*) hier". Slično bi bilo i u italijanskom. Ovde je objašnjenje verovatno u tome što je poredbeni veznik *que* „nego (što)" po poreklu relativna zamenica i još zadržava neke od njenih funkcija, dakle kao u primerima (86) i (87) (v. niže).

7. IZMEĐU ENDOFORE I EGZOFORE

7.1. U odeljku 6.6.1. napomenuli smo da između endofore i egzofore (ili anafore i deikse po tradicionalnoj terminologiji) granice nisu uvek oštre i naveli smo neke primere za to. Još jednu važnu i čestu upotrebu zamenica koju Bally (str. 88) opisuje kao „un cas limitrophe entre la déixis et la représentation” (ovaj poslednji izraz označava „zastupanje” antecedenta, dakle anaforu) nismo tamo uvrstili, jer u njoj, kao što ćemo pokušati da pokažemo, ipak preovlađuju egzoforična obeležja.

Švajcarski lingvista navodi primer čoveka koji, pokazujući šešir u prodavnici, kaže

(1) *Donnez-le-moi*

ili

(2) *Donnez-moi celui-ci*

uz napomenu da muški rod obeju zamenica „suppose évidemment qu'on pense le *mot* chapeau, et non comme dans la déixis pure l'idée vague de chose, laquelle s'exprimerait par 'Donnez-moi *ceci*' ”. Napomena je sasvim opravdana, kao što može potvrditi i prevod na srpskohrvatski ili na ma koji drugi jezik sa tri roda:

(3) Dajte mi *ga*

(4) Dajte mi *ovaj*

(prema *šesir*, m.) a, nasuprot tome sa srednjim rodом:

(5) Dajte mi *ovo*

Potom Bally, bez komentara, dodaje još jedan primer: čovek pokazuje oprano rublje i kaže

(6) *Elle n'a pas empesé les chemises*

gde „elle” očigledno znači „pralja” (*la blanchisseuse*).

Sličnost sa anaforam nesumnjivo postoji, jer je sa pragmatiskog, komunikativnog gledišta tako reći svejedno da li je govornik već upotrebio ime-

nicu muškog roda *šešir* u prethodnom tekstu (npr.: „Lep *šešir*. Dajte mi *ga*”) ili je samo mislio na nju. (Up. Lyons 1977, 672; Halliday-Hasan, 33.) Onaj ko kaže „Dajte mi *ovo*”, naprotiv, niti je izgovorio reč *šešir* niti je ima na umu. Pa ipak, za rečenice (1) i (2) odnosno (3) i (4) najbitnije je to da se one ne bi upotrebile ako predmet (*šešir*) ne bi bio prisutan u trenutku govora. Posredi je, dakle, ipak egzofora, samo „verbalno uslovljena” ako se tako može reći: deiktička moć zamenice usmerena je ka predmetu, ali je njen oblik određen (paradigmatski, ne sintagmatski kao kod anafore) jezičkim znakom tog predmeta. Prema čistoj egzofori („Dajte mi *ovo*”) oblik „Dajte mi *ovaj/ga*” odnosi se kao formalna anafora (v. 5.6) prema punoj.

I dok rečenice o *šeširu*, bilo s kojom zamenicom, sadrže ostenzivnu deiksu („ad oculos”), rečenica (6) nesumnjivo je primer mentalne deikse („am Phantasma”). Treba zapaziti da je i za njeno razumevanje potrebno materijalno prisustvo predmeta — ne onoga koji je denotat zamenice *elle* (pralja), ali ipak predmeta koji asocijacijom upućuje na taj denotat, to jest rublja. U tome je razlika u odnosu na rečenice tipa „*Udala se*, ali ju je *on* napustio” (6.6.1), gde sve neophodne podatke za interpretaciju zamenice pruža kontekst.

7.1.1. Primere kao što je Ballyjev „*šešir*” Halliday i Hasan (str. 90) nazivaju egzoforičnom supstitucijom, napominjući da je prilično retka (*fairly rare*). Njihov primer je ribolovac koji, videći da se neki slučajni prolaznik divi njegovom ulovu, kaže (pre nego što je posmatrač izustio ijednu reč):

(7) Ah! but you should have seen *the one* that got away

Ovde je „*the one*” zamena za neku imenicu koja označava ribu: autori objašnjavaju da ribolovac, upotrebljavajući taj oblik, svom sagovorniku „stavlja u usta” neku rečenicu kao što je „That’s a good-sized *trout* you’ve got there”. Znamo već da oni smatraju *one* za jedinu supstituentnu zamenicu u engleskom. U jezicima koji nemaju zamenicu tipa *one*, međutim, ovakve rečenice bi imale demonstrativ: „Trebalo je da vidite *onu* koja je pobjegla”. Za njega je verbalno uslovljena mentalna egzofora prirodnije tumačenje nego supstitucija, pa se može pretpostaviti da u tim jezicima egzoforična supstitucija i ne postoji.

7.2. Na prelazu između endofore i egzofore nalazi se i nekoliko vrsta zamenica „bez referencije”: budući da nemaju ni antecedent u tekstu ni denotat van njega, nemoguće je reći da li spadaju u endoforične ili egzoforične. To su tzv. zamenice prividnog subjekta, nenaglašene zamenice u idiomatskoj upotrebi i nezavisne relativne zamenice.

7.2.1. Pitanje „prividnog subjekta” (fr. *sujet apparent*, engl. *dummy subject*) jedno je od onih o kojima se verovatno nikad neće postići puna saglasnost među lingvistima. Reč je o zamenicama srednjeg roda (muškog u romanskim jezicima) koje se javljaju najčešće u „meteorološkim” rečenicama tipa *It’s raining (snowing)*, *Il pleut (neige)*, *Es regnet (schneit)*, ali i u mnogim konstrukcijama i izrazima kao *It is ten o’clock*, *It’s time to go*, *What time is*

it, Il fait beau, Il faut. . . , Es war einmal ein König, Es ist Zeit, Es gibt. . . itd. itd. Takve zamenice smo u prethodnom poglavlju već videli u ulozi „N-zamenica”, samo što u ovom slučaju nemaju ni nepredmetnog ni bilo kakvog drugog antecedenta, pa je sporno da li su još uopšte deiktičke reči i ako jesu, ka čemu je njihova deiksa upućena.

Neki autori smatraju da je zamenica čisto formalni subjekt, lišen značenja, čija je jedina funkcija da popuni mesto subjekta u rečenici (svakako nije slučajno što ovakve upotrebe nema u jezicima sa slobodnijim redom reči). Tako Tesnière (140) kaže da *il* u "*Il pleut*" ima isključivu svrhu da pokaže da je glagol u trećem licu, navodeći radi upoređenja latinsko *pluit*; pravog subjekta tu i nema, kaže on, dok je u rečenicama kao

(8) *Il pleut des hallebardes*

ili

(9) *Es lacht der Mai* (Goethe)

subjekat — imenica. Slično mišljenje zastupao je i Brugmann. Nasuprot njima, Spitzer (187—222, posebno na str. 202 i 219) svojim kitnjastim stilom kaže da zamenica izražava „das grosse Neutrum der Natur”, „das Mythisch-Phantasievolle”, uz napomenu: „Neutrum und Impersonale sind die Zufluchtswinkel der Phantasie in der Sprache”. U naše vreme Bolinger (1973) upotrebljava termin „ambient *it*”, objašnjavajući da ono nije „an empty surface element”, nego „a nominal with the greatest possible generality of meaning”, koji se odnosi na celokupni ambijent (*the total environment*) radnje opisane rečenicom. On takode napominje da ovo *it* ne mora uvek biti subjekat, kao što pokazuju primeri

(10) The noise makes *it* hard to study

(11) When we got there we found *it* raining

i drugi.

Stvari se još komplikuju kada se postavi pitanje eventualne kataforičke funkcije zamenice u rečenicama gde posle predikata sledi imenička sintagma ili zavisna rečenica. Brunot (289—291), povodom primera kao

(12) *Il serait bon d'y aller*

(13) *Il importe que vous partiez*

poriče zamenici *il* značenje i referenciju („Il est analogique et ne représente rien”), ali dodaje da je ona ipak pravi subjekat rečenice u kojoj se nalazi, nasuprot gramatičarima koji su za subjekat smatrali zavisnu rečenicu: otuda po njemu *il* nipošto nema ulogu „d'annoncer un vrai sujet qui viendrait derrière”. Dubois (str. 97), naprotiv, sa analognim primerima —

(14) *Il est arrivé de bonnes nouvelles*

(15) *Cela ne me plaît pas qu'il arrive toujours en retard*

— smatra da su *il* i *cela* "anticipants", što je njegov termin za kataforičku zamenicu.

Reklo bi se da u celom ovom zamršenom pitanju ni danas ne možemo zauzeti sigurniji i promišljeniji stav nego što je to učinio Jespersen (1924). On se u suštini slaže sa Brugmannom da je upotreba *it* (*es, il*) izazvana nastojanjem da se sačuva uobičajena struktura rečenice, ali ne poriče ni Spitzerov „veliki neutrum prirode”, a za meteorološke izraze (*it rains* i sl.) daje objašnjenje veoma slično kasnijem Bolingerovom: "It is difficult or impossible to define what *it* stands for: the whole situation of the atmosphere, if you like. . ." (str. 241). Što se tiče konstrukcija sa zavisnom rečenicom —

(16) *It cannot be denied that Newton was a great genius*

(17) *She made it appear clearly that he had committed many offences*

— Jespersen tumači *it* kao koreferentno s tom rečenicom, upotrebljeno da bi se izbegli glomazni i teško razumljivi sklopovi kao "She made that he had committed many offences appear clearly" (25—26). Ovakvo objašnjenje verovatno je najtačnije, i moglo bi se potkrepiti primerima drukčijih ali analognih konstrukcija u drugim jezicima, npr.

(18) Nije bilo ni reči o *tome da će gosti plaćati grejanje*

gde svakako imamo kataforu zamenice „tome” u odnosu na rečenicu „da će gosti. . .”, paralelno anafori iz koje je možda i proizašla:

(19) Vi mislite *da će gosti plaćati grejanje?* O *tome* nije bilo ni reči

U jeziku kao što je srpskohrvatski ne može se govoriti o prividnom subjektu niti o prividnom objektu, a ipak je sličnost između rečenica (17) i (18) očigledna. Stoga se čini najopravdaniji zaključak da zamenica u primerima (8)—(17) ima dve paralelne funkcije, kao „prividni subjekat” i kao kataforična N-zamenica. Neslaganje u rodu i broju sa imeničkom sintagmom, u primerima (8), (9) i (14), ne kosi se sa takvim tumačenjem, jer smo videli da kod N-zamenica i inače izostaje slaganje. Možda bi se isti zaključak mogao proširiti i na tako jednostavne primere kao što su *It's time to go*, *Es ist zehn Uhr*; oni su, međutim, bliži običnom *It's raining*, *Es regnet* i sl., gde se o antecedentu ili postcedentu ne može govoriti, a eventualni denotat mogao bi se jedino tražiti u sferi mentalne egzofore, kao neodređeni "ambient *it*" ili „das grosse Neutrum der Natur”.

7.3. Idiomaticku upotrebu zamenica nalazimo prvenstveno u onim jezicima koji razlikuju naglašene zamenice od nenaglašanih. Ova druga vrsta zamenica može se upotrebiti u stalnim, leksički određenim spojevima kao što su oni italijanski sa ženskom akuzativnom zamenicom *la* (3. lice jednine) i ređe *le* (3. l. množine): *spuntarla* „uspeti, postići cilj”, *smetterla, piantarla, finirla* „prestati (već jednom)”, *saperla lunga* „biti upućen” ili „biti lukav”, *io la penso così* „to je moje mišljenje”, često u kombinaciji s drugim nenagla-

šenim zamenicama ili partikulama: *me la pagherai* „platićeš mi to”, *prendersela* „uvrediti se”, *squagliarsela*, *svignarsela* „šmugnuti”, *farcela* „uspeti” i mnogi drugi. Ovakve zamenice tumače se u gramatikama — a i prema intuiciji prosečnog Italijana — maglovitim upućivanjem na imenice ženskog roda kao što su *cosa* „stvar”, *faccenda* „posao, događaj”, ponekad i *vita* „život”, kao u izrazu *godersela* „uživati”. U množini, zamenica *le* obično podrazumeva *busse*, *botte* ili *percosse* (sve imenice sa značenjem „batine”), kao u izrazima *prenderle*, *buscarle* („dobiti batine”, *suonarle*, *darle (a qualcuno)* „premlatiti (nekoga)”, dok je u nekim drugim izrazima, kao *sbagliarle tutte* „sve pogrešno raditi” ili *indovinarle tutte* „sve pogadati” gotovo nemoguće odrediti koja se imenica podrazumeva.

Slična upotreba ženskih nenaglašenih zamenica, mada u znatno manjem obimu, postoji i u francuskom (v. Tesnière, 87—88) i u španskom. Pomenimo i ital. partikulu *ne*, franc. *en*, koja je po pravilu supstituent predloške sintagme *di (de) + imenica* („Parlo *di Pietro*” → „*Ne* parlo”, „Je parle *de Pierre*” → „*J'en* parle”), ali u jednom malom broju obrta *ne* odgovara nikakvoj imenici i nema drugu vrednost osim idiomatske: takvi su ital. *ne va di mezzo la vita* „život je u pitanju” (v. Lo Cascio, 91), *ne va della testa* „radi se o glavi” i njihove varijante, fr. *en découdre* „potući se” i još poneki.

Možemo ovde uvrstiti i srpskohrvatske uzrečice, uzvike ili psovke kao *bogami*, *boga ti*, *oca mu (njegovog)*, *sveća mi*, *milu mu majku*, *eto ti sad*, *mani ga* i mnoge druge. One su primeri autonomnih, „nezamenljivih” zamenica (v. gore 3.3.—3.3.2, 5.2.1) jer se umesto, recimo, „boga joj njenog” ne može reći „*boga Milici njenog”. U ovakvom primeru zamenica je egzoforična (ili anaforična, ako je „Milica” prethodno pomenuta u tekstu). Zamenice muškog roda, međutim, ne moraju imati određeni denotat, nego se najčešće upotrebljavaju čisto afektivno, tako da je pored (20) moguće i (21):

(20) Boga joj njenog, pa šta radi ta *Milica*? (katafora)

(21) Boga mu njegovog, pa šta radi ta *Milica*?

Slično tome, ni idiomatska zamenica 2. lica ne odnosi se stvarno na sagovornika, kao što pokazuju primeri tipa

(22) Dali su *vam* onu sobu, spremljenu bog *te* pita za koga

Sa ovakvim primerima mogu se uporediti — mada u jezicima koji nemaju opoziciju naglašeno : nenaglašeno — i nemačko *es* i englesko *it* u idiomima kao *es gut haben* „lepo živeti, uživati”, *es eilig haben* „žuriti se”, *to lord it* „obesno se ponašati”, *let's call it a day* „da završimo”, *beat it* „tornjaj se” itd.

Za srpskohrvatske idiome sasvim je logično pretpostaviti da su nastali uopštavanjem bilo egzoforične bilo endoforične upotrebe: „boga *mu*” se i danas najčešće odnosi na neku prisutnu ili pomenutu mušku osobu, ali se isti oblik upotrebljava i kad takve osobe nema, kao u (21). (Ovo je naročito vidljivo kod psovki.) Nemačke i engleske zamenice, naprotiv, verovatno nisu nikada imale poseban denotat, s obzirom na suštinsku neodređenost zamenica srednjeg roda. „Značenje” zamenice *es* ili *it* stoga je i u idiomima

isto onako mutno kao i u njihovoj upotrebi u ulozi „prividnog subjekta”. Za navedene romanske zamenice moguće je da su se u jednom manjem broju upotreba oslanjale na imenicu *cosa* i druge njoj slične, koje su zatim elipsom izostavljene, ili su postojale samo u svesti govornika kao predmet „verbalno uslovljene” egzofore (7.1). Ipak, to je mogao biti samo početni stimulus, podloga za stvaranje jednog obrasca koji se potom samostalno razvijao. Pada u oči da u romanskim jezicima praktično nema nijednog idioma sa nenaglašenim zamenicama muškog roda — a teško je zamisliti da se među eventualnim antecedentima nije našla nijedna imenica toga roda. To navodi na zaključak da je ženski rod još zarana shvaćen kao afektivan i ekspresivan, zahvaljujući u prvom redu svojoj obeleženošću¹. Zato njega srećemo, pored zameničkih, i u ponekom glagolskom idiomu (npr. ital. *è fatta* „gotovo je”, *è finita* „svršeno je”).

7.4. „Nezavisnim” relativnim zamenicama gramatičari nazivaju one koje ispred sebe nemaju antecedenta, kao u:

(23) *Ko* radi ne boji se gladi

(24) Uzmi *što* hoćeš

Obično je takvim zamenicama ekvivalentan spoj pokazne (ređe lične) zamenice s relativnom. U nekim jezicima takvo proširenje je fakultativno (sh. *ko* radi = *onaj ko* radi, *što* hoćeš = *ono što* hoćeš); u drugima je obavezno, i to negde za zamenice sa živom ili ljudskom referencijom, a negde za one sa neživom, kao što pokazuju engleski i francuski primeri:

(25a) *He who* loves me. . .

(25b) *Those who* love me. . .

(25c) **Who* loves me. . .

(26a) *That which* you don't know. . .

(26b) *What* you don't know. . .

(26c) **Which* you don't know. . .

(27a) *Qui* vivra verra

(27b) *Celui qui* vivra verra

(28a) *Fais ce que* tu veux

(28b) **Fais que* tu veux

Mada ove sintagme daju utisak „analitičkih” u poređenju sa „sintetičkim” nezavisnim zamenicama, pokazna ili lična zamenica samo je prividni antecedent. Slično „prividnom subjektu” u *Il pleut* i sl., ona formalno zauzima mesto imenice (subjekta ili objekta), ali ne donosi nikakvu novu informaciju ili leksički sadržaj. Stoga se moramo upitati koliko je opravdano tvrditi, kao što čine poneki gramatičari, da nezavisne relativne zamenice „sadrže u sebi” antecedent. Obično se tumači da *ko* „znači” ili „zamenjuje” izraz *čovek koji* (*osoba koja*), a *što* — *stvar koja*. Ali mi smo već videli, raspravljajući o supstituciji i o anaforičkim imeničkim sintagmama, da su takve interpretacije neodržive: imenički leksemi kao što su *čovek*, *osoba*, a pogotovu *stvar*² suviše su semantički specifični da bi bili ekvivalentni zamenica. Moglo bi se

jedino tvrditi da *ko* upućuje na pojam čoveka ili živog bića, a *što* na nešto neživo (konkretno ili apstraktno). To ipak nije dovoljno da nezavisne relativne zamenice proglasimo za mentalno egzoforične, jer pomenuta obeležja zapravo su „sémi” zamenica, deo njihovog „stalnog semantičkog sloja”, dok značenje koje zamenica preuzima bilo od denotata u mislima, fizički prisutnog denotata ili antecedenta u tekstu predstavlja „promenljivi semantički sloj”, njeno „leksički specifično značenje”. Stoga otpada pretpostavka o „sadržanom antecedentu”, a budući da nema ni spoljnog denotata, mora se zaključiti da ove zamenice nisu ni endoforične ni egzoforične.

¹ Obeleženost se zasniva na tome što je muški rod u zapadnim romanskim jezicima preuzeo i funkcije neutruma, tako da ženski rod ostaje usamljen, bez simetrije. Tome treba dodati još jednu pojavu koja nije specifično romanska: među imenicama sa značenjem ljudi i životinja gramatički ženski rod je uslovljen prirodnim, dok za muški to ograničenje ne važi. Otuda imamo sufikse za izvođenje feminina iz maskulina, a gotovo nikad obrnuto (*lav* — *lavica*, ital. *leone* — *leonessa*, šp. *doctor* — *doctora*), upotrebu muških imenica za ženska bića (fr. *madame le ministre*, ital. *topo femmina*), kao i upotrebu muških zamenica za osobe oba roda podjednako: Halliday i Hasan daju primer "If the buyer wants to know the condition of the property, he. . .", iz koga zaključuju da je muški rod "the syntactically unmarked form" (str. 47).

² Ovo je možda lakše uočiti u slovenskim jezicima nego u engleskom, gde je imenica *thing* donekle gramatikalizovana (Bolinger, 1973, 268, primećuje da se u nekim slučajevima "ambient *it*" može zameniti pluralom *things*: "They're making *it/things* unpleasant for him") i čak služi kao sastavni element neodređenih zamenica *something*, *anything*, *everything*, *nothing*. Up. engl. "*the things* you saw there" i sh. „*ono što* si tamo video”.

8. EGZOFORA

8.1. U upotrebi termina „egzofora”, „deiksa”, „ostenzija”, „indikacija”, „indeksički”, „pokazni”, „orijentacija” i drugih sličnih izraza u dosadašnjoj literaturi postoji dosta neodređenosti i uzajamnog preklapanja, a vrlo malo saglasnosti između raznih autora. Ovde ćemo pokušati da unesemo malo svetlosti u taj splet, ne zato što bi termini bili važni sami po sebi, nego zato što njihova rigoroznija upotreba može pomoći da se bolje sagledaju pojmovi koje i po samoj njihovoj prirodi nije lako razgraničiti.

8.1.1. Kao prvo potrebno je razjasniti pojam *indeksičkih reči*¹, s kojim smo se dosad već više puta sretali. Termin je ponikao iz Peirceove podele znakova na „symbols”, „icons” (slike) i „indexes” ili „indices” (pokazivače). U filozofskoj literaturi upotrebljeno je i nekoliko drugih termina za isti pojam: „indicator words”, „egocentric particulars”, „token-reflexive words” (v. Bar-Hillel 1964 i Quine 1960). Indeksičkim se obično smatra svaki onaj element iskaza za čije je razumevanje potrebno znati bar jedan od sledećih podataka: mesto iskaza, vreme iskaza, identitet govornika i sagovornika. Bar-Hillel smatra da je preko 90 odsto izjavnih rečenica koje prosečan čovek izgovori u toku života indeksičko, bilo zato što sadrže glagole, zamenice, ili priloge za mesto i vreme.

U svom najpoznatijem delu, „Language” (123—124), Jespersen je opisao kategoriju nazvanu *shifters*, sa prilično uopštenom definicijom: „words. . . whose meaning differs according to the situation”. (Quine (1960, 101) i Crymes (19) izričito identifikuju ovaj termin sa indeksičkim rečima. Jakobson (1963, 178—180) kombinuje pojam *shifter*, potom preveden i na francuski kao *embrayeur*, sa Peirceovom trojnom podelom i zaključuje da su „šifteri” indeksi i simboli u isti mah, jer pored funkcije ukazivanja imaju i sopstveno uopšteno značenje; iz primera koji on daje (zamenica „ja”) teško je zaključiti da li pod ovim poslednjim podrazumeva „gramatičko” značenje — nešto kao Bloomfieldov „substitution type” odnosno „class-meaning” — ili Lo Casciov „stalni semantički sloj”.

U svakom slučaju, Jakobson je u ovoj interpretaciji termina „šifter” ostao usamljen. Ako se vratimo Jespersenovom tekstu i, umesto kratke i neadekvatne definicije, pogledamo njegove primere, videćemo da je danski lingvista pod „šifterima” podrazumevao nešto sasvim drugo. Polazeći (u tome je sličan Jakobsonu) od dečjeg ovladavanja jezikom, on primećuje da deci zadaju teškoće reči kao *home, father, mother, enemy* zbog promenljivi-

vih odnosa koje izražavaju. Tako dečak koga pitaju da li je baku zatekao kod kuće odgovara „Ne, baka je bila kod dede”, jer je navikao da izraz „kod kuće” označava samo njegov roditeljski dom. Frans (autorov sin), igrajući se rata sa Eggertom, ne shvata zašto odrasli tvrde da je on Eggertov neprijatelj, kad je Eggert *njegov* neprijatelj. Tu logički spadaju i zamenički izrazi kao *the one, the other*, a naravno i lične i prisvojne zamenice, kod kojih govornikovo „ja” postaje za njegovog sagovornika „ti” i obrnuto. Jespersen navodi primere dece koja, shvativši „ja” kao neku vrstu stalnog imena odrasle osobe koja im se najčešće obraća, pitaju npr. „Will I tell a story?” umesto „Will you tell a story?”. Analogno tome, jedna devojčica, ljubomorna na stariju sestru koja joj je uzela stolicu, viče „That’s *your* chair!” želeći da kaže „To je *moja* stolica”.

8.1.2. Trebalo bi, dakle, razlikovati tri slučaja:

a) izraze u recipročnom semantičkom odnosu, kao *neprijatelj, sused, rođak, brat, sestra* (poslednja dva samo ako je reč o osobama istog pola), gde postoji simetrija: ako je A sused B-u, onda je i B sused A-u;

b) izraze kao *otac, majka, sin, kći, brat* (u odnosu na sestru) i *sestra* (u odnosu na brata), *počinjeni, pretpostavljeni* itd., gde postoji uzajamni odnos ali nesimetričan: ako je A otac B-u, B je njegov sin;

c) reči čija se referencija određuje situacijom, kao *ovaj, taj, ovde, tamo, sada, onda, ovako, tako* itd.

Samo prve dve grupe zaslužuju naziv „šiftera”, jer u njima dolazi do uzajamnog smenjivanja (komutacije, engl. *shift*), dok bi za treću — u kojoj takođe imamo promenljivu referenciju ali bez nužne korelacije između dveju ili više reči — trebalo zadržati naziv „indeksičke”. Kad govorimo o korelaciji, pod tim ne podrazumevamo sistemске odnose između pokaznih zamenica ili između priloga (*ovaj : taj : onaj*, itd.), nego samo one kcji su semantički nužni: pojam „sused” ili „otac” podrazumeva postojanje bar dva čoveka, dok „ova kuća” može postojati i bez „te kuće” ili „one kuće”.

Lične i prisvojne zamenice (a među ove druge spada i Jespersenov primer „home”, jer „biti kod kuće” samo je elipsa od „biti kod *svoje* kuće”) predstavljaju specifičan slučaj. I one su bez sumnje indeksičke, tj. određene situacijom, ali su i šifteri, budući da se referencija oblika *ja/moj* i *ti/tvoj* naizmenično menja sa svakom promenom govornika. To nije samo gramatički odnos, jer kao što je s pravom isticao Benveniste (1970, 82) sama činjenica da neko za sebe kaže „ja” znači da mora imati (makar i imaginarnog) sagovornika koga će označavati sa „ti”. Prva dva lica, opet, podrazumevaju treće. Kao što je upozoravao još Jespersen (1924, 212) a posle njega Benveniste, Robert, Lyons, Halliday-Hasan i drugi, treće lice postoji samo kao negacija prvog i drugog („non-personne”, Benvenisteovim terminom). Umesto definicije „lice ili predmet o kome se govori” (koja se još i danas susreće u mnogim gramatikama, ali koja je besmislena, jer se i o prvom i o drugom licu isto tako „govori”) jedina ispravna definicija je „lice koje ne učestvuje u komunikaciji”, „lice koje nije ni govornik ni sagovornik”². Prema tome, ukoliko se prihvate terminološke distinkcije koje ovde predlažemo, zaključak bi bio da su indeksičke sve zamenice upotrebljene za ostenzivnu egzoforu

(a to mogu biti lične, prisvojne i pokazne zamenice i zamenički prilozi); lične i prisvojne su uz to i šifteri; relativne nisu indeksičke, jer se ne upotrebljavaju egzoforično; približno isto važi i za upitne, dok status neodređenih zamenica ostaje neizvestan (v. 5.8).

8.2. Posle ovoga razumljivo je zašto se ne možemo složiti sa Lyonsom (i Levinsonom, koji verno prenosi Lyonsove stavove) kada indeksičku funkciju naziva „deixis”. Deiksa je svakako veoma slična situacionoj orijentaciji koja se obavlja pomoću indeksičkih reči; i jedna i druga spadaju među najosnovnija svojstva zamenica. Pa ipak, ne možemo ih izjednačiti među sobom, i to iz dva osnovna razloga:

— anaforu (endoforu), kako smo već napomenuli, smatramo unutrašnjom deiksom, a anaforički upotrebljene zamenice nisu indeksičke;

— indeksička orijentacija obuhvata, pored mesta, i vreme komunikacije, a vreme nije obeležje zamenica. Mada je nemoguće poreći uzajamnu povezanost zamenica sa zameničkim prilogima, ona se tiče prvenstveno priloga za mesto i za način, a mnogo manje onih za vreme. Svakako nije slučajno što se prostorni odnosi u svim evropskim jezicima izražavaju, pored priloga za mesto (npr. *ovde*), još i zamenicama, imeničkim (*ovo*) i pridevskim (*ovaj*), dok su vremenski odnosi izraženi samo prilogima (*sada*, *onda*, *danas* itd.: ne uzimamo u obzir sekundarne izvedenice od priloga, kao *tadašnji*, *današnjica* itd.) Vreme je jedno od bitnih obeležja glagola, pa otuda i priloga kao njihovih modifikatora, ali nije obeležje imenica i prideva. Normalno je pitanje *kada* se odigrala neka radnja, ali jedino bi filozofu moglo pasti na um da pita *kada* postoji neki predmet ili neka osobina. Otuda ono što bi Lyons nazvao „temporalnom deiksom” pripada glagolskoj sintagmi, dok su zamenice po svojoj osnovnoj funkciji deo imeničke sintagme. U primeru koji daje Bar-Hillel, „Zatvori vrata”, nema zamenice niti bilo koje deiktičke reči (osim određenog člana u jezicima gde ovaj postoji), ali nam imperativ *zatvori* indeksički pokazuje da je zahtev upućen sagovorniku, da treba da se ostvari u vremenu neposredno posle iskaza, i to na predmetu (vratima) koji je deo situacije.

8.3. I Lyons (1977, 637—638) i Levinson (54—55) ističu važnost takozvane „face-to-face interaction”, situacije u kojoj su svi učesnici komunikacije fizički prisutni, vide jedan drugog, naizmenično preuzimaju uloge pošiljaoca i primaoca i pri tom koriste i neverbalna, vanjezička ili tačnije „parajezička” (*paralinguistic*) sredstva kao pripomoć u sporazumevanju. Mnogo šta u strukturi jezika, kaže Lyons, može se objasniti samo uz pretpostavku da se on razvio radi upotrebe u toj „kanoničkoj situaciji govora”.

Jasno je otuda da se pri razmatranju zamenica kao egzoforičkih i uopšte deiktičkih reči ne smeju izgubiti iz vida gestovi — prvenstveno ručni, ali i pokreti glave, očiju i celog tela, ili podizanje i pomeranje predmeta na koje se želi skrenuti pažnja. Ovo je još jedan argument protiv izjednačavanja indeksičkih reči s deiktičkim. Od tri elementa indeksičke orijentacije, mesto i učesnici razgovora mogu se bliže odrediti fizičkim pokazivanjem, ali za vreme to nije moguće: nikakav upereni prst ne može značiti „sada” ili „onda”,

i to uprkos čestoj upotrebi prostornih izraza u vremenskom smislu („*ova godina*”, „*u ono vreme*”, „*od sada pa nadalje*”, „*pet meseci unazad*” i sl.).

U vezi s gestovima upotrebljava se termin *ostenzija* (fr., engl. *ostension*, od lat. *ostendere* „izlagati, pokazivati”), na žalost toliko neodređeno definisan u literaturi (Quine, 1960, 101—102, tumači ga kao “direct experiential association with the object of reference”, što doslovno prevodi Olza, 52; vidi i Benveniste 1970, 82 i Lyons 1977, 637) da nije jasno da li označava upotrebu gestova pri pokazivanju, ili samo fizičku prisutnost pokazanog predmeta (ono što je Bühler nazivao deiksom „*ad oculos*”), ili i jedno i drugo. Možda je u ovom poslednjem, najširem značenju najkorisniji, jer je važnije razlikovati fizički prisutan predmet od onog zamišljenog (mentalna deiksa) nego pokazani predmet od prisutnog ali nepokazanog.

8.3.1. Među važnije zadatke pragmatike, kao novorođene lingvističke discipline, spadaće i taj da eksperimentalnim istraživanjima odgovori na pitanje kada i pod kojim uslovima je egzofričkim zamenicama neophodna pratnja gestova, a kada nije. Bühler je, na primer, primetio (str. 92) da je pokazivanje prstom neophodno u iskazu *Dér ist es gewesen*, i upitao se (str. 88—89) kako objasniti, u primerima kao *dér Hut* „*taj šeši*”, istovremeno prisustvo pokazne zamenice i pokaznog gesta. Njegov odgovor, iznet više kao pretpostavka, jeste da zamenica služi kao veza ili posrednik između gesta i imenice *Hut*; takvu ulogu ona može da vrši zato što je s jedne strane, po svojoj građi, glasovni znak (*Lautzeichen*) kao i imenica, a s druge, po funkciji, pokazni znak (*hinweisendes Zeichen*) kao i gest. Možda je prostije bilo reći da je gest dopuna zamenice, budući da ova (pogotovu nemačko *der*, neutralno u odnosu na opoziciju blisko-daleko: v. 9.4.3) nije dovoljno precizna da bi nedvosmisleno ukazala na predmet.

Kod Ballyja (str. 85) zanimljivo je ukazivanje na skalu mogućnosti, od čoveka koji samo pokazuje prstom na neki predmet i kaže „*Donnez!*”, bez zamenice, preko „*Donnez-moi ceci*” do „*Donnez-moi ce livre*”. U prvom slučaju, kaže on, „*le geste est un signe déictique*” i „*la déixis est totale*”. Iz toga zaključujemo da za Ballyja deiksa nema ni Lyonsovo ni naše (i Bühlerovo) značenje, nego je u suštini vanjezička pojava, otprilike ono što bismo danas nazvali ostenzijom. U drugom slučaju, a pogotovu u trećem, deiksa više nije čista, jer „*le virtuel figure dans l'actuel*”, tj. pored pokazivanja imamo i imenovanje. Pri tom Bally primećuje da gest može biti propraćen (*double*) zamenicom, koju naziva „*un geste vocal, un mot déictique*”, ali ne i zamenjen (*remplacé*) njome.

To nas upućuje na novija istraživanja, koja su prvi put pokušala da razdvoje neophodnu upotrebu gestova od one koja to nije. Parret (97—99), čija je orijentacija znatno više filozofska nego lingvistička, razlikuje „*pure indexical*” reči od „*pure demonstrative*”, nazivajući onu prvu pojavu *deixis* (dakle u Lyonsovom smislu) a drugu *ostension*. Primeri za indeksičke reči su mu *I, you, now, here*, a za demonstrativne *this* i *that*. Ove druge zahtevaju propratne gestove (“*an associated demonstration*” ili “*pointing*”), što kod prvih nije potrebno. Podrobnije primere ili opise Parret ne daje osim što ističe deiktičku snagu ličnih zamenica: “*The speaker refers to himself when he uses I, and no amount of pointing to someone else in his environment*

can reverse this reference". Zapažanje je sasvim tačno, ali je veliko pitanje da li ova dihotomija ima stvarnog odraza u jeziku. Ostaje, na primer, nejasno zašto su u prvu grupu uvršteni prilog *here* (autor pominje njegovu vezanost za zamenicu *I*, ali ne važi li to u istoj meri i za *this*?) i vremenski prilog *now*, kod koga gestovi ne samo da nisu potrebni, nego nisu ni mogućni.

Uz to, mada se čini sasvim prirodno da zamenice „ja” i „ti” navodimo zajedno (obe su indeksičke, obe egzoforične, nesupstituentne, obe označavaju učesnike u komunikaciji za razliku od zamenica trećeg lica), među njima postoji i jedna bitna razlika koju i Parret i drugi nelingvisti obično gube iz vida: govornik je samo jedan, ali sagovornika može biti više u isto vreme. Otuda, kao što je već mnogo puta primećeno i u boljim gramatikama a pogotovu u naučnoj literaturi, „mi” nije množina od „ja”, ali „vi”, bar u jednom delu upotreba, može biti množina od „ti”. Otuda su moguće i rečenice kao što je ona kod Levinsona (55):

- (1) Listen, I'm not disagreeing with *you* but with *you*

Referencija ova dva „ti” očito zahteva da budu praćeni gestom (najverovatnije pokretom glave ka jednoj pa ka drugoj osobi). Isto važi i za zamenice trećeg lica, kao u sledećim Levinsonovim primerima (65):

- (2) *This one's* genuine, but *this one* is a fake
 (3) *He's* not the Duke, *he* is. *He's* the butler

Po ugledu na Fillmorea, Levinson razlikuje dve vrste deiktičke (tj. egzoforičke) upotrebe. Upravo navedene rečenice primer su za *gestural usage* (što bismo mogli prevesti kao „ostenzivna upotreba”), dok *symbolic usage* imamo u primerima

- (4) *This city* is really beautiful
 (5) *You* can all come with me if you like
 (6) We can't afford a holiday *this year*

Atribut „simbolički”, koji je ionako stekao previše raznih interpretacija u nauci, nije najsrećnija oznaka za ovu drugu vrstu upotrebe. Zamenice u primerima (4)—(6) nisu nimalo više simbolične nego ma koji drugi jezički znak. Štaviše, teško im je naći neko zajedničko obeležje. U primeru (6) gest je nemoguć zato što pokazna zamenica nema svoje osnovno prostorno, nego vremensko značenje. (5) bi se svakako izgovorilo sa gestom, dakle spadalo bi u „gestural usage”, ako bi postojale dve ili više grupa ljudi kojima govornik može da se obrati: „Vi možete svi poći sa mnom ako želite, a *vas* molim da sačekate drugi autobus”. I u (4) gest bi propratio zamenicu *this* ako govornik, recimo, razgleda knjigu sa slikama raznih gradova. Primenjena na pravi grad, naprotiv, ova rečenica je primer za izuzetnu raznovrsnost upotrebe pokaznih zamenica, a posebno zamenice „ovaj”, što može dovesti do toga da gest postane suvišan upravo zato što je referencija zamenice tako široka da obuhvata sve pravce podjednako. Kritikujući Russellovu tvrdnju da bi se sve indeksičke reči mogle zameniti spojevima sa zamenicom *this*,

jer je navodno njeno značenje nedvosmisleno, o toj raznovrsnosti upotrebe je pisao Bar-Hillel (1954):

” 'This' is used to call attention to something in the centre of the field of vision of its producer, but, of course, also to something in his spatial neighborhood, even if not in his centre of vision or not in his field of vision at all, or to some thing or some event or some situation, etc., mentioned by himself or by somebody else in utterances preceding his utterance, and in many more ways”.

8.3.2. Ovim opisom, kao što vidimo, obuhvaćena je i endofora, i mentalna i ostenzivna egzofora. Najvažnije je ipak zapažanje o velikoj elastičnosti referencije i promenljivom „dometu” egzoforične pokazne zamenice, čiji se denotat ne mora uvek nalaziti direktno pred ispruženim kažiprstom govornika (kao što bismo mogli zaključiti ako kao jedini primer uzimamo kupca u prodavnici šešira). Nikakvih eksperimentalnih istraživanja na ovom polju nemamo (verovatno zato što je mnogo lakše analizirati anaforičke zamenice u tekstovima nego proučavati govor i kretanje ljudi u stvarnom životu), ali bismo ipak mogli zamisliti nekoliko tipičnih slučajeva koji sačinjavaju skalu od neophodnog gesta, preko mogućeg ali nepotrebnog, do nemogućeg. Tako će gest rukom svakako pratiti rečenicu

(7) Dajte mi *ovaj*

izgovorenu pred policom sa desetak šešira (up. 7.1, primer [2]); gest zahtevaju i egzoforički upotrebljene lične zamenice trećeg lica, npr.

(8) Otkud *on* ovde?

Tu se gest, istina, može svesti na lak pokret glave ili očiju, što važi i za primer

(9) *Ova* kuća je lepša od *one*

Tamo gde je predmet samo jedan i zauzima veliki deo vidnog polja, kao u

(10) Kako se zove *ova* reka?

gest je moguć, ali suvišan; najzad, tamo gde denotat i nije „predmet” u uobičajenom smislu, nego ambijent u kome se nalaze govornik i sagovornik, kao u (4) (pretpostavljajući da je reč o pravom gradu), gest praktično ne dolazi u obzir. Čak i ako bi neko, izgovarajući rečenicu

(11) U *ovoj* zemlji više se ne da živeti

kružio ispruženim prstom na sve strane, time bi pre izazvao zbuđenost nego što bi povećao razumljivost rečenice. To nam pokazuje da pored gesta postoje i druge vrste fizičkog, „situacionog” odnosa između govornika i denotata zamenice, koje gest čine izlišnim. Još jednu vrstu takvog odnosa

mogli tismo naći u sledećem primeru: pošto je razgledao veći broj knjiga, čovek u knjižari (ili biblioteci) s jednom od njih u ruci prilazi prodavcu (ili bibliotekaru) i kaže:

(12) Odlučio sam da uzmem *ovu* knjigu

Pri tom nema nikakve potrebe da on knjigu pruža prema sagovorniku, a još manje da prstom druge ruke pokazuje na nju. Referencija je nedvosmislena zahvaljujući samoj činjenici da on knjigu drži u ruci — iako to čini iz čisto praktičnih razloga koji nemaju veze sa jezičkom komunikacijom³.

U slučaju mentalne egzofore gest će biti ne samo nepotreban nego i nemoguć, budući da se tada denotat zamenice nalazi samo u mislima govornika (i sagovornika, pod uslovom da je komunikacija uspešna). To može biti upotreba lične ili prisvojne zamenice za određenu odsutnu ličnost, kao u

(13) Just for a handful of silver *he* left us,
Just for a riband to stick in *his* coat⁴

(14) *Elle* était si jolie que je n'osais l'aimer⁵

Može biti afektivna upotreba pokaznih zamenica:

(15) Kad li će već doći *taj* autobus?

(16) *Ovi* Rusi i Amerikanci nikako da se slože

kao i pokazne zamenice u vremenskom značenju:

(17) *Ove* nedelje idemo na izlet

8.3.3. Ako je iz ovako oskudne građe dopušteno izvući neki zaključak, onda bi on glasio da je u dosadašnjoj literaturi donekle precenjen značaj gestova u poređenju s verbalnim sredstvima deikse. Možda se verovalo da ova druga uzurpiraju tuđu ulogu, da je jedino „pravo” pokazivanje ono fizičko, materijalno. Kada Bally naziva pokaznu zamenicu „geste vocal” ili kad Halliday i Hasan pišu “exophoric reference is, after all, just pointing with words” (str. 57), ti izrazi su sasvim tačni kao opisi deiktičkih nasuprot drugim tipovima reči; ali njih ne bi trebalo shvatiti kao da gestovi igraju važniju ulogu u pokazivanju nego egzoforičke reči. Naši malopredašnji primeri potvrđuju da je gest (bar na današnjem stepenu razvoja jezika) samo pomoćno sredstvo deikse. Zahvaljujući tome što je precizniji od pokazne zamenice (koja može samo da grubo razlikuje dva ili tri stepena blizine odnosno udaljenosti), on se upotrebljava u distinktivne svrhe tamo gde, kao u primeru sa šeširom, postoji više mogućnih denotata; ali čim je referencija jasna iz situacije, kao u (10) ili (12), gest se praktično nikada ne upotrebljava. Stoga bi Bühlerovu gore iznetu tvrdnju (8.3.1) trebalo obrnuti — nije pokazna zamenica veza između gesta i verbalnog konteksta, nego gest, ukoliko je to potrebno, posreduje između zamenice i realnog objekta. Pogotovu

bismo morali korigovati Ballyja kad kaže da gest „peut être doublé, mais non remplacé” deiktičkom rečju. Tamo gde se upotrebljavaju oboje, gest duplira ili dopunjava zamenicu; u primerima kao (10)—(12) gesta i nema, a jedino ako se zamenica ne bi mogla upotrebiti (na primer u slučaju čoveka prinuđenog da govori stranim jezikom koji nedovoljno poznaje) na njeno mesto došao bi gest, i opet kao zamena u nedostatku boljeg. To je i razumljivo, jer jezik je naš daleko najbogatiji i najbolje razrađen semiotički sistem. Pojedine njegove slabe tačke moraju se dopunjavati drugim sredstvima kao što su gestovi, ilustracije, zvučni i svetlosni signali i sl., ali su to ipak samo pozajmice i „zakrpe”, a osnovni medij sporazumevanja ostaje jezički.

8.3.4. Pokušaćemo da ovaj zaključak o sekundarnoj ulozi gestova potkre-pimo sa još dva „Gedankenexperiment”-a. Zamislimo da u primeru (12), u potpuno istoj situaciji, čovek s knjigom u ruci kaže ne „ovu”, nego „onu knjigu”. Čak i pod pretpostavkom da on knjigu u tom trenutku pruža sago-vorniku, ovaj sigurno ne bi zaključio da se zamenica „onu” odnosi na nju. Bio bi u nedoumici, ali bi verovatno pogledom potražio neku dalju knjigu, ili bi pokušao da se priseti neke knjige o njoj je ranije bilo govora, dakle takve koja bi po svojoj prostornoj ili mentalnoj udaljenosti mogla biti denotat zamenice *onaj*. Drugi zamišljeni eksperiment odnosi se na suvišnost gestova kod zamenica prvog i drugog lica, o čemu je govorio Parret (v. gore). Pret-postavimo da u kupe, u vozu zaustavljenom na otvorenoj pruži, ulazi že-lezničar i pita: „Ko je povukao kočnicu?”. Putnik A odgovara „Ja”, ali pri tom uperi prst u putnika B. I ovde bi neizbežan rezultat bila zbunjenost sagovornika, kao i pri svakoj neusaglašenosti kodova, ali je sigurno da že-lezničar ne bi naprosto ignorisao zamenicu prvog lica. Najverovatnija njegova interpretacija putnikovog ponašanja (ostavljajući po strani okolnost što bi svakako novim pitanjima zatražio razjašnjenje) bila bi da A hoće da kaže nešto kao „Ja sam povukao kočnicu, ali pogledajte šta radi ovaj čovek” ili „... ali njegovom krivicom”. I ovde, dakle, kao i u prethodnom primeru, zamenici bi se pridala veća važnost nego gestu. Ima, naravno, dosta hipotetičnih slučajeva gde je rezultat neusklađenosti potpuni apsurd, pa nikakva interpretacija ne bi bila moguća. Tako bi bilo, recimo, ako bi maločas pome-nuti putnik pokazao na sebe, ili na železničara, i rekao „On”: tu bi anomalija bila dvostruka, jer govornik upotrebljava gest za prvo ili drugo lice, gde je suvišan zbog egzoforične prirode odgovarajućih ličnih zamenica, a ne upotrebljava ga za ličnu zamenicu trećeg lica, gde je uobičajen. Bitno je, međutim, da se ni u jednom slučaju — koliko smo mogli da utvrdimo — referencija ne određuje na osnovu gesta ako je ovaj u nesumnjivom konfliktu sa zamenicom.

8.4. Detaljniji pogled na funkcionisanje egzoforičnih zamenica daćemo u sledećem poglavlju, kada bude reč o sistemima demonstrativa. Pre toga, međutim, moramo svakako spomenuti i srodnu kategoriju *prezentativa* — reči kao što su sh. *evo, eto, eno*, rusko *voiu*, lat. *ecce*, fr. *voici, voilà*, ital. *ecco*. (Termin *présentatif* u ovom smislu upotrebljavaju Brunot, po njemu Frei [str. 111, 124] i Levinson [str. 65]; Bally upotrebljava isti termin kao sinonim za deik-

tike, što je sasvim nepotrebno.) Po značenju veoma bliski pokaznim zamenicama i priložima za mesto, prezentativi se i od jednih i od drugih razlikuju po sintaktičkoj funkciji, koja bi se možda jedino mogla okarakterisati kao predikatska: „*Eto*, opet se sve smirilo” ekvivalentno je spoju dveju koordiniranih rečenica, „*Vidite*, opet se sve smirilo” a „*Evo* mojih prijatelja” uporedivo je sa „*Gle* (= gledaj) moje prijatelje”. (Ne ulazimo ovde u pitanje zašto sh. *evo*, *eto eno* zahtevaju genitiv, što verovatno treba rešavati u okviru sintakse padeža a ne u specifičnoj vezi sa deiktičkim rečima.) Sličnost s glagolima najupadljivija je u francuskom i italijanskom, gde prezentativi mogu biti upravna reč za izričnu rečenicu:

(18) *Voilà que le temps change*

(19) *Ecco che il tempo cambia*

ili za infinitiv:

(20) *Voici venir la belle marçi ise*

(21) *Ed ecco aprirsi una porta*

Po postanku, *voici* i *voilà* i jesu oblici glagola *voir*, i mogu se spajati s nenaglašenim ličnim zamenicama, što je inače isključivo svojstvo glagola („*Le voilà*”: isto u italijanskom, „*Eccolo*”).

Sasvim je verodostojna pretpostavka da su prezentativi u današnjem jeziku najbliži naslednici onih deiktičkih čestica iz kojih su i po Bühleru (79—80) i po većini indoevropeista (v. Majtinskaja, 39—40) mogle nastati kako pokazne zamenice tako i prilozi za mesto. I Lyons (1977, 648—650), mada se ne bavi dijahronijskim pitanjima, zamišlja jedan rudimentarni jezički sistem s jednim jedinim deiktikom, „D”, kakav bi mogao postojati u ranim fazama ovladavanja jezikom kod dece. Iz toga „D”, zavisno od reda reči („D knjiga”, kaže Lyons, moglo bi najpre značiti „To je knjiga” a „Knjiga D” — „Knjiga je tu”) i prema tome da li se upotrebljava da uputi na predmet ili na mesto, razvijaju se zamenice odnosno prilozi. Ovi poslednji mogu potpuno preuzeti ulogu prezentativa (kao u engleskom i nemačkom: „*Evo autobusa*” = „*Here's the bus*” = „*Da ist der Bus*”), usled čega pravi prezentativi postoje još samo u manjem broju evropskih jezika. I tamo gde ih još ima, njihov sistem se često uprošćava. Srpskohrvatski je, kako ističe Frei, jedinstven po tome što je sačuvao tri prezentativa, sa istom konsonantskom alternacijom kao kod zamenica i priloga: *evo* — *eto* — *eno*:ovaj — taj — onaj: *ovde* — tu — *onde*, itd. U bugarskom su se oni sveli na dva (*eŭ* i *eŭo*), kao i u ruskom (*этой* i *этой(a)*), ovaj drugi osetno ređi od prvog). U francuskom govornom jeziku danas više ne postoji *voici*, nego samo *voilà*, što je paralelno s tendencijom da se *là* upotrebljava u značenju „ovde” ili „tu” umešto *ici*.

8.4.1. Prezentativi su tipično deiktičke reči, ali je njihova referencija neodređena u poređenju sa zameničkom i priloškom. Po Lyonsovom rečima (*l. cit.*), „their function is quasi-referential, rather than purely referential;

and it is not always clear whether they are being used to draw attention to an entity or to a place". U ovom odlomku čine nam se bitnim reči "to draw attention": dok zamenice *ukazuju* na predmet (biće), a prilozni na mesto, prezentativi *skreću pažnju* na jedno i na drugo. Zbog toga je teško odgovoriti na pitanje da li se, i u kojoj meri, oni mogu upotrebiti i endoforički. Ako neko počne iskaz sa

(22) *Evo kako je to bilo. Jutros rano odlučio sam da...* [itd.]

možemo reći da *evo* kataforički upućuje na sadržaj druge i sledećih rečenica, mada bi se s još više opravdanja moglo tvrditi da rečju „*evo*” govornik skreće pažnju (egzoforički) na sebe i na svoj iskaz. Jasnija je anafora u primerima kao

(23) *Olenjili se, eto šta im falj*

Pri tom treba zapaziti sledeće. Mada je u okviru tradicionalne sintakse nemoguće tačno definisati odnos između „*eto*” i zavisne rečenice koja mu sledi (ovde: „šta im falj”), prezentativ se prema prethodnom i sledećem segmentu odnosi analogno zamenici u Fernándezovom primeru „Kad bi ih Paulina čula [...] *To* je bio njegov strah” (6.8.1, primer [40]). Endoforički odnos je, dakle, usmeren ka prethodnoj rečenici (*olenjili se*) a ne ka sledećoj, s kojom je odnos čisto sintaktički. To, opet, znači da u primerima kao

(24) *Ecce homo*

(25) *Eto mene, eto vas, eto rata s Turcima*

prezentativ upućuje na spoljne objekte, tako da o endofori (katafori) ne može biti govora.

Postoje svakako i razlike između pojedinih prezentativa (u srpskohrvatskom, na primer, izgleda da je *eno* isključivo egzoforično za razliku od *evo* i *eto*), a pogotovu u idiomatskim upotrebama između pojedinih jezika. Tako ital. *ecco* može biti i „Verlegenheitswort”, kako ga naziva Spitzer (170—171), poređujući ga s francuskom zamenicom *ça* i španskom *eso*, tj. reč bez značenja kojom se nastoji dobiti u vremenu dok se traži odgovor na teško pitanje (donekle kao u sh. „pa” ili „ovaj”). Primer bi mogao biti:

(26) — *Che cosa è un logaritmo? — Ecco...* tu sai cosa è l'elevazione a potenza... [itd.]

Još jedna upotreba iste italijanske reči jeste u smislu potvrđivanja, kada se dobije očekivani odgovor:

(27) — *Come si chiama la capitale della Romania? — Budapest...*
— No! — *Bucarest...* — *Ecco.*

Na izgled marginalna i malobrojna grupa reči, prezentativi bi svakako zaslužili da im se posveti posebna studija, da bi se rasvetlili raznovrsni problemi koje smo ovde jedva mogli da nagovestimo.

¹ Pridev od latinske imenice *index*, *-icis* pravilnije bi glasio „indikalni”, kao u italijanskom (*indicale*, Sornicola, 148), ali je u današnje vreme tako reći unapred sigurno da će se nametnuti engleski oblik (*indexical*). S druge strane, poželjno bi bilo i u srpsko-hrvatskom naći neki poimeničeni oblik kao što je u engleskom „an indexical”, „indexicals” (možda „indeksik”, „indeksici”?). U nedostatku takvoga, prinudeni smo da kažemo „indeksičke reči”, što za zamenice i priloge odgovara, mada ne bi odgovaralo i za glagole, gde je samo glagolsko vreme indeksički element.

² „Sagovornik” i „slušalac” nisu naročito pogodni nazivi za drugo lice. U engleskom, kao što ističu Halliday i Hasan (45), umesto *hearer* ili *listener* treba reći *addressee* (termin koji se zaista poslednjih godina sve češće sreće u literaturi), budući da je drugo lice svaka osoba (pa i životinja ili predmet) kojoj se govornik obraća, nezavisno od toga da li ona sluša i da li učestvuje u razgovoru. Možda bi se *addressee* moglo prevesti nekom kovanicom kao što je „oslovljenik”; u protivnom, ostaje nam samo izraz „primalac poruke”, koji je dosta nezgrapn i vezan prvenstveno za teoriju informacije.

³ Još jedan primer materijalnog odnosa bez gesta mogu pružiti saobraćajni znaci s natpisom „No parking *this side of sign*” koji se mogu videti u američkim gradovima, postavljeni normalno na ivicu trotoara. Na njima nema strelice, koja bi bila grafički ekvivalent gesta; pretpostavlja se očigledno da će vozač, samim tim što može da čita natpis, zaključiti da je „*this side*” ona strana gde se on nalazi.

⁴ Početak pesme Roberta Browninga „The Lost Leader”.

⁵ Početak popularne šansone (Alain Barrière).

9. POKAZNE I DRUGE ZAMENICE

9.1. Ako prihvatamo koncepciju o deiksi kao bitnom svojstvu zamenica, to znači da bi ubuduće pokazne zamenice, a ne više lične, morale da zauzimaju „počasno” mesto među zameničkim podgrupama. One su svakako najtipičnija vrsta zamenica, već i zbog toga što mogu biti imeničke i pridevske, dok lične, jedine od šest podvrsta, imaju isključivo imeničku funkciju.

S druge strane, pokazne i lične zamenice (upotrebićemo odsada skraćenice PZ i LZ) imaju mnogo međusobnih sličnosti u upotrebi, tako da se ne mogu oštro razgraničiti jedne od drugih. U mnogim starijim indoevropskim i drugim jezicima (latinskom, grčkom, turskom, mongolskom itd.: v. Lyons 1968, 279, Forchheimer 1953, 36) umesto ličnih zamenica trećeg lica postoje samo pokazne; Lyons (1977, 647) tvrdi da se tragovi takvog stanja vide još i danas u engleskom; istaknuti italijanski lingvista Bruno Migliorini definiše i današnje italijanske LZ trećeg lica kao „pronomi dimostrativi che hanno l'ufficio di pronomi personali”¹. Ova tvrdnja može se učiniti preteranom, budući da se ital. lične zamenice *egli, ella, esso, -a, -i, -e* (s posebnim naglašenim i nenaglašenim oblicima za kose padeže) jasno razlikuju od pokaznih *questo, quello* itd. Ipak, s njom bi se sigurno složio Benveniste, koji je bez ikakvog komentara, ne precizirajući čak ni o kom jeziku ili istorijskom periodu govori, pomenuo „l'absence de tout pronom de la 3^e personne, fait fondamental, qu'il suffit de rappeler” (1946, str. 4) kao potvrdu za svoj poznati stav o trećem licu kao „nelicu”, *non-personne*.

Ova Benvenisteova ideja tačna je u tom smislu što se treće lice može definisati samo negativno i u zavisnosti od definicije prvog i drugog lica kao učesnika u komunikaciji. Ipak iz nje nipošto ne sledi zaključak da lične zamenice trećeg lica ne postoje, pa ni da su u nekom smislu neravnopravne zamenicama 1. i 2. lica. Dovoljno je uzeti u obzir direktni i indirektni govor, univerzalnu jezičku pojavu koja podrazumeva komutaciju lica, da bi se uvidelo da isti status koji ima zamenica 1. ili 2. lica u

(1) Volim *te*, Oliva

(2) Wimpy says: "I want a hamburger"

mora imati i zamenica u

(3) Popaj kaže Olivi da *je* voli

(4) Wimpy says *he* wants a hamburger

Tvrditi za ove zamenice da su pokazne imalo bi smisla jedino ako se „pokazni” shvati kao sinonim za „deiktički” — a onda bi ta tvrdnja važila još u većoj meri za zamenice 1. i 2. lica, pa bi se LZ morale potpuno ukinuti kao kategorija.

9.1.1. Uopšte uzevši, LZ se od PZ mogu razlikovati po tome što prve učestvuju u opozicijama lica, a druge u opozicijama po udaljenosti. Romani se, na primer, slažu da je latinska PZ *ille* postala LZ (odakle današnje ital. *egli*, šp. *él*, fr. *il* itd.) onog trenutka kad je, u vulgarnom latinskom, izgubila značenje „onaj (tamo)” i prestala da se suprotstavlja zamenicama *hic* „ovaj (ovde)” i *iste* „taj (tu)”. Još jedan pomoćni kriterijum razlikovanja je pridevska upotreba, koja postoji kod većine PZ, a nikada kod LZ.

Dileme su ipak moguće, uglavnom iz dva razloga:

— prvo, s obzirom na inherentnu „pluralnost” trećeg lica („... 'il' peut être une infinité de sujets — ou aucun”, kaže Benveniste 1946, 6), ne postoji uvek nedvosmislena, 1 : 1 korelacija s prvim i drugim licem. Pored lične zamenice, subjekat trećeg lica može biti i zamenica ma koje druge vrste, imenica, imenička sintagma, pa i nulti subjekat u slučaju bezličnih glagola, što je sve nemoguće u 1. i 2. licu. Zato ispadanje iz opozicija udaljenosti ne mora uvek značiti automatsko uključivanje u opozicije lica;

— drugo, u pojedinim jezicima postoji i „neutralni” demonstrativ, koji ne označava ni blizinu ni daljinu (v. dole, 9.4.3).

Otuda se pojedini zamenički oblici nalaze na granici između dveju podgrupa. Takvo je latinsko *is* (*ea*, *id*), anaforička zamenica bez prostornog značenja, koja se na moderne jezike gotovo uvek prevodi kao LZ (Vidit *eum* — Video *ga* je), ali je gramatičari ipak svrstavaju u PZ. Takvo je i italijansko *esso*, demonstrativ po poreklu (od lat. *ipse*, odakle je i španska PZ *ese*) i po nekim upotrebama u starijem jeziku (kada je moglo biti i pridev), ali danas LZ sa značenjem „on” (v. Klajn 1976). Takvo je nemačko naglašeno *der*, koje se smatra za PZ, ali Bloomfield (259) ističe da se gotovo ne razlikuje po upotrebi od ličnog *er*: „Es war einmal ein Mann, der hatte drei Söhne”. Takve su, najzad, danske zamenice za koje Jespersen (1924, 86) piše: „*de*, *dem* formally go with the demonstrative *den*, *det*, but functionally are the plural both of *den*, *det* and of *han*, *hun* 'he, she'.” Isto važi i za švedski i norveški².

9.1.2. U ovakvim slučajevima prinuđeni smo da priznamo da nijedan rigorozni, analitički kriterijum ne pomaže, nego da se moramo osloniti na dobro staro „jezičko osećanje” (rehabilitovano uostalom od strane transformacionalista pod nazivom „competence”) ili na prevod: zamenicu iz nekog stranog jezika nazvaćemo ličnom kao je dosledno prevodimo „on” (ona, ono) a pokaznom ako nam znači „taj”, „ovaj” ili „onaj”, mada razloge takvog prevoda ne možemo uvek naći. Što je još gore, ova dva merila — maternje i prevodiočevo jezičko osećanje — ne moraju se uvek podudarati.

Tako Moignet (44) priznaje da latinsko *is* „joue à peu de choses prés le même rôle que les pronoms personnels”, ali odbija da ga uvrsti među LZ, jer se „dans la conscience linguistique des Latins” nije vezivalo za *ego* i *tu* nego za *idem* i *ipse*. (Na koji način je utvrdio jezičku svest davno izumrlog naroda autor ne objašnjava.) Slično je i sa mncgim, N-zamenicama. Engleske rečenice „I knew *it*” i „I knew *that*”, na primer, znače praktično isto, i na srpskohrvatski obe bi se prevele sa „Znao sam *to*” (druga eventualno i sa „*To* sam znao”). *It* nazivamo ličnom zamenicom, za razliku od pokazne *that*, najviše zbog toga što je u sistemskoj vezi sa *he* i *she*. Istina, argument komutacije ovde se jedva može primeniti, jer kada je *it* N-zamenica, njen antecedent (rečenica ili predikatna sintagma) ne može preći u prvo ili drugo lice, a čak i kad je antecedent imenica, među njima je veoma malo takvih koje bi mogle označavati govornika ili sagovornika (praktično samo imenica *child*).

Na italijanski bi se obe engleske rečenice prevele sa „*Lo sapevo*”, s tim što bi se druga mogla iskazati i manje uobičajenim oblicima „*Sapevo questo*” ili „*Sapevo ciò*”. Ovde se *lo* može uvrstiti u LZ s više opravdanja nego engl. *it*, jer isti oblik, ovde upotrebljen kao neutrum, inače predstavlja akuzativ muškog roda „ga”. *Questo* je nesumnjivo PZ, jer stoji u opoziciji sa zamenicom za daljinu *quello*. *Ciò*, međutim, gotovo da nema osobine pokazne zamenice: ne učestvuje u opoziciji blisko-daleko, nikada nema pridevsku upotrebu, morfološki je usamljeno (u tome se razlikuje od španskih zamenica srednjeg roda *esto*, *eso*, *aquello* i francuskih *ceci*, *cela*, koje su izvedene od istih korena kao i odgovarajuće PZ muškog i ženskog roda). Što je najvažnije, *ciò* se upotrebljava samo kao anaforička N-zamenica, dakle može se javiti u rečenicama kao „(. . .) Znao sam *to*”, „(. . .) *To* je čudo” i sl., ali ne u onima kao „Daj mi *to*”, gde je moguće samo *questo*. Ako uprkos tome sve italijanske gramatike svrstavaju *ciò* u PZ, to je možda zbog etimologije (lat. *ecce-hoc*), zbog toga što se uvek može zameniti oblikom *questo* (ili *quello*), ali ponajviše zbog toga što očigledno nije LZ (jer ne može označavati ni osobu ni predmet), pa ne ostaje ništa drugo nego da se proglasi za pokaznu.

9.2. Šta se zapravo podrazumeva pod ličnom zamenicom? Mnoge školske gramatike tumače taj termin bukvalno, objašnjavajući da je lična (personalna) zamenica ona koja označava lica, osobe (*personae*), dakle ljudska bića. To je bez sumnje pogrešno, jer zamenice trećeg lica u bilo kom jeziku nipošto se ne moraju odnositi samo na ljude, niti samo na živa bića. Ako je uopšte potrebno davati neko etimološko objašnjenje termina, onda bi trebalo reći da su ovo zamenice koje razlikuju *gramatička lica* — prvo, drugo i treće. U jeziku uopšte, opozicija lica postoji samo kod triju grupa reči — ličnih zamenica, prisvojnih zamenica i glagola. Za glagole je danas jasno da kategoriju lica poseduju „only secondarily, and derivatively”, kako kaže Lyons (1968, 281; slično i Heger, 26), preuzimajući je od zamenica. Što se tiče prisvojnih zamenica, ako i nisu „pridevi od ličnih zamenica” ili „genitivi ličnih zamenica”, kako su pojedini gramatičari pokušali da ih predstave, one su ipak u izvesnom smislu izvedene iz LZ, kao osnovnijih i češćih oblika. Stoga se gramatičko lice s punim pravom može smatrati za suštinsko i distinktivno obeležje LZ.

9.2.1. Pa ipak, i vezivanje LZ za „lice” u smislu ljudskog bića sadrži u sebi zrnice istine. Činjenica je da zamenice 1. i 2. lica jednine i množine moraju po prirodi stvari označavati ljudska bića, ako se izuzme obraćanje životinjama i očigledne personifikacije tipa

- (5) *Ja sam vetar, dižem prah* (Zmaj)
 (6) *Takrat se spomni, bistra Soča,*
Kaj gorko ti srce naroča (Gregorčič)

— ove poslednje po pravilu ograničene na poetske ili fantastične stilske registre.

Ni treće lice nije sasvim neutralno u tom pogledu. U srpskohrvatskom, mada ne postoje nikakva gramatička ograničenja za referenciju LZ trećeg lica, ljudska bića se — s obzirom na svoju aktivnost i na pretežan smer interesovanja govornika — znatno češće javljaju u ulozi denotata nego predmeti i apstrakcije. Ta razlika je izraženija kod subjekatskih i dativnih zamenica (pošto su ljudi najčešći vršioци i „korisnici” radnje), a manja je kod akuzativnih (mnogo je lakše, recimo, naći primere za „ga” = *prozor* nego za „on” = *prozor* ili „mu” = *prozoru*). U zapadnim jezicima ta se tendencija zaoštava i gramatikalizuje. Tako francuski pretvara predloge u priloge da bi izbegao upotrebu LZ za neživi denotat:

- (7) *Il y a ce garçon, tu peux jouer avec lui*
 ali
 (8) *Il y a ce ballon, tu peux jouer avec*

Nemački to isto postiže složenicama tipa *damit*: v. Coseriu, 160—161. Za španski, Henriquez (1939) piše: „... *él, ella, ellos, ellas* se están restringiendo a la designación de personas y perdiendo su capacidad de designar cosas”. Up. i ono što o francuskim sintagmama *à lui, à elle* kaže Pohl (1970, 101). Najdalje je, naravno, zahvaljujući nestanku gramatičkog roda kod imenica, otišao engleski, gde se *he (him, his)* i *she (her)* mogu upotrebiti samo za ljude i poneke više životinje.

Prisvojne zamenice se u ovom pogledu ponašaju približno kao i lične: mogućan je neživi antecedent (*ovaj grad i njegovi stanovnici; cela pripovetka, a pogotovu njen završetak...*) ali postoje znatna ograničenja, zasad potpuno neispitana, npr.:

- (9) *To je odličan stručnjak, daću ti njegovu adresu*
 (10) **To je odličan institut, daću ti njegovu adresu*

9.3. Sa ovim „ljudskim” karakterom ličnih i prisvojnih zamenica povezano je po svoj prilici i njihovo svojstvo da se mogu neograničeno mnogo puta ponavljati sa istim antecedentom. Kao što je često primećeno u literaturi, one imaju dosta zajedničkih osobina sa vlastitim imenicama (v. Benveniste 1965, 199—201, Dubois 91—92, 155—159, Strang 114, Roberts 54). Nakon što smo neku osobu označili imeničkom sintagmom, možemo je u daljem toku iskaza označavati sa „on” odnosno „ona” dokle god traje

njen „pronoun concord domain”, tj. dakle god se ne pojavi neka druga imenica istog roda i broja koja bi mogla izazvati nedoumicu oko referencije. Štaviše, u određenim slučajevima (npr. u razgovoru o dvoje prijatelja čiji je identitet poznat, ili u pripoveci sa samo dve ličnosti) mogu se od prvog do poslednjeg pomena upotrebiti samo „On” i „Ona” kao neka vrsta pseudo-imenica, bez ikakve imenice. Sa isto tako postojanom referencijom upotrebile bi se i prisvojne zamenice „njegov” odnosno „njen”, mada se one po svojoj prirodi javljaju znatno ređe nego lične. Voljfova (str. 117—118) napominje da lične zamenice služe „и для первичной идентификации antecedента и повтора. . . и . . . как речевые имена собственные”, dok „демонстратив, как правило, выступает толяко в функции идентификации и . . . при дальнейших указаниях на референт употребляться не может, если не требуется дополнительной идентификации с новым наименованием”. Zaista, posle nekog antecedenta kao što je „Petar” moglo bi doći pitanje „Ko je *taj*”? mogli bismo ga nazvati „*taj* Petar” ili „*taj* čovek”, ali se isti demonstrativ ne bi mogao neograničeno ponavljati kao što mogu LZ „on”, „ga”, „njemu” i druge.

Pokazne zamenice nemaju osobine „imena” i ne pokazuju nikakvu preferenciju za žive ili ljudske denotate; naprotiv, kao što smo videli na primeru ital. *ciò*, neke od njih potpuno isključuju takve denotate. Njihova različitost od „imena” ogleda se i u tome što im je osnovna funkcija (i danas najčešća u svim jezicima) pridevska: u takvoj službi, one ne upućuju na „ime” iz antecedenta, ne ponavljaju ga niti zamenjuju, nego deluju kao znaci koreferencije između antecedenta i neke druge imenice (*Petar* . . . *taj čovek*). To je ono što Voljfova u gornjem odlomku naziva „dopunskom identifikacijom s novim imenovanjem”, a Fernández (v. 6.6) „difuznom anaforom”.

Još jedna upadljiva razlika u odnosu na LZ tiče se imeničke zamenice u neutrumu jednine (ili ekvivalentnom obliku), koja, u spoju s imeničkom sintagmom i glagolom „biti” kao kopulom, zadržava nepromenjen oblik bilo da je imenička sintagma u jednini ili množini, muškog, ženskog ili srednjeg roda, bilo da označava nešto živo ili neživo, čoveka, stvar ili apstrakciju:

(11) $\left. \begin{array}{l} \text{Šta} \\ \text{Ko} \end{array} \right\} \text{ je ovo?}$

(12) $To \text{ je } \left\{ \begin{array}{l} \text{dečak} \\ \text{devojčica} \\ \text{televizor} \\ \text{čudo neviđeno} \end{array} \right.$

(13) $To \text{ su } \left\{ \begin{array}{l} \text{dečaci} \\ \text{devojčice} \\ \text{televizori} \\ \text{čuda neviđena} \end{array} \right.$

Ovakva upotreba postoji u svim evropskim jezicima osim italijanskog (gde se PZ obavezno slaže sa imenicom: „*Questo è un bambino*”, „*Questa è una bambina*”, „*Questi sono bambini*”, „*Queste sono bambine*”) i delimično engleskog (gde imamo slaganje samo po broju: „*This is a boy/girl*”, „*These are boys/girls*”). Demonstrativ se tu ponaša kao onaj Bühlerov prvobitni deiktik, nepromenljiv, više sa priloškim nego sa zameničkim osobinama: „*To je televizor*” = „*Ovde je televizor*”. On u suštini ne upućuje na predmet nego na „deo prostora”, kako bi rekli filozofi, i otuda je neosetljiv na opozicije roda, broja i živog/neživog.

9.3.1. S druge strane, upravo zahvaljujući nemogućnosti neograničenog ponavljanja demonstrativ stiže preciznost referencije kakvu nema LZ. Zato se anaforičko „ovaj” upotrebljava da nedvosmisleno uputi na najbliži, tj. poslednji antecedent, u slučajevima gde bi LZ bila nejasna:

(14) Popaj je savetovao Kići da ne deli ručak s *Perom*, jer će mu *ovaj* sve pojesti

(vidi i Vol'f, 137). Jedna razrađenija varijanta takve anafore jeste upotreba parova PZ (*celui-ci... celui-là*, itd.) za upućivanje na par antecedentata, koju smo pomenuli u 6.5.2. Ipak je verovatno da u preciziranju referencije bitnu ulogu igra slaganje u rodu i broju; to bi moglo biti objašnjenje zašto ovakva upotreba PZ ne postoji u engleskom.

Po malom dometu anaforske veze pokaznim zamenicama slične su relativne, za koje smo već rekli da po pravilu stoje neposredno iza antecedenta. Mogu se ponavljati, ali samo u okviru jedne složene rečenice:

(15) Tako je živeo *čovek kome* su svi zavideli, za *kojim* su uzdisale šiparice, *koji* je mogao da kupi sve što mu duša zaželi

To znači da je njihov „concord domain” ograničen sintaktičkim i stilskim činiocima. Svakako nije slučajno što je jedna vrsta relativnih zamenica u germanskim jezicima postala od pokaznih, štaviše što u nemačkom i danas imaju potpuno iste oblike (*der, die, das*) u obe funkcije. U Bloomfieldovoj rečenici citiranoj u 9.1.1. bilo bi dovoljno izmeniti red reči — „*Es war einmal ein Mann, der hatte drei Söhne*” — „... *der drei Söhne hatte*” — pa da od pokazne zamenice postane relativna.

9.4. Tako reći u svim jezicima sveta, pokazne zamenice obrazuju sisteme od dva, tri ili više elemenata na osnovu opozicija po udaljenosti, koje su zajedničke još i prilozima za mesto, ponekim prilozima za način (*ovako : tako : onako*) i prezentativima (*evo : eto : eno*). Nije izvesno da li je Lyonsov hipotetički sistem s jednim jedinim deiktikom, pomenut u 8.4, ostvaren bilo gde u današnjim jezicima. „*Il semble qu'il n'existe pas de langues avec un système de déictiques à terme unique*”, kaže Frei (116). Po nekim navodima iz Majtinske (str. 71) moglo bi izgledati da takvi jednočlani sistemi postoje u ugrofinskim jezicima, ali tome protivreće podaci koje daje sama autorka na str. 99, kao i oni o mađarskom i finskom kod Freia (121). Bolinger (1975, 614), pozivajući se na T. M. Bernsteina, napominje da „*Yiddish...*

lacks the distinction between far and near demonstratives": tu tvrdnju nismo mogli da proverimo. Teorijski ovakav sistem nije nemoguć, bar ne za egzotičnu upotrebu, s obzirom na postojanje rečenica tipa „Dajte mi ovaj, ovaj, ovaj i ovaj”: v. i primer (2) u 8.3.1.

Sistemima demonstrativa u indoevropskim jezicima prvi put se ozbiljnije pozabavio Brugmann (u jednom radu iz 1904. i u drugom delu svog „Grundriss“-a), ali njegovim zaključcima nije bio zadovoljan nijedan kasniji autor. Brugmannova četiri načina pokazivanja, „Zeigarten” (Bühler, 83, ispraviče taj termin u preciznije „Positionszeigarten”) zovu se „Der-Deixis”, „Ich-Deixis”, „Du-Deixis” i „jener-Deixis”, pri čemu je prvi neutralan u odnosu na udaljenost, a ostala tri odgovaraju prvom, drugom odnosno trećem licu. Mada zamerajući Brugmannu da nije bio „un systématiste”, ove četiri kategorije preuzeo je i Frei, s tim što je istakao da pored trojnog sistema može postojati i dvojni — samo za proksimalnom zamenicom (za blizinu) i distalnom (za daljinu)³ — kao u francuskom, engleskom i većini drugih jezika današnje Evrope. Freiov rad je do danas ostao najiscrpnije i najpouzdanije istraživanje ovih problema, ali i on ostavlja mnoga pitanja otvorena. Među njima posebnu pažnju privlači pitanje međusobnog odnosa zamenica u trojnom sistemu.

9.4.1. Prema iscrpnom pregledu koji daje Frei, trojne sisteme imaju ili su imali keltski jezici, jermenski, starogrčki, latinski, španski, portugalski, staroslovenski, srpskohrvatski, slovenački, škotski dijalekti engleskog, kao i mnogi neindoevropski jezici (turski, japanski, korejski, baskijski, jezici juga Afrike, itd.). U staroslovenskom sistemu je bio ne samo „ternaire” nego i „tripersonnel”, to jest jedna zamenica označava blizinu prvom licu, druga drugom, a treća označava udaljenost od oba, dakle odgovara trećem licu. Naprotiv, tvrdi Frei, u grčkom (*hode* : *houtos* : *ekeinos*), delimično u latinskom (*hic* : *iste* : *ille*), kao i u trojnoj seriji nemačkih priloga za mesto, *hier* : *da* : *dort*, taj paralelizam je narušen, jer se i drugi i treći član sistema vezuju za treće lice. Neki na izgled trojni sistemi u stvari su dvojni, jer je jedan član opozicije naknadno podeljen nadvoje: tako francusko *là* i *là-bas* zajednički opozicioniraju prilogu *ici*, a isto važi i za engl. *there* i *over there* u odnosu na *here*. Za španski, portugalski i italijanski⁴ Frei kaže da mu se čini („j'ai l'impression. . .”) da je kod njih podeljen bliži član binarne opozicije, tako da su npr. u španskom *este* „ovaj” i *ese* „taj” zajednički suprotstavljeni obliku *aquel* „onaj”.

U španskim gramatikama (pa ni u studiji Lamíquiza, 1967/1) nema ni pomena o takvoj asimetriji. Naprotiv, tu se *este*, *ese* i *aquel* obično opisuju kao „demonstrativi prvog”, „drugog” odnosno „trećeg lica”, baš kao što se čini i u većini latinskih gramatika i rečnika za *hic*, *iste* odnosno *ille*. (Ovo je svakako nesrećna formulacija, jer pokazne zamenice, za razliku od ličnih i prisvojnih, sve su „trećeg lica”, a jedino se njihovo semantičko obeležje blizine/udaljenosti određuje u skladu s licima.) Uprkos tome, moguće e da je Frei u pravu, jer Badía Margarit (5—7) navodi više rečenica u kojima se bez promene značenja može upotrebiti bilo *este* bilo *ese*, a Olza (123—125), pozivajući se na slično mišljenje Amada Alonsa, dokazuje da je šp. *ese*, baš

kao i *este*, orijentisano prema govorniku (ne prema sagovorniku), samo što izražava nešto veću udaljenost nego *este*. Kao potvrdu on navodi slučaj čoveka kome sagovornik stoji za leđima, a koji će predmete na umerenom odstojanju ispred sebe ipak označiti sa *ese*: to bi značilo da je veza ove zamenice s drugim licem posledica slučajne podudarnosti — činjenice da se sagovornik obično nalazi upravo u toj srednje udaljenoj „zona del *ese*”. Iz toga proizlazi — ukoliko su Olzini navodi tačni — da španski trojni sistem, za razliku od slovenskog (o čemu v. 9.5.6), zaista nije „tripersonalan”.

9.4.2. Objašnjenje takvog stanja moglo bi biti u tome što se španski nalazi na prelazu sa trojnog na dvojni sistem demonstrativa, to jest da je zakoračio onim putem kojim je (da pomenemo samo romanske jezike) već daleko odmakao italijanski, a dokraja ga prešli francuski i rumunski. Redukcija trojnog sistema sasvim je uobičajena pojava u razvoju jezika — jedno od onih sistemskih uprošćenja o kojima je pisao Jespersen, koja su potom dovedena u sumnju u doba strukturalizma (kada nije priznavana nikakva zavisnost jezika od društva), ali koja se zapravo ne mogu negirati, jer predstavljaju gole činjenice. Kao što nijedan jezik u istorijsko doba nije namesto nepromenljivih imenica razvio promenu po padežima, tako nijedan nije sa dvojnog pokaznog sistema prešao na trojni, dok su mnogi prevalili obrnuti put.

Bez sumnje su u pravu Frei (119, 125—129), Majtinskaja (53) i Antinucci (1974, 245—246: ovaj poslednji, kako izgleda, nije ni poznavao Freirad) kad kažu da su sioženiji pokazni sistemi svojstveni jezicima starijih i primitivnijih zajednica, dok sa razvitkom civilizacije dolazi do uprošćenja. Moglo bi se, međutim, raspravljati o načinu na koji se uspostavlja ova zavisnost. Frei, oslanjajući se na Wundta, smatra da je višestrukost prostornih oznaka, kao i višestrukost gramatičkog broja (postojanje duala, trijala itd.) odraz konkretnog načina mišljenja, a da ih apstraktna misao zamenjuje binarnim opozicijama. Ubedljivije je Antinuccijevo objašnjenje, po kome u kulturama bez pismenosti preovlađuje komunikacija licem u lice, što podrazumeva detaljniju, sitniju podelu deiktičkog prostora. Tome bi svakako trebalo dodati još jedan, po našem mišljenju ne manje važan faktor: život u gradu, i uopšte u ambijentu stvorenom ljudskom rukom, obiluje orijentirima (zasnovanim na pravom uglu i pravoj liniji) kao što su pristorije, zgrade, spratovi, ulice, raskršća itd., što smanjuje potrebu za pokaznim zamenicama; u prirodi, naprotiv, takvi orijentiri su sasvim retki i nepravilnog oblika.

Otuda u jezicima mnogih vanevropskih naroda postoje sistemi zamenica i priloga sa pet, šest, pa čak i trideset i više članova: podatke o tome daju Bloomfield (259), Frei (115), Majtinskaja (77, 86), Forchheimer (36), Levinson (81—82). Među njima su neki bantu-jezici, jezici Filipinskih ostrva, a posebno eskimski i aleutski — gde bez sumnje jednolični snežni ambijent otežava orijentaciju i povećava potrebu za deiktičkim rečima. Primera radi, zamenice iz aleutske gramatike Venijaminova, citirane kod Forchheimera, maju značenje „najbliži govorniku”, „drugi po udaljenosti od govornika”,

„treći po udaljenosti od govornika”, „daleki”, „pretposljednji”, „koji sedi ispred govornika”, „koji se nalazi ispod govornika”, „koji se nalazi još niže” i tako dalje — ukupno dvadeset oblika.

9.4.3. Za demonstrativ u kome su neutralizovane opozicije po udaljenosti, „*déictique indifférent*” kako ga naziva Frei, najpoznatiji primeri su francusko *ce* (*cet, cette, ces*, bez dodataka *-ci* ili *-là* koji bi ga učinili „proksimalnim” odnosno „distalnim”) i nemačko naglašeno *der* (*die, das*). Naravno, i određeni član može se smatrati za demonstrativ (v. 6.4.2) u kome je, pored fonetskog slabljenja (svođenja na proklitku), izgubljena i oznaka udaljenosti. Frei primećuje da su trojni sistemi sa neutralnim članom „*moins nombreux*” (116), ali za njih ne navodi nijedan primer, osim što napominje da je grčki određeni član *ho* u Homerovo doba još bio upotrebljavan kao PZ. Mogućno je da takve kombinacije zapravo i nema, jer bi bila preglozma: čemu bi, pored tri distinktivne zamenice, služila i četvrta nedistinktivna?

U francuskom se zapravo i ne može govoriti o posebnom „indiferentnom” demonstrativu, nego je *ce* „arhimorfem” koji se po potrebi diferencira na proksimalni i distalni: dok, recimo, engleski mora uvek da bira između *this book* i *that book*, u francuskom će to biti neutralno *ce livre*, a samo u slučaju moguće dvosmislenosti reći će se *ce livre-ci* odnosno *ce livre-là*. Nemačko *der* upotrebljava se pretežno za afektivnu egzoforu sa izvesnim prizvukom nipodaštavanja, za šta u drugim jezicima služi ili distalni član dvojnog ili srednji član trojnog sistema:

- (16) *Der* hat nichts kapiert
- (17) *Quello* non ha capito niente
- (18) *Taj* nije ništa shvatio

Uz to, kako primećuje Frei (118), *der* može da označi srednju udaljenost između proksimalne i distalne zamenice, čime se provizorno uspostavlja trojni sistem (*dieser, der und jener*), a može i da zameni jednu od dveju PZ: „an *dém* Ort und an *jenem* Ort”.

Isključivo anaforičke zamenice, kao što su latinsko *is* (*ea, id*) ili italijansko *ciò*, gube obeležje udaljenosti jer im ono nije ni potrebno: u retkim slučajevima kad je potrebno razlikovati *dva* antecedenta iz prethodnog teksta, bliži i dalji, uvek se mogu upotrebiti obične PZ, budući da pored egzoforičke imaju i anaforičku upotrebu (u latinskom *iste* i *ille*, u italijanskom *questo* i *quello*). Iz svega ovoga stiče se utisak da „indiferentni” demonstrativ ne obavlja nikakvu posebnu funkciju (bar dotle dok se ne pretvori u određeni član), nego da je uzgredni proizvod neutralizacije opozicija blisko/daleko⁵. To bi, opet, značilo da je pogrešio Brugmann kada je (da li pod uticajem svog maternjeg jezika?) uspostavio „Der-Deixis” kao posebnu kategoriju. Takva klasifikacija, zapravo, mogla bi se braniti samo ako je tačno, kao što je mislio Brugmann, da indoevropski prvobitno nije imao „Du-Deixis” nego da su tu funkciju preuzeli oblici za „Der-Deixis”: tu pretpostavku odbacuje Frei (125), jer smatra da su trojni sistemi uvek stariji od dvojnih.

9.5. Čak i u jezicima sa samo dva demonstrativa, odnosi među njima toliko su složeni, elastični i promenljivi da ispitivač može lako razumeti zašto je R. Lakoff (1974) za epigraf svog rada uzela stihove engleskog humoriste A. A. Milnea:

(...)

*The feeling on me grows and grows
That hardly anybody knows
If those are these, or these are those.*

Uzmimo i mi engleski kao primer dvojnog sistema, budući da je to dosad najbolje proučen jezik u ovoj kao i u većini drugih oblasti. Pri tom će zaključci, ukoliko nije drukčije naznačeno, uglavnom važiti i za sve druge jezike s dvojnim sistemima.

Suvišno je možda i napominjati da se pri ostenzivnoj egzofori pojmovi bliskog i dalekog određuju subjektivno, i da se nikakvim metrima ili centimetrima ne može odrediti granica između zone u kojoj će govornik reći

(19) Look at *this* tree

i one u kojoj će reći

(20) Look at *that* tree

Ne samo što je granica različita zavisno od situacije, nego se dve zone mogu i preklopiti u slučajevima kad diferencijacija nije nužna. Tako Levinson (81) daje primer čoveka koji, tražeći određenu iglu u kutiji, uzvikuje bez razlike u značenju bilo (21) bilo (22):

(21) *This* is it!

(22) *That's* it!

Takvu dvostruku mogućnost teško bismo našli u drugim jezicima s dvojnim sistemom (koji bi upotrebili samo proksimalnu ili eventualno „indiferentnu” zamenicu), ali je imamo u trojnom sistemu srpskohrvatskog, gde bi se u istoj situaciji moglo reći npr. „*Ovo* je ta igla” i „*To* je ta igla”.

9.5.1. Za vremensku upotrebu demonstrativa karakteristično je da se domet mentalne egzofore ne određuje kontinuirano, kao pri prostornoj upotrebi, nego u granicama prvog šireg vremenskog perioda. Otuda se „*this morning*” ne može odnositi na jutro sledećeg dana niti „*this evening*” na prethodno veče, nego samo na jutro odnosno veče dana kada se govori; „*this autumn*”, rečeno u martu, odnosilo bi se na predstojeću jesen, iako je prošlogodišnja jesen vremenski bliža od nje. Štaviše, ovde postoji diskontinuitet između distalne i proksimalne zamenice: za prethodni ili sledeći dan na bi se moglo reći ni *this day* ni *that day*, nego bi se ovaj drugi oblik mogao upotrebiti tek za dan koji je malo dalje u prošlosti ili budućnosti. To nije, kao što bi se moglo pretpostaviti, posledica upotrebe priloga „juče”, „sutra”, „prekjuče”, „preksutra”, koji postoje u svim jezicima: isti diskontinuitet važi i za izraze *this/that week, month, year* itd.

Sve što je rečeno odnosi se na nazive samih perioda, a ne na događaje u tim periodima. U ovom drugom slučaju diskontinuiteta nema, i PZ se može upotrebiti za bilo koje vreme. Engleski je ovde specifičan po tome što proksimalnu zamenicu upotrebljava za sadašnjost i bližu budućnost, a distalnu za prošlost, kao u primerima Halliday-Hasana (str. 60):

(23) We're going to the opera tonight. *This'll* be our first outing for months

(24) We went to the opera last night. *That* was our first outing for months

Naravno, reč je ovde samo o tendencijama. Na izbor PZ u vremenskom značenju dejstvuju raznovrsni činioci, kao što su subjektivna važnost denotata za govornika, relativna vremenska udaljenost u odnosu na neki drugi događaj, redosled zamenice i antecedenta, itd., tako da se ne mogu isključiti ni drukčije upotrebe nego što su one u navedenim primerima.

9.5.2. U primerima (23) i (24) još jednom nailazimo na mešavinu endofore i egzofore, jer se zamenice anaforički odnose na prethodnu rečenicu, ali i (mentalno-egzoforički) na prošli odnosno budući događaj opisan u njoj: drukčije se ne bi moglo objasniti zašto je u jednoj prilici izabrano *this* a u drugoj *that*. Ako sada pogledamo afektivnu upotrebu PZ ("empathetic deixis", Lyons 1977, 677; "emotional deixis", R. Lakoff, 346) zaključimo da je u njenoj osnovi mentalna egzofora, budući da je osećanje simpatije ili (češće) antipatije upućeno ka predstavi koju o dotičnom predmetu ili biću ima govornik. Izgleda da afektivnost sama po sebi ne utiče na izbor zamenice, nego da ovaj zavisi od prostorne ili vremenske udaljenosti denotata, odnosno od anaforičkih odnosa ukoliko je denotat pomenut u prethodnom tekstu. Tako bismo imali npr.

(25) Oh, *this* awful rain!

ali

(26) I'll never forget *that* awful rain on Sunday!

R. Lakoff (347, 352) daje primere:

(27) *That* Henry Kissinger sure knows his way around Hollywood!

(28) I see there's going to be peace in the mideast. *This* Henry Kissinger really is something!

U ovom drugom primeru *this* je nesumnjivo izazvano prethodnom rečenicom, koja asocira na Kissingera kao na „latentni antecedent“ (v. 6.6.1). Tamo gde ovakvih uticaja nema, može se pretpostaviti da će se u afektivnoj funkciji upotrebiti distalna zamenica, budući da je manje specifična od proksimalne (v. 9.5.8) i da afektivne PZ najčešće izražavaju antipatiju, odbojnost, dakle jednu vrstu psihičke udaljenosti. Manje-više u svim jezicima, pokazna zamenica upotrebljena namesto imenice ili LZ (kao u primerima [16—18] gore) deluje pejorativno i shvata se ponekad i kao težak prekršaj jezičkog

bontona. Head (1978, 182) navodi slične primere još iz Ciceronovog latinskog i novozavetnog grčkog.

Pitanje izbora ipak ni ovde nije nimalo jednostavno. Stvarna fizička udaljenost svakako je važnija od afektivnosti, pa će se za blisku osobu ili predmet i proksimalna zamenica upotrebiti pejorativno: „Šta *ovaj* radi ovde?” jedva da je nešto blaže ili ljubaznije nego „Šta *taj* radi ovde?”. S druge strane, Lyons (*l. cit.*) napominje da će se često upotrebiti *this/here/now*, a ne *that/there/they*, kada je govornik "personally involved" ili kada se identifikuje sa stavom sagovornika; na žalost, dodaje on, "the conditions... are difficult to specify with any degree of precision". R. Lakoff (352), opet, primećuje da u engleskom upravo *that*, a ne *this*, ponekad izražava emocionalnu solidarnost između govornika i sagovornika, tako da se može upotrebiti na primer u ljubaznom pitanju lekara pacijentu:

(29) How's *that* throat?

a ne može pri grubom obraćanju kao

(30) *Shut *that* mouth!

Sve ovo dovoljno pokazuje da bi bilo iluzorno tražiti ma kakva stroga „gramatička pravila” za afektivnu upotrebu PZ.

9.5.3. Za demonstrative endoforično upotrebljene kao N-zamenice, Levinson (85) primećuje da se obično upotrebljava *this* pri upućivanju na kasniji segment teksta (kataforično), a *that* za raniji (anaforično), npr.

(31) I bet you haven't heard *this* story. [...]

(32) [...] *That* was the funniest story I've ever heard.

Up. Fernández (264), gde se primećuje da u španskom za kataforu služi skoro isključivo zamenica *éste*. R. Lakoff (349—350) daje za engleski preciznije podatke: kataforično je samo *this*, a anaforično se javljaju i *this* i *that*, s tim što ova druga zamenica distancira govornika od antecedenta i znak je njegove manje spremnosti da o antecedentu opširnije govori. Ona navodi i neka veoma problematična ograničenja za upotrebu anaforičkog *this*, koja ovde nećemo prenositi, pošto sama autorka priznaje da im ne zna uzroke i pošto je u svakom slučaju reč o specifično engleskoj pojavi.

Kada se N-zamenica odnosi na prethodne reči ne govornika nego sagovornika (Fernández, 249, predlaže za takav odnos termin „heteroanafora”, nasuprot „autoanafori” u okviru istog teksta), u engleskom je moguće samo *that* a ne *this*. To vidimo u često upotrebljavanim izrazima kao što su "That's right", "How's that?", "Is that so?" i drugima koji se javljaju jedino u dijalogu. Halliday i Hasan (60) upoređuju primere

(33) There seems to have been a great deal of sheer carelessness. *This* is what I can't understand.

(34) A: "There seems to have been a great deal of ~~sheer~~ carelessness."
B: "Yes, *that's* what I can't understand."

U poređenju sa blazinom antecedenta u autoanaforičnom tekstu (33), *that* u (34) očito izražava fizičku, ili bolje reći egzistencijalnu udaljenost antecedenta u iskazu druge osobe.

9.5.4. Ova upotreba različitih zamenica za „autoanaforu” i „heteroanaforu” još jedna je osobenost engleskog jezika, kao i razlikovanje zamenica za sadašnjost/budućnost i prošlost u primerima (23) i (24) gore. U četiri druga jezika koji imaju dvojne sisteme — francuskom, italijanskom, nemačkom i ruskom — imali bismo jednu istu zamenicu bilo da se odnosi na sopstvene ili na tuđe reči:

- (35) [...] *C'est ce que je ne peux pas comprendre*⁶
 (36) [...] *E' questo che non posso capire*
 (37) [...] *Das kann ich nicht verstehen*
 (38) [...] *Этo и есть то, чего я не могу понять*

Francuski je ovde u posebnoj situaciji zbog toga što po pravilu neutralizuje opoziciju udaljenosti. U pridevskoj službi normalno će se upotrebiti „indiferentni” demonstrativ, npr. „*Regarde cet arbre*”, a proksimalni ili distalni (*cet arbre-ci*, *cet arbre-là*) samo ako je neophodno napraviti razliku između dva predmeta iste vrste. Kod imeničkih PZ diferencijacija je neizbežna (*celui-ci* odnosno *celui-là*), ali i tu postoje N-zamenice *ce*, kod koje obeležje udaljenosti izostaje, i *cela*, kod koje je do krajnosti oslabljeno (pogotovu u redukovanom obliku *ça*, koji danas više ne stoji u opoziciji sa proksimalnim *ceci*, jer se ovo u svakodnevnom govoru i ne upotrebljava).

Inače, što se tiče najosnovnijih slučajeva upotrebe za ostenzivnu egzoforu, u vremenskom i u afektivnom značenju — kao u gornjim primerima (19) i (20), ili (25) i (26) — ova četiri jezika se u izboru proksimalne odnosno distalne zamenice ponašaju kao i engleski. Čim izađemo iz tog najužeg kruga, međutim, naići ćemo na specifičnosti i razlike. U svim ovim jezicima, a pogotovu u nemačkom, distalna zamenica je „distalnija”, ako se tako može reći, nego englesko *that*: njeno značenje je više „onaj” nego „taj”. Stoga bi se u primerima kao (21) i (22), gde govornik pokazuje na predmet neposredno ispred sebe ili čak u sopstvenoj ruci, mogla upotrebiti samo proksimalna zamenica, ili indiferentna tamo gde postoji. Budući da bi se englesko *This is it* odn. *That's it* na mnoge jezike najprirodnije prevelo prezentativom (*La voilà*, *Вoй она*, itd.) malo ćemo modifikovati Levinsonov primer. Zamislimo da je čovek umesto tražene igle naišao na drugi predmet, pa kaže:

- (39) *This is* } not a needle
 That's }

U prevodu ćemo tada dobiti:

- (40) *Ce n'est pas une aiguille*
 (41) *Questo non è un ago*
 (42) *Das ist keine Nadel*
 (43) *Этo не игла*

U francuskom bismo pored *ce* mogli imati i *ça* (podjednako lišeno obeležja udaljenosti, prema onom što je gore rečeno, kao i *ce*), a u nemačkom pored indiferentne *das* i proksimalnu zamenicu *dies* (ređe upotrebljavanu u govornom jeziku), ali se nigde ne bi mogla upotrebiti distalna zamenica. U francuskom ona i ne postoji, u nemačkom bi bila negramatična (**Jenes ist keine Nadel*), a u preostala dva jezika ne bi bila mogućna u ovakvoj situaciji: *Quello non è un ago*, *To не ила* reklo bi se samo za predmet na izvesnoj udaljenosti od govornika.

Analogno tome, u primerima (23) i (24) drugi jezici ne bi pravili razliku između prošlog i budućeg događaja kao engleski. Francuski i nemački bi imali indiferentnu zamenicu:

(44a) *Ce soir on va à l'opéra. Ce sera notre première sortie. . .*

(44b) *Hier soir on est allés à l'opéra. C'était (ça a été) notre première sortie. . .*

(45a) *Heute abend gehen wir in die Oper. Das wird uns der erste Ausgang sein. . .*

(45b) *Gestern abend waren wir in der Oper. Das war uns der erste Ausgang. . .*

Italijanski i ruski imali bi u oba slučaja proksimalnu zamenicu, s tim što je italijanski može i izostaviti:

(46a) *Stasera andiamo all'Opera. (Questa) sarà la nostra prima uscita. . .*

(46b) *Ieri sera siamo andati all'Opera. (Questa) è stata la nostra prima uscita. . .*

(47a) *Сегодня вечером мы пойдем в оперу. Это будет нашим первым выходом. . .*

(47b) *Вчера вечером мы были в опере. Это было нашим первым выходом. . .*

U primerima (31) i (32), anafora i katafora bi se u francuskom, italijanskom i ruskom izrazile istom zamenicom:

(48a) *Je suis sûr que vous n'avez pas entendu cette histoire. [. . .]*

(48b) *[. . .] C'était l'histoire la plus drôle que j'aie jamais entendue.*

(49a) *Scommetto che non ha sentito questa storia. [. . .]*

(49b) *[. . .] Questa è stata la storia più buffa che io abbia mai sentita.*

(50a) *Вы наверно не слышали этого рассказа. [. . .]*

(50b) *[. . .] Это самый смешной рассказ, который я когда-либо слышал.*

(U francuskom bi u prvom primeru bilo moguće i „cette histoire-ci“, ali nipošto nije obavezno.) Nemački bi ovde donekle pravio razliku, pošto bi u prvom slučaju imao proksimalnu a u drugom indiferentnu zamenicu:

(51a) *Sie haben diese Geschichte sicherlich nicht gehört. [. . .]*

(51b) *[. . .] Das war die komischste Geschichte, die ich jemals gehört habe.*

(*Dies* bi ovde bilo sasvim neuobičajeno.)

9.5.5. Navedeni primeri nipošto nisu dovoljni za potpuno sagledavanje pokaznih sistema (trebalo bi ih sakupiti znatno više, sa demonstrativima u imeničkoj i pridevskoj funkciji, i to na različitim mestima u rečenici), ali se iz njih ipak mogu izvući određeni zaključci. Posebno je zanimljivo poređenje između engleskog i nemačkog. Dok se englesko *that* može, baš kao i *this*, upotrebiti u ulozi egzoforične imeničke N-zamenice, tj. u rečenicama kao što su (22) i (39), u nemačkom tu ne može doći *jenes*, nego samo *das*. Ako pomislimo da su *das* i *that* etimološki srodni, nameće se zaključak da oba sistema i danas čuvaju jasne tragove načina na koji su postali. Od prvobitnog trojnog sistema, engleski je izgubio treću zamenicu, „onaj” (starije englesko *yon*, srodno s nemačkim *jener*), dok je nemački izbacio iz sistema srednji član *der* (*die, das*) i pretvorio ga u indiferentni demonstrativ (a takođe i u član i relativnu zamenicu). Može se pretpostaviti da po nestanku zamenice „onaj” zamenica „taj” proširuje svoju deiktičku oblast da bi preuzela i njene funkcije. Otuda u engleskom danas imamo *this* sa relativno uskom zonom, koncentrisanom oko govornika, i *that* čija zona ide od neposredne blizine govornika (kao u primerima s iglom u ruci) pa do najvećih udaljenosti. U nemačkom, naprotiv, kada je ispao srednji član trojnog sistema, iza njega je ostala „rupa” koja se nije popunila, verovatno zato što *der* nije nestalo iz jezika, nego je i dalje spremno da preuzme funkciju srednjeg člana kad je to neophodno.

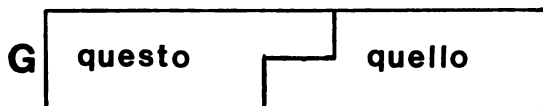
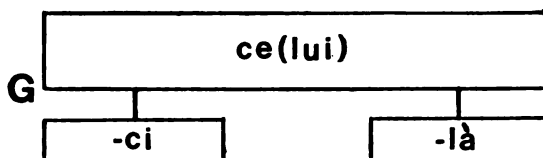
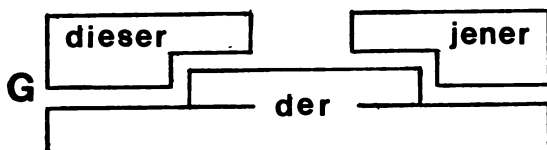
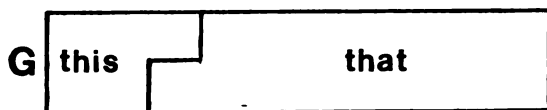
U francuskom se do sličnog stanja došlo obrnutim pravcem. Zadržan je samo srednji član latinskog trojnog sistema, *iste* (vulg. lat. *ecce-iste* > fr. *ce(t)*), čemu se potom pridružila i N-zamenica *ecce-hoc* > *ce*), ali se on u slučaju potrebe diferencira dodatkom priloga za mesto *-ci* odnosno *-là*. (Up. poljsko *tamten* „onaj” od *tam* + *ten*.)

Italijanski je počeo sa trojnim sistemom (*questo, codesto, quello*) ali su potom i *questo* i *quello* postepeno širili svoje zone na račun srednjeg člana. Danas se *codesto*, ukoliko nije regionalizam, zadržava još samo u jednoj upotrebi koja čuva njegovu prvobitnu vezanost za drugo lice: u poslovnoj korespondenciji, izrazi kao *codesta Ditta, codesto indirizzo* i sl. znače „vaša firma”, „vaša adresa”. To je svakako običaj nasleđen iz ranijeg perioda, usled konzervativnosti kancelarijskog jezika, ali današnji italijanski sistem može se smatrati za dvojni. Zahvaljujući tome što nema neutralnog demonstrativa (izuzev anaforičnog i nepredmetnog *ciò*), „rupa” u sredini je popunjena, a *questo* i *quello* podelili su deiktički prostor na dve približno jednake polovine. Ako pogledamo, na primer, kako se na italijanski prevode zamenice srpskohrvatskog trojnog sistema, videćemo da *ovaj* (kao što se može i očekivati) uvek daje *questo* a *onaj* — *quello*, ali da *taj* neki put ima za ekvivalent jednu a neki put drugu ital. zamenicu: npr. „Ne shvatam *te* tvoje reči” — „Non capisco *queste* tue parole”, ali „Nikad neću zaboraviti *tog* čoveka” — „Non dimenticherò mai *quell*’uomo”.

U ruskom još jednom nailazimo na nesimetrično stanje, jer proksimalna zamenica *этой* obuhvata osetno veći deo prostora nego distalna *той*. Uprkos zajedničkom poreklu, *этой, эта, это* se retko može prevesti srpskohrvatskim *taj, ta, to* (možda samo u vremenskoj upotrebi: „Он никогда так не пел, как в *этой* вечер” — „Nikada tako nije pevao kao *te* večeri” i u ponekim gramatički uslovljenim spojevima, o čemu v. 9.5.8.) a inače po pravilu znači

„онај”. *Эиоу*, pored „ovaj”, preuzima uglavnom i značenje „taj”, bilo anaforično („Человек — *эио* звучит гордо”) bilo egzoforično („Мне нравится, как ты *эио* сказал”).

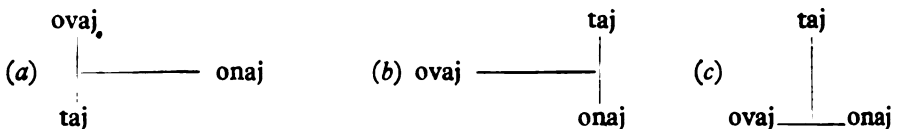
Grafički bismo mogli — uz neizbežna uprošćavanja — ovih pet pokaznih sistema da prikažemo na sledeći način:

Ovde „G” označava položaj govornog lica; crteži, razume se, predstavljaju samo presek ili segment stvarnih prostornih odnosa, za čije bi potpuno prikazivanje trebalo napraviti krug, ili još tačnije loptu, sa centrom u G. Izlomljena granična linija treba da pokaže da se proksimalna i distalna zamenica u upotrebi delimično preklapaju. Relativna veličina jednog i drugog polja nema veze sa učestanošću upotrebe, nego pokazuje približne razmere egzoforičkih zona u kojima se upotrebljava jedna i druga zamenica. U prikazu nemačkog *der* upotrebljen je dvostruki pravougaonik da bi se pokazalo da ono služi nekad kao indiferentni demonstrativ, a nekad kao zamena za izgubljeni srednji član trojnog sistema.

9.5.6. Sa tročlanim sistemima neizvesnosti oko izbora PZ, sasvim razumljivo, još su znatno veće nego sa dvočlanim, a materijal za ispitivanje je oskudniji. Ako ne računamo mrtve jezike, kod kojih je nemoguće utvrditi kako je izgledala ostenzivna egzofora u svakodnevnom ophođenju, i neke današnje jezike koji su iz praktičnih razloga gotovo nedostupni istraživanju, dolaze u obzir samo četiri evropska jezika — srpskohrvatski, slovenački, španski i portugalski.

Mogućno je da je svaki trojni sistem prvobitno „tripersonalan”. U tom slučaju polaznu tačku bi predstavljao položaj govornika i sagovornika, ali ti orijentiri su i u egzoforičnoj upotrebi često neodređeni ili neupotrebljivi (ako je u pitanju imaginarni sagovornik, ili veći broj primalaca poruke, pogotovu u pisanim tekstovima), a u endoforičnoj od njih ostaju samo mutne analogije. Suočen sa trojnom podelom, lingvisti dvadesetog veka tako reći instinktivno pokušava da je svede na binarne opozicije. Na žalost, taj pokušaj nije uspeo ni za sama gramatička lica. Mada je izneto dosta ozbiljnih filozofskih argumenata (v. Benveniste 1946, Heger 1965), nemoguće je opredeliti se između dveju vrsta dihotomije — da li suprotstaviti „ja” (I) i „ne-ja” (II + III), pa onda u okviru ovog drugog razlikovati učesnika komunikacije (II) od neučesnika (III), ili prvo odvojiti „lica”, učesnike komunikacije (I + II) od „nelica” (III) a zatim pošiljaoca poruke (I) suprotstaviti primaocu (II)? Slično tome, mada bismo se mogli nadati da ćemo uspostaviti neku analogiju trojnih sa dvojnim sistemima putem binarnih opozicija, bilo da posebno izdvojimo „najudaljeniji” član (v. dole, a), ili „egocentrični” nasuprot udaljenijima (b) ili „srednji” nasuprot ekstremima (c) —

— stvarna upotreba PZ ne pruža osnova da se bilo kojoj od ove tri sheme prizna prednost nad ostalima. Prinuđeni smo da zaključimo da su trojni sistemi zaista trojni, zasnovani na sistemu lica koji takođe ima tri člana, bez obzira na to što je jedan od njih (treće lice) „nulti” ili „negativan”.

9.5.7. Podela je u svakom slučaju prostorna, tj. zamenice ukazuju na oblasti oko svakog od tri lica, a ne na govornika, sagovornika i neučesnika

u komunikaciji same po sebi (za šta služe lične zamenice). Može se dogoditi da tokom razvoja pojedinog jezika ostane govornik kao jedini obavezan orijentir, a da se zone drugog i trećeg lica shvate uopšteno kao „delimično udaljena” i „daleka”. U 9.4.1. videli smo mišljenja po kojima je ta vrsta deikse već ostvarena u španskom. U srpskohrvatskom je veza sa licima bez sumnje mnogo bolje očuvana, kao što nam može pokazati već pomenuti Olzin argument sa sagovornikom iza govornikovih leđa. Takav položaj, istina, nije ni čest ni uobičajen, ali možemo zamisliti sledeću situaciju: autobus, u kome su samo šofer i jedan putnik, stoji ispred semafora udaljenog desetak metara. Govoreći na španskom, šofer bi (ukoliko se možemo osloniti na Olzinu uzgrednu napomenu, datu bez primera) upotrebio zamericu *ese „taj”*, na osnovu udaljenosti semafora a ne prema položaju putnika koji mu sedi iza leđa. Naprotiv, na srpskohrvatskom bi rekao npr.

(52) *Ovaj* semafor se stalno kvari

malo proširujući zonu prvog lica; ne bi rekao „taj semafor” jer zona „taj” pripada sagovorniku, a ovaj je od semafora još dalje nego govornik. Zamericu „taj” bi šofer upotrebio obraćajući se, recimo, električaru koji upravo radi na semaforu:

(53) Majstore, šta je s *tim* semaforom?

što još jednom potvrđuje da je bitan položaj sagovornika, jer su za isti, podjednako udaljeni predmet u (52) i (53) upotrebljene dve različite zamenice.

Položaju „sagovornik iza govornika” donekle je sličan položaj gde obojica sede neposredno jedan kraj drugog: zona „taj” tada se utapa u zonu „ovaj” i nestaje, pa ostaju samo demonstrativi *ovaj* za bliže i *onaj* za udaljenije predmete. Udaljenost je, razume se, relativna, a nije ni jedini faktor koji utiče na izbor zamenica. „Onaj” je selektivnije, preciznije nego „ovaj”, verovatno zato što u udaljenijoj sferi, iz čisto geometrijskih razloga, ima više predmeta među kojima treba napraviti razliku. Otuda će, recimo, gledalac na fudbalskom stadionu pitati svog suseda na tribini, potpomazući se gestom:

(54) Kako se zove *onaj* igrač?

ili i bez gesta:

(55) Kako se zove *onaj* igrač s brkovima?

ali:

(56) Kako se zove *ovaj* sudija?

budući da je sudija na terenu samo jedan, pa nema potrebe za distinkcijom.

„Taj” bi se moglo pojaviti i pri ovakvom položaju govornika i sagovornika, ali samo u afektivnoj upotrebi:

(57) Uh, što greši *taj* Ivković!

gde zamenica verovatno treba svojom referencijom da „približi” denotat

sagovorniku, terajući ga na izvestan način da i sam učestvuje u izraženoj emociji.

Za predmete u najbližoj okolini govornika obično se ne upotrebljava „taj”, pa bi primeri (40)—(43) na srpskohrvatskom glasili

(58) *Ovo nije igla*

Mogućno je ipak i „*To nije igla*”, bez druge razlike osim što se zamenicom *to* izražava nešto veća psihološka distanca u odnosu na predmet. Naravno, *to* umesto *ovo* bilo bi obavezno ako se predmet nalazi (makar i na nepromenjenom odstojanju) u rukama sagovornika, jer se s približavanjem zone „*taj*” automatski sužava zona „*ovaj*”.

Ni u srpskohrvatskom ne razlikuje se „heteroanafora” od „autoanafore” kao u engleskom. U primerima (33)—(34), posle rečenice „Izgleda da je bilo dosta nepažnje” došlo bi „*To* je ono što ne mogu da shvatim” bilo da je prethodnu rečenicu rekao isti čovek ili njegov sagovornik. Ni za vremensku upotrebu ne pravi se razlika:

(59) Večeras idemo u operu. *To* će nam biti prvi izlazak. . .

(60) Sinoć smo bili u operi. *To* nam je bio prvi izlazak. . .

Diskontinuitet u izražavanju vremenskih perioda isti je kao i u dvojnim sistemima, dakle nimalo ga ne popunjava zamjenica „*taj*”: juče i sutra, prošla i iduća nedelja, godina itd., ne mogu se označiti pokaznim zamenicama. Inače pri vremenskoj upotrebi „*onaj*” uglavnom označava dalju prošlost („Sećaš li se *onog* filma s Gretom Garbo?”), „*ovaj*” sadašnjost, blisku budućnost ili najbližu prošlost („U *ovoj* emisiji govorićemo o. . .”, „*Ovo* mi je bila dosad najteža utakmica”), a za ostala razdoblja upotrebljava se „*taj*”.

„*Onaj*” nije nikada endoforično, osim u sintaktičkim spojevima sa relativnim zamenicama i drugim rečima, o čemu v. sledeći odeljak. Za kataforu se upotrebljava „*ovaj*”, kao u:

(61) Možda ste već čuli *ovaj* vic. *Ulazi Bosanac*. . .

Za anaforu normalno služi „*taj*”, kao gore u primerima (59) i (60), ali u novije vreme sve izrazitija je sklonost, naročito u novinarskom i uopšte pisanom jeziku, ka upotrebi anaforičnog „*ovaj*”:

(62) . . . *neophodno je povlačenje svih stranih trupa iz zemlje. Ovo* je na današnjoj konferenciji za štampu izjavio. . .

Uzroci te promene (ili, da se izrazimo danas običnijim načinom, *ove* promene) nisu jasni, ali nešto slično postoji i u dvočlanom sistemu engleskog jezika. Bolinger (1975, 613—614) pominje tendenciju nazvanu „*organization man' this*”, sa upotrebom *this* namesto *that*, za koju kaže da se prvi put javila oko 1950. godine.

9.5.8. Strang (129), Lyons (1977, 647) i Halliday-Hasan (59) slažu se, mada s izvesnim rezervama, da je u engleskom *that* neobeleženi a *this* obeleženi član opozicije. Poslednja dva autora objašnjavaju to time što se

this orijentiše prema govornom licu, dok *that* nema posebnu tačku orijentacije, nego znači naprosto "not this". Nije slučajno, smatraju oni, što su i određeni član *the* i lična zamenica srednjeg roda *it* dijahronijski nastali kao redukovane forme demonstrativa.

Istim uzrocima verovatno bi se mogla objasniti i upotreba *that* kao relativne zamenice ("the money *that* you gave me"), i kao veznika ("I know *that* something went wrong"). Najpresudniji značaj ipak ima upotreba imeničke PZ *that/those* u spoju sa *which* ili *who*, u restriktivnim relativnim rečenicama:

- (63) Take *that which* is yours
 (64) *Those who* came early got the best seats

kao i sa atributivnim sintagmama koje su ekvivalent restriktivne rečenice:

- (65) The jaw is similar to *that of the lower mammals*

U ovom poslednjem slučaju PZ je anaforična (*the jaw* ← *that*) i supstituentna; u spoju s relativnom zamenicom, kao što smo rekli u 7.4, nije endoforična ni egzoforična. Razumljivo je stoga što se upotrebljava neobeleženi član opozicije, jer obeležje blizine/udaljenosti u ovakvoj upotrebi potpuno je irelevantno. Proksimalna zamenica *this/these* u ovakvim rečenicama se ne može upotrebiti.

Značaj neobeležnosti još jasnije se vidi u francuskom, gde su obeleženi članovi opozicije oblici s dodacima *-ci* i *-là*, a jedino se oblici bez tih dodataka (*ce, celui, celle, ceux*) mogu upotrebiti u spoju s atributivnom rečenicom ili sintagmom:

- (66) Prends *ce qui* est à toi
 (67) *Ceux qui* sont venus de bonne heure. . .
 (68) La mâchoire est semblable à *celle* des mammifères inférieurs

Štaviše, u francuskom je ovo jedini slučaj kada se imenička PZ *celui/celle/ceux* može upotrebiti bez sufiksa *-ci* ili *--là*.

U ruskom, gde smo videli da je referencija zamenice *ѐтоу* prilično sužena u poređenju sa zamenicom *ѐтѐу*, možda je upravo zbog toga *ѐтоу* mnogo više „gramatikalizovano” nego njegov parnjak. Dok se *ѐтѐу* upotrebljava gotovo isključivo za običnu egzoforu i endoforu, ne stupajući u specifične sintaktičke veze, *ѐтоу* se najčešće sreće u spoju s relativnim zamenicama (*ѐтоу, кѐмо . . . , ѐтоу, койоры . . . , ѐо, чѐо . . .*) sa *ѐе* (*ѐтоу ѐе*), kao korelativni veznik (*ѐм . . . ѐо . . .*), u mnogobrojnim složenim veznicima i priložima — *с ѐех ѐор (как)*, *ѐослѐ ѐоѐо (как)*, *ѐперед ѐем (как)*, *зѐѐем, ѐоѐому, ѐоѐѐас* itd. — i u drugim službama u kojima je upotreba zamenice *ѐтоу* samo izuzetno mogućna.

U drugim jezicima, pogotovu u onima s trojnim sistemom, nije lako utvrditi koja je PZ obeležena a koja nije. I tu se po pravilu ispred relativne rečenice ili atributivne sintagme upotrebljava distalna zamenica, na primer u italijanskom *quello* ili u srpskohrvatskom *onaj*: „Prendi *quello che* è tuo”,

„Uzmi *ono* što je tvoje”, „*Oni* koji su rano došli. . .” itd. Ipak, ako smisao zahteva da se naglasi blizina ili veza s prvim i drugim licem, može se upotrebiti *taj* ili *ovaj*, ital. *questo*: „*Ovo* što sam rekao ne znači. . .”, „*To* što si rekao ne znači. . .”, „*Questo* che ho detto non significa. . .” i slično. Napomenimo još da u srpskohrvatskom i zamenica *taj*, pred drugim vrstama zavisnih rečenica, dejstvuje kao neobeležena u odnosu na zamenicu *ovaj*. Videli smo gore (primer [61]) da se za kataforu upotrebljava *ovaj*; tako će biti i

(69) Ja znam samo *ovo*: *noćnog čuvara nije bilo*

Međutim, ako je rečenica-postcedent sintaktički zavisna od pokazne zamenice, namesto oblika od „*ovaj*” javiče se oblici od „*taj*”:

(70) Ja znam samo *to* da *noćnog čuvara nije bilo*

Isto važi i za pridevsku zamenicu *takav* i prilog *tako* u odnosu na *ovakav*, *ovako*:

(71) Otvara se *ovako*: okreneš točkić ulevo

(72) Otvara se *tako* što okreneš točkić ulevo

Ovde je „*ovako*”, u (71), izazvano ne samo kataforom već i ostenzivnom egzozofom (govornik pokazuje predmet ispred sebe), ali egzozofa otpada čim zamenički prilog stupi u sintaktički odnos sa sledećom rečenicom, a kataforičnu funkciju preuzima neobeleženi oblik *tako*.

9.6. Mada oskudni i izneti bez mnogo sistema, podaci u ovom poglavlju mogu nam pokazati koliko greši većina gramatičara većine evropskih jezika kada pokazne zamenice likvidiraju na nekoliko stranica, kao vrstu reči o kojoj nema mnogo da se kaže. Po složenosti upotrebe, po promenljivosti i raznovrsnosti činilaca koji utiču na njihov izbor, pokazne zamenice mogle bi se još ponajpre uporediti s glagolskim vremenima, načinima i vidovima. Ali dok je upotrebi glagolskih oblika posvećeno mnoštvo debelih studija, upotreba pokaznih zamenica, i zamenica uopšte, do danas je ostala tako reći neistražena.

Tome treba dodati da, pored svoje osnovne deiktičke funkcije, demonstrativi u svim jezicima sveta imaju i posebne idiomatske ili leksikalizovane upotrebe, različite od jezika do jezika i sasvim nepredvidljive. Ako smo videli koliko je teško sistematizovati „značenje” zamenica već i u odnosu na redovne opozicije po udaljenosti, jasno je da to postaje nemoguće kad su u pitanju idiomi. Da navedemo samo nekoliko primera: u srpskohrvatskom imamo upotrebe kao „Ja sam, *ovaj*, hteo nešto da primetim”, „*Ono*, ni mi nismo bolje prošli”, „Ja otvorim vrata, a kad *ono*. . .” itd. U francuskom, *ce* i *ça* imaju čitav niz raznovrsnih nijansi koje beleži Spitzer (1928, *passim*) i koje se valjda i ne mogu protumačiti drukčije nego njegovim stilističko-impresionističkim postupkom: primeri bi mogli biti „Un gars qui croit que les carottes *ça* pousse chez le fruitier” (s pleonastičkim subjektom kakav bi u većini drugih jezika bio nemoguć), „*Ça*. . . Mademoiselle est charmante” („ein bedeutungslos vorangestelltes *ça*”, primećuje Spitzer, str. 171), „*Ce*

furent des rires énormes" (jedna vrsta „prividnog subjekta”), „La rue du Cardinal-Lemoine m'entraîne. . . Puis, c'est la plaine, le horizon de la Seine et des quais" i mnogi drugi. Takođe u francuskom imamo eliptičnu afektivnu upotrebu pokazne zamenice kao u „Elle me lança un de ces regards! . . .”, što se javlja i u italijanskom: „Ho avuto una di *quelle* sorprese!” (Sornicola, 158). U engleskom posebno privlači pažnju kolokvijalno *this*, "the apparently-definite demonstrative *this*" kako ga naziva R. Lakoff (346), "the impertinent *this*" po Bolingeru (1975, 613; v. i Halliday-Hasan, 61). Neobično je kod njega što služi za uvođenje novog, nepomenutog predmeta razgovora, dakle obavlja funkciju sličnu neodređenom članu, uprkos određenosti demonstrativa: "There was *this* traveling salesman, and he. . ." — „Bio je tu *nekakav* trgovački putnik, pa je. . .". Ponavljanje zamenice „taj” u srpsko-hrvatskom izražava hipotetičan, nespecificovan denotat („Od svedoka se očekuje da jasno kaže: *taj i taj* čovek uradio je *to i to*”): francuski ima analognu upotrebu oblika *tel et tel*, a engleski *such-and-such* ili *so-and-so*. Parovi PZ, opet, označavaju više različitih lica ili predmeta: „Nije u pitanju *ovaj* ili *onaj* glumac, nego predstava u celini”, „Non si tratta di *questo* o *quell'*attore. . .”, "It's not a matter of *this* or *that* actor. . ." itd.

Još bezbroj ovakvih idioma moglo bi se naći među primerima u velikim rečnicima evropskih jezika. Pokušati da se oni „objasne”, da se pronađu neka „pravila” na osnovu kojih bi oni morali u određenom jeziku upravo tako da glase, a u drugom drukčije ili da ih i nema — bio bi savršeno utopijski posao, koji bi mogao jedino da potvrdi činjenicu pomenutu u prvoj glavi ove knjige: uprkos svim nastojanjima i bez obzira na rigoroznost polaznih metodoloških postavki, lingvistika se danas još ne može smatrati za egzaktnu nauku. Ako priznanje te činjenice doprinese da se lingvistika vrati u krug „nauka o čoveku”, postajući pristupačnija i manje apstraktna, onda svest o neizbežnim ograničenjima neće imati samo negativne posledice.

¹ V.: Fogarasi, M., *Grammatica italiana del Novecento*, Budapest 1969, str. 176.

² Podsetimo da je od istog korena i englesko *they, them*, koje, međutim, ima isključivo vrednost lične zamenice.

³ Termini *proximal* i *distal* nalaze se kod Levinsona, 62. Šteta je što ne postoji odgovarajuća terminologija i za trojne sisteme; kod njih su, uostalom, odnosi isuviše raznovrsni (v. sledeći odeljak) da bi ista grupa termina mogla jednako dobro da posluži za sve jezike.

⁴ Ovde je svakako reč o nešto starijem tipu italijanskog, jer u današnjem jeziku vlada binarni odnos (*questo* : *quello*), a zamenica *codesto* živi uglavnom još samo kao toskanizam ili arhaizam (v. dole, 9.5.5). Slično je i u katalonskom (v. Olza 122), dok su u španskom i portugalskom sve tri PZ podjednako žive.

⁵ Ograničena nužnost indiferentnog demonstrativa vidi se i na primerima priloga za način. Frei kaže da je francusko *ainsi* „tako” neutralno u poređenju sa *comme ceci* „ovako” i *comme cela* „onako”, a u engleskom, sa istim značenjem, *thus* (mogao je dodati i *so*) u odnosu na *like this* i *like that*. Na to treba primetiti da se u današnjem govornom francuskom *comme cela* (odnosno, mnogo češće, *comme ça*) upotrebljava podjednako u značenju „tako”, „ovako” i „onako”. U italijanskom, gde sintagme tipa *comme cela, like this* nisu nikada postojale, sva tri značenja pokriva prilog *così*.

⁶ Takođe s prezentativom: „*Voilà ce que je ne peux pas comprendre*”.

Summary

ON THE FUNCTION AND NATURE OF PRONOUNS

This book aims to present a general, strictly linguistic view of the syntax of pronouns in modern European languages, after the failure of transformational-generative grammarians and of the methods (largely borrowed from logic or mathematics) which they tried to apply to this field. The original „pronominalization” theory — actually a restatement of the classical definition of pronouns as substitutes — soon proved to be untenable, but „interpretive” theories, those based on “bound variables” and other more recent hypotheses were no more successful (by the admission of the authors themselves) in solving the basic problems. The TG linguists discovered a great many important facts about the way pronouns function in language, but failed to provide the expected theoretical explanation. This is the inevitable consequence of certain intrinsic defects of TG grammar, already noted by its critics, such as: the arbitrariness of rules and the lack of an empirical or any other independent procedure for their validation; the endless alternation of *ad hoc* explanations, none of which prove durable enough to be used in forming a solid core of verifiable theorems or axioms; an interest in mathematical models of language rather than in language itself and its users; operating with artificially constructed sentences, rather than with examples of actual speech and writing; a sort of taboo on analyzing more than one sentence at a time, resulting in utterly false interpretations of anaphoric and non-anaphoric pronouns.

The question of *substitution* is discussed in Chapter 2. The traditional conception of “pro-nouns” as words standing for nouns, first seriously challenged by Jespersen, was rejected by many modern scholars, in particular by those in Spanish-speaking countries. It was needlessly revived by Bloomfield, who studied pronouns under the general heading of “substitutes”; some of his followers even used this term as if it were synonymous with “pronouns”. Four models are possible in all: (I) pronouns are substitutes and vice versa (as in traditional grammar and in some Bloomfieldians); (II) pronouns are a part of the larger category of substitutes (as in Bloomfield); (III) some, but not all pronouns are substitutes (a view adopted by Bühler, Benveniste and most present-day scholars); (IV) pronouns and substitutes should be studied as two separate categories. Model (I) is patently wrong, as it disregards the existence of adverbial and verbal substitutes; (II) is also unacceptable, since the 1st and 2nd person pronouns, interrogative, negative and various other pronouns do not replace anything. Model

(III) corresponds most closely to the facts, but preference is given to (IV) in this book. Substitution as a property of pronouns is not denied; still, being far from universal, it is best left out of the definition. French scholars (Brunot, Bally and others) speak of "representation" rather than "substitution", of pronouns that "represent" rather than "replace" other words. This is a better term and a more widely applicable concept, but it is still not nearly broad enough to cover all pronouns.

In Chapter 3, pronouns are considered in relation to other parts of speech. They have often been described as heterogeneous and undefinable, yet their status as a separate class can hardly be denied. Many linguists see pronouns as one of the oldest and most basic categories in language, some of them (e. g. Peirce and Quine) going so far as to say that it is the noun that replaces the pronoun rather than the other way round. Indeed, as a deictic or "pointing" word, the pronoun performs a more elementary function than the noun, which is a "naming" or denoting word. For these reasons it is difficult to accept G. Moignet's definition of the pronoun as the form used in case of "unsuitability of the noun" (*inaptitude du substantif*). Besides giving unjustified priority to the noun, this definition fails to take into account the use of pronouns as modifiers. The parallel existence of "adjectival" and "substantival" pronouns has long been recognized in Latin, German and Slavic grammars; the same should be done in Western languages, although here grammarians, perhaps misled by the etymology of the word, have tended to call "pronouns" only the forms in substantival use, classifying the others among "adjectives". Jespersen observed long ago that it was pointless to separate, for instance, *his* in "his cap was new" from the same form in "his was a new cap". The grammarians' mistake was in not differentiating between adjectives and *determiners*. Pronouns can be used as nominals (substantives, NPs), as determiners, or both, but they are never adjectives, since they lack some of the basic properties of that class (comparability, predicative and absolute use, the possibility of being modified by adverbs or by other determiners).

Definitions of pronouns are the subject of the next chapter. Three kinds may be distinguished: morphological definitions, semantic definitions and those based on deixis. Some scholars have tried to avoid the problem by interpreting pronouns as subclasses of nouns and adjectives respectively (Andrés Bello), calling them "nominaux" (Brunot) or "substantifs généraux" and "adjectifs généraux" (Tesnière). These attempts run counter to the fact that pronouns are "empty" words as opposed to "full" nouns and adjectives, that they are grammatical rather than lexical by nature, forming "closed systems" rather than "open classes". They are sometimes described as "empty" words which become "full" (i. e. acquire lexical meaning) in actual use. This is a true description, but it does not cover interrogative and indefinite pronouns; at the same time it applies to some non-pronominal forms such as the adverbs "here", "now", "thus" etc. Other semantic definitions are based on the "non-naming" or "non-descriptive" properties of pronouns, as opposed to nouns. Some of them view pronouns not as a part of speech, but a semantic class: this is hardly defensible, since pronouns have morpho-

logical and distributional characteristics of their own. The last group of definitions, those based on deixis, are discussed in the following (fifth) chapter, under the title "Deixis and Anaphora".

The idea of deixis as a fundamental property of pronouns was stated most significantly by Karl Bühler in his "Sprachtheorie". Together with many other authors, he contrasts *deixis* (pointing towards physical or mental objects) with *anaphora* ("pointing" to segments of the same utterance). A more appropriate terminology is one that uses *deixis* as a general term; Bühler's "deixis" is then called *exophora* or *external deixis*, while Bühler's "anaphora" may either retain its name or be called more exactly *endophora* (*internal deixis*). *Anaphora* proper is endophora directed towards a preceding segment (*antecedent*), as opposed to *cataphora* — pointing to a following segment, or *postcedent*. Some of the commonest examples of pronominal use, e. g. "A man asked us to help *him*", allow only of a deictic interpretation (not a substitutional one, given the impossibility of "A man asked us to help *a/the man*" if coreference is to be retained). Sentences like Karttunen's "The man who gave *his paycheck* to his wife was wiser than the man who gave *it* to his mistress" would seem, however, to be interpretable only by substitution. A way out of this dilemma was vainly sought by transformationalists. It is suggested here that the linguistic notion of identity should not be confused with the logical one. "His [the first man's] paycheck" and "it" (the other man's paycheck), though indicating two different objects, are treated as *non-distinctive* in language. This "conceptual anaphora", involving as it does the abstract operation of separating the concept from the particular object(s), is much less frequent than "full anaphora" (e. g. *A man. . . him*). A third, even less common type is *formal anaphora*: in this case the pronoun refers only to the external form or "signifiant" of the antecedent, as in Lyons' example "That's a *rhinoceros*. — A what? Spell *it* for me". Deixis, both exophoric and endophoric, is an obvious property of demonstrative, personal and possessive pronouns; relative pronouns are normally anaphoric and interrogative pronouns can be interpreted as pointing cataphorically toward the expected answer. Indefinite pronouns, however, have little or no deictic properties, and the same can be said of independent relative pronouns (those without an antecedent, as in "What you say is true"). This means that deixis is not present in all pronouns without exception; nevertheless, it is more widely represented than substitution or any other conceivable defining feature.

Chapter 6 is devoted to the relations between the anaphoric pronoun and its antecedent. Of the two interpretations suggested by John Lyons — the pronoun "refers to its antecedent" or "refers to what its antecedent refers to" — the first one seems preferable; otherwise it would be difficult to explain why the relationship is not symmetrical, i. e. why reference proceeds from the pronoun to the antecedent and not vice versa. In this connection the problem of *syntagmatic coreferent nouns* is examined (as in: "Look at *Peter*: what is *the fool* trying to do?"). To describe them as "anaphoric nouns" is incorrect, for the anaphora is always provided by the definite article (or demonstrative pronoun), while the noun itself has no deictic power. Simple

repetition of an NP, or "renaming", should not be confused with anaphora: this is particularly true of non-specific uses of NPs (in legal texts, directions, hypothetical descriptions, etc.), where the question of coreference becomes irrelevant. The identification of the antecedent among various NPs in the preceding text is based primarily on semantic criteria: examples from several languages show that they are more important than morphological factors (concordance between pronoun and antecedent) or phonological ones (sentence stress). Various examples of "vague anaphora" and "latent antecedent" are discussed, with the antecedent not expressed but deducible from the context. It is generally assumed that whole NPs act as antecedents, though some pronouns (e. g. English *one* or *mine*) may refer to single nouns without their modifiers or dependent clauses. The semantic content of the antecedent is not simply transferred to the pronoun: especially in the case of longer antecedents (phrases and clauses), parts of the meaning are "filtered out" in accordance with the context of the pronoun. The final part of this chapter is dedicated to conceptual-neuter pronouns. These are personal, demonstrative or relative pronouns in the neuter singular (in Slavic languages and German; also m. sing. in Romance languages), having no agreement with the antecedent. Their most frequent use is in the nominal predicate, with the verb "to be" or some other copulative verb, the antecedent being an NP or an adjective. When the pronoun is used in other syntactic positions, the antecedent may be a clause, a sentence or a longer utterance (the so-called "prosententialization"), as well as a series of coordinate NPs, a neuter pronoun or quantifier, a noun or pronoun governing a relative clause, or the predicate of a preceding clause. Conceptual-neuter pronouns are also combined with verbs meaning "to do" (as an object) or "to happen" (as a subject): here the whole phrase acts as a substitute, but the respective roles of the verb and the pronoun are extremely difficult to determine.

In Chapter 7 certain uses of pronouns are described which belong neither to endophora nor to exophora proper: thus in the French example "Donnez-moi *celui-ci*" (referring to a hat), the pronoun is exophoric but its choice is governed by an implied noun (*chapeau*, m.) With the so-called "dummy subject" pronouns, e. g. *il* in *Il pleut*, it is doubtful whether in some cases at least they can be interpreted as cataphoric (in this very sentence, for example, the words from "whether" to "cataphoric" might be designated as the postcedent of "it"). Idiomatic uses of pronouns (particularly unstressed dative and accusative pronouns in Romance languages and in Serbocroatian) and independent relative pronouns ("*Qui vivra verra*", etc.) have neither a contextual antecedent nor an external referent.

Chapter 8, "Exophora", starts with a discussion of indexical words (what Lyons calls "deixis", in a quite different sense of the term than the one adopted here). They are not to be equated with shifters (pairs or sets of words in a reciprocal semantic relationship), though personal and possessive pronouns are indexical and also shifters. In connection with *ostension* and *ostensive exophora* (as opposed to *mental exophora*: in Bühler's terminology the former is called "deixis *ad oculos*" and the latter "deixis *am Phantasma*"), the importance of gestures is questioned. They seem to have been overesti-

mated in the studies of linguists such as Bally, who describes an exophoric pronoun as a "geste vocal", while in reality the gesture is merely an adjunct to the pronoun, to be used if greater precision is required. Depending on the situation, its role can vary all the way from indispensable to optional to superfluous and even confusing. *Presentatives* (invariable words such as Fr. *voilà*, Lat. *ecce*, Serbocroatian *evo, eto, eno*) are also mentioned here as deictic words clearly related to pronouns.

Demonstrative pronouns — the most important and typical of the six subclasses, if the deictic interpretation is adopted — are given a closer look in the last chapter. The notions of "person" and "personal pronoun" also deserve to be defined more accurately than is usually done by grammarians. Demonstrative and personal pronouns are not always easily distinguished, although they participate in two different kinds of opposition (near/far and speaker/addressee/non-participant respectively). Personal pronouns may be used as "names" and repeated indefinitely with the same referent, a thing not normally possible with demonstratives. The systems of demonstrative pronouns are binary in modern European languages, ternary in older or more conservative ones, while in many non-European languages systems of ten, twenty or more pronouns are possible: various psychological and practical explanations of this evolution are considered. Even among binary systems there are notable differences, illustrated here by an analysis of the five best-known languages of this type. French has an "archimorpheme" *ce* (*celui* in substantival use), specified when necessary by the addition of *-ci* (for nearness) or *-là* (for distance). In German, the middle term *der* (*die, das*) has dropped out of the system, turning into an "indifferent" demonstrative (i. e. neutral as to proximity) and leaving a void between the "proximal" *dieser* and the "distal" *jener*. In English, on the contrary, it is the distal *yon(der)* that went out of use, whereupon *that* extended its field of reference, becoming very broad in comparison with the specific, speaker-centered *this*. Italian *questo* and *quello* are roughly symmetrical in extent. In Russian, the proximal *etot* is much broader than the distal *tot*. Similar differences are found between ternary systems (e. g. Serbocroatian and Spanish). As a rule, the distal pronoun or pronouns act as the unmarked members of the opposition. This makes them suitable for context-bound uses in grammatical links with other words, especially with relative pronouns (English *those who, that which* rather than **these who, *this which*). The temporal (*this year*) and emotional (*Oh, that Dennis*) functions of demonstrative pronouns are briefly described, as well as their use in idiomatic expressions.

BIBLIOGRAFIJA

- Agard, F. B., Di Pietro, R. J., 1965: *The Grammatical Structures of English and Italian*, Chicago.
- Alarcos Llorach, E., 1970: *Estudios de gramática funcional del español*, Madrid.
- Alonso, A., Henríquez Ureña, P., 1944: *Gramática castellana*. Primer curso, IV ed., Buenos Aires.
- Altieri Biagi, M. L., Heilmann, L., 1977: *La lingua italiana. Segni — funzioni — strutture*, Milano.
- Antinucci, F., 1969: „Aspetti della quantificazione in italiano”, u: SLI, *La Sintassi. Atti del III convegno internazionale di studi*, Roma.
- Antinucci, F., 1974: „Sulla deissi”, *Lingua e stile*, IX, 223—247.
- (Avgustin:) S. Agostino, *De magistro — De vera religione*, a cura del P. Domenico Bassi, Firenze 1930.
- Bach, E., 1970: „Problominalization”, *Linguistic Inquiry* I, 121—122.
- Badía Margarit, A., 1952: „Los demostrativos y los verbos de movimiento en ibero-románico” u: *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, III, Madrid, 3—31.
- Bally, Ch., 1944: *Linguistique générale et linguistique française*, II éd., Berne.
- Bar-Hillel, Y., 1954: „Indexical Expressions”, *Mind* LXIII, 359—379.
- Barrenechea, A. M., 1962: „El pronombre y su inclusión en un sistema de categorías semánticas”, *Filología* (Buenos Aires) VIII, 241—272.
- Bartsch, R., 1979: „The Syntax and Semantics of Subordinate Clause Constructions and Pronominal Coreference”, u: *Heny-Schnelle 1979* (v.)
- Beaugrande, R., Dressler, W., 1981: *Introduction to Text Linguistics*, London.
- Belić, A., 1958: *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*, I, Beograd (naročito str. 29—34, 80—85, 298).
- Bello, A., 1847: *Gramática de la lengua castellana* (novo izdanje: Caracas 1972).
- Benveniste, E., 1946: „Structure des relations de personne dans le verbe”, *Bulletin de la Société de linguistique de Paris* XLIII, 1—12. (Takođe i u zbirci istog autora *Problèmes de linguistique générale*, Paris 1966.)
- Benveniste, E., 1956: „La nature des pronoms”, u: M. Halle i dr., *For Roman Jakobson*, The Hague. (Takođe i u zbirci istog autora *Problèmes de linguistique générale*, Paris 1966.)
- Benveniste, E., 1965: „L'antonyme et le pronom en français moderne”, u zbirci istog autora *Problèmes de linguistique générale*, II, Paris 1974.
- Benveniste, E., 1970: „L'appareil formel de l'énonciation”, u zbirci istog autora *Problèmes de linguistique générale*, II, Paris 1974.
- Bílý, M., 1978: „Coreference Rules in Czech and Functional Sentence Perspective” *Slavica Lundensia* VI, 51—104.

- Bílý, M., 1981: *Intrasentential Pronominalization and Functional Sentence Perspective*, Lund.
- Bobes Naves, M. del C., 1971: *Las personas gramaticales*, Santiago de Compostela.
- Bolinger, D., 1973: „Ambient *it* is meaningful too”, *Journal of Linguistics* IX, 261—270.
- Bolinger, D., 1975: *Aspects of Language*, 2nd ed., New York.
- Bouton, L. F., 1970: "Antecedent-contained Pro-forms", *Papers from the Sixth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago, 154—167.
- Brabec, I., Hraste, M., Živković, S., 1966: *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, VII izd., Zagreb.
- Bréal, M., 1899: *Essai de sémantique*, II, éd., Paris.
- Brown, R., Gilman, A., 1960: "The Pronouns of Power and Solidarity", u: T. A. Sebeok (priredivač), *Style in Language*, Cambridge, Mass.
- Brown, W., 1970: "Noun Phrase Definiteness in Relatives and Questions: Evidence from Macedonian", *Linguistic Inquiry* I, 267—270.
- Brunot, F., 1926: *La pensée et la langue* (3e édition revue: Paris 1953).
- Bühler, K., 1934: *Sprachtheorie*, Jena.
- Chomsky, N., 1965: *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass.
- Cinque, G., 1976: „Sulla deissi ‚linguistica’”, *Lingua e stile* XI, 101—126.
- Cooper, R., 1979: "The Interpretation of Pronouns", u: Heny-Schnelle 1979 (v.)
- Coseriu, E., 1980: *Textlinguistik*, Tübingen.
- Costabile, N., 1967: *Le strutture della lingua italiana*, Bologna.
- Crymes, R., 1968: *Some Systems of Substitution Correlations in Modern American English*, The Hague.
- Devoto, G., 1941: *Introduzione alla grammatica*, Firenze.
- Dik, S. C., 1968: "Referential Identity", *Lingua* XXI, 70—97.
- Dougherty, R. C., 1969: "An Interpretive Theory of Pronominal Reference", *Foundations of Language* V, 488—519.
- Dressler, W., 1972: *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen.
- Dubois, J., 1965: *Grammaire structurale du français: nom et pronom*, Paris.
- (Esbozo) Real Academia Española, 1973: *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*, Madrid.
- Evans, G., 1980: "Pronouns", *Linguistic Inquiry* XI, 337—362.
- Fauconnier, G., 1974: *La coréférence syntaxe ou sémantique?*, Paris.
- Fauconnier, G., 1980: *Etude de certains aspects logiques et grammaticaux de la quantification et de l'anaphore en français et en anglais*, Lille.
- Fernández S., 1951: *Gramática española*. Los sonidos. El nombre y el pronombre, Madrid.
- Forchheimer, P., 1953: *The Category of Person in Language*, Berlin.
- Fornaciari, R., 1884: *Grammatica italiana dell'uso moderno*. Parte III. Sintassi, Firenze.
- Frei, H., 1944: „Systemes de déictiques”, *Acta linguistica* (Copenhagen) IV, 111—129.
- Fries, C. C., 1952: *The Structure of English* (novo izdanje: London 1969).
- Geach, P. T., 1968: *Reference and Generality*, Ithaca, N. Y.
- Goidanich, P. G., 1919: *Grammatica italiana*, II ed., Bologna.
- Gray, L. H., 1939: *Foundations of Language*, New York.
- Hall, R.A. Jr., 1969: *Introductory Linguistics*, Philadelphia.
- Halliday, M. A. K., Hasan, R., 1976: *Cohesion in English*, London.

- Harman, G., 1976: "Anaphoric Pronouns as Bound Variables: Syntax or Semantics?", *Language* LII, 78—81.
- Harweg, R., 1968: *Pronomina und Textkonstitution*, München.
- Head, B. F., 1978: "Respect Degrees in Pronominal Reference", u: J. H. Greenberg (priredivač), *Universals of Human Language*, Stanford, Cal.
- Heger, K., 1968: „Personale Deixis und grammatische Person“, *Zeitschrift für romanische Philologie* LXXXI, 76—97.
- Helke, M., 1979: *The Grammar of English Reflexives*, New York.
- Henriquez Ureña, P., 1939: „Ello“, *Revista de Filología española* I, 209—229.
- Heny, F., 1979: "Introduction" za zbirku Heny-Schnelle (v. sledeće).
- Heny, F., Schnelle, H. S. (priredivači), 1979: *Syntax and Semantics*, vol. 10, New York.
- Herczeg, G., 1971: „Lo neutro come sostituto di proposizioni“, *Lingua nostra* XXXII, 78—82.
- Hjelmslev, L., 1937: „La nature du pronom“, u knjizi istog autora *Essais linguistiques*, Paris 1971.
- Hockett, C. F., 1958: *A Course in Modern Linguistics* (novo izdanje: New York 1966).
- Исаченко, А. В., 1976: „О синтаксической природе местоимений“, u zbirci istog autora *Opera selecta*, München.
- Jackendoff, R. S., 1972: *Semantic Interpretation in Generative Grammar*, Cambridge, Mass.
- Jacobs, R. A., Rosenbaum, P. S., 1968: *English Transformational Grammar*, Waltham, Mass.
- Jacobs, R. A., Rosenbaum, P. S., (Priredivači), 1970: *Readings in English Transformational Grammar*, Waltham, Mass.
- Jakobson, R., 1963: „Les embrayeurs, les catégories verbales et le verbe russe“, u zbirci istog autora *Essais de linguistique générale* (prev. N. Ruwet), Paris.
- Jansen, T., 1980: "Coreference and Interference in Anaphoric Relations: Grammatical Semantics or Pragmatics?", u: Van der Auwera 1980 (v.)
- Jespersen, O., 1922: *Language* (novo izdanje: London 1969).
- Jespersen, O., 1924: *The Philosophy of Grammar* (novo izdanje: London 1955).
- Karttunen, L., 1969: "Pronouns and Variables", *Papers from the Fifth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago, 108—116.
- Karttunen, L., 1971: "Definite Descriptions with Crossing Coreference", *Foundations of Language* VII, 157—182.
- Klajn, I., 1976: „Sulle funzioni attuali del pronome esso“, *Lingua nostra* XXXVII, 26—32.
- Klajn, I., 1978: „Pridevske zamenice ili pridevi?“, *Južnoslovenski filolog* XXXIV, 17—33.
- Klajn, I., 1979: „Sull'uso del pronome riflessivo tonico in italiano“, *Lingua nostra* XL, 112—123.
- Kuryłowicz, J., 1972: "The Role of Deictic Elements in Linguistic Evolution", *Semiotica* V, 174—183.
- Lakoff, G., 1970: "Pronominalization, Negation, and the Analysis of Adverbs", u: Jacobs-Rosenbaum 1970 (v.)
- Lakoff, R., 1974: "Remarks on *This* and *That*", *Papers from the Tenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago, 345—356.
- Lamiquiz, V., 1967 (1): „El demostrativo en español y en francés“, *Revista de filología española* L, 163—202.
- Lamiquiz, V., 1967 (2): „El pronombre personal español“, *Boletín de filología española* VII, n. 34—25, p. 3—12.

- Langacker, R. W., 1969: "On Pronominalization and the Chain of Command" u: Reibel-Schane 1969 (f.)
- Lasnik, H., 1976: "Remarks on Coreference", *Linguistic Analysis* II, 1—22.
- Lees, R. B., Klima, E. S., 1969: "Rules for English Pronominalization", u: Reibel-Schane 1969 (v.)
- Levinson, S. C., 1983: *Pragmatics*, Cambridge.
- Lo Cascio, V., 1970: *Strutture pronominali e verbali italiane*, Bologna.
- Lockwood, D. G., 1969: "Pronoun Concord Domains in English", *Linguistics*, n. 54, p. 70—85.
- Lybbert, E. K., 1972: "Substitutes as 'replacements'", *Linguistics*, n. 91, p. 5—16.
- Lyons, J., 1968: *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge.
- Lyons, J., 1977: *Semantics*, I—II, Cambridge (ovde citirane strane su sve iz II toma).
- Майтинская, К. Е., 1969: *Местоимения в языках разных систем*, Москва.
- Manoliu, M., 1970: "Pronom-substitut-embraieur", u: *Actes du X Congrès international des linguistes*, II, Bucarest, 835—840.
- Martinet, A., 1969: *Éléments de linguistique générale*, II éd., Paris.
- McCawley, J. D., 1970: "Where do Noun Phrases Come from?", u: Jacobs-Rosenbaum 1970 (v.)
- Moignet, G., 1965: *Le pronom personnel français*, Paris.
- Moore, T., Carling, C., 1982: *Understanding Language. Towards a Post-Chomskyan Linguistics*, London.
- Morrisroe, S., 1969: "Optional Pronominalization", *Papers from the Fifth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago, 186—194.
- Olza Zubiri, J., 1973: *El pronombre. Naturaleza, historia y ámbito de una categoría gramatical*, Caracas.
- Padučeva, E. V., 1970: "Anaphoric Relations and their Manifestations in the Text", u: *Actes du X Congrès international des linguistes*, II, Bucarest, 693—698.
- Palek, B., 1968: *Cross-Reference. A Study from Hyper-Syntax*, Praha.
- Parret, H., 1980: "Demonstratives and the I-Sayer", u: Van der Auwera 1980 (v.)
- Partee, B. H., 1970: "Opacity, Coreference, and Pronouns", *Synthese* XXI, 359—385.
- Pinchon, J., 1972: *Les pronoms adverbiaux EN et Y. Problèmes généraux de la représentation nominale*, Genève.
- Pohl, J., 1970: "Animaux et pronoms", *Le Français moderne* XXXVIII, 97—104.
- Postal, P. M., 1966: "On So-Called 'Pronouns' in English", u: Reibel-Schane 1969 (v.) (prvi put objavljeno 1966).
- Postal, P. M., 1969: "Anaphoric Islands", *Papers from the Fifth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago, 205—239.
- Postal, P. M., 1970: "On Coreferential Complement Subject Deletion", *Linguistic Inquiry* I, 439—500.
- Potts, T. C., 1979: "A General Theory of the Meaning of Anaphoric Pronouns", u: Heny-Schnelle 1979 (v.)
- (*Priručna gramatika*) Barić, E. i drugi, 1979: *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Quine, W. V. O., 1960: *Word and Object*, Cambridge, Mass.
- Quine, W. V. O., 1971: *From a Logical Point of View*, II ed., Cambridge, Mass.
- Quirk, R., Greenbaum, S., 1973: *A University Grammar of English*, London.
- Reibel, D. A., Schane, S. A., (priredivači), 1969: *Modern Studies in English*, New Jersey.
- Rigau, G., 1982: "Inanimate Indirect Object in Catalan", *Linguistic Inquiry* XIII, 146—150.

- Rigter, B., 1980: "Determiners and the Syntax of Pronominals, Relativisation and Modifier-Shift", u: Van der Auwera 1980 (v.)
- Roberts, P., 1954: *Understanding Grammar*, New York.
- Robinson, I., 1975: *The New Grammarians' Funeral. A Critique of Noam Chomsky's Linguistics*, Cambridge.
- Rosengren, P., 1974: *Presencia y ausencia de los pronombres personales sujetos en español moderno*, Stockholm.
- Ross, J. R., 1969: "On the Cyclic Nature of English Pronominalization", u: Reibel-Schane 1969 (v.)
- Ross, J. R., 1970: "On Declarative Sentences", u: Jacobs-Rosenbaum 1970 (v.)
- Saltarelli, M., 1970: *La grammatica generativa trasformazionale*, Firenze.
- Sornicola, R., 1981: *Sul parlato*, Bologna.
- Spitzer, L., 1928: „Das synthetische und das symbolische Neutralpronomen im Französischen", u zbirci istog autora *Stilstudien*, I, München.
- Stenning, K., 1978: "Anaphora as an Approach to Pragmatics", u: Halle, M., Bresnan, J., Miller, G. A. (priredivači), *Linguistic Theory and Psychological Reality*, Cambridge, Mass.
- Stockwell, R. P., Schachter, P., Partee, B. H., 1973: *The Major Syntactic Structures of English*, New York.
- Strang, B. M. H., 1968: *Modern English Structure* (II izdanje: London 1970).
- Swiggers, P., 1980: "Linguistic Considerations on Reference", u: Van der Auwera 1980 (v.)
- Tesnière, L., 1966: *Éléments de syntaxe structurale*, II éd., Paris.
- Van der Auwera, J. (priredivač), 1980: *The Semantics of Determiners*, London.
- Van Dijk, T. A., 1972: *Some Aspects of Text Grammars*, The Hague.
- Вольф, Е. М., 1974: *Грамматика и семантика местоимений*, Москва.
- Wasow, T., 1979: "Problems with Pronouns in Transformational Grammar", u: Heny-Schnelle 1979 (v.)
- Wunderlich, D., 1971: „Pragmatik, Sprechsituation, Deixis", *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* I, 153—190.

